

П.М. Синицин

Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в контексті рішень Європейського суду з прав людини

КОНСТИТУЦІЙНИЙ
СУД
УКРАЇНИ

Монографія

П. М. Синицин

**ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Монографія

Видавництво
«Юридика»
2023

УДК 342.565.2(477):[341.645.5ЄС:341.231.14]
С38

Рецензенти:

Марцеляк Олег Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Щербанюк Оксана Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри процесуального права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, професор юридичного факультету Вільнюського університету

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 2 від 9 листопада 2022 року)

Синицин П. М.

С38 Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в контексті рішень Європейського суду з прав людини : монографія / П. М. Синицин. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. – 190 с.

ISBN 978-617-8263-42-3

Монографію присвячено питанням, пов'язаним із інтерпретаційною діяльністю Конституційного Суду України. Автор аналізує застосування практики Європейського суду з прав людини під час формування правових позицій КСУ. Детально розкривається роль практики ЄСПЛ як джерела конституційного права України, а також способи використання рішень ЄСПЛ у інтерпретаційній діяльності КСУ. У монографічному дослідженні висловлено ряд пропозицій щодо удосконалення інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України. Монографія стане у нагоді різним категоріям правників, а саме: вченим, викладачам права, практикуючим юристам, а також студентам закладів вищої освіти юридичного профілю. Монографія має як практичне так і теоретичне значення для широкого кола правознавців.

УДК 342.565.2(477):[341.645.5ЄС:341.231.14]

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	---

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

1.1. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України: генеза правового забезпечення та стан досліджень	7
1.2. Поняття та сутність інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України	28

РОЗДІЛ 2.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ТА МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело конституційного права в Україні	52
2.2. Принципи застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України в інтерпретаційній діяльності	75
2.3. Способи застосування Конституційним Судом України рішень Європейського суду з прав людини	93

РОЗДІЛ 3.

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ПРИКЛАДНА ХАРАКТЕРИСТИКА

3.1. Конкуренція правових позицій Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду через призму зарубіжного досвіду	113
---	-----

3.2. Рішення Європейського суду з прав людини як нормативно-ціннісний орієнтир в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України	131
ПІСЛЯМОВА	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161

ПЕРЕДМОВА

Питання пов'язані з діяльністю Конституційного Суду України заслуговують особливої уваги як в мирний так і воєнний час. Глобалізаційні тенденції в праві охопили всі сфери правової дійсності, не минули вони й діяльність Конституційного Суду України. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), будучи однією з інституційних основ європейської системи захисту прав людини, впливає на усіх держав-учасниць Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), він є єдиним офіційним інтерпретатором цього міжнародного договору. Враховуючи наведене, застосування рішень ЄСПЛ Конституційним Судом України у своїй інтерпретаційній діяльності було передбачуваним. Теорія і практика конституційно-правового забезпечення використання рішень ЄСПЛ Конституційним Судом України, що сформувалися на теперішній час, вимагають суттєвого удосконалення.

Аналіз наукових праць свідчить про наявність у вітчизняних та зарубіжних вчених інтересу до питань, пов'язаних із інтерпретаційною діяльністю Конституційного Суду України. Свої позиції з цього приводу висловлювали: М. Вітрук, Ф. Веніславський, А. Колодій, М. Орзих, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Черданцев, О. Скакун, Д. Терлецький, М. Гультай, М. Савчин, І. Сліденко, М. Козюбра, С. Федик, С. Шевчук та ін. Так, на теоретичному рівні питання, що стосуються інтерпретаційної діяльності конституційних судів, загальної теорії тлумачення права та проблеми тлумачення конституції, розглядалися у працях М. Баглая, Ю. Власова, М. Вопленка, А. Єзерова, А. Піголкіна, А. Селіванова, В. Скоморохи, В. Смородинського, Б. Спасова, В. Тація, В. Тихого, В. Титова, Ю. Тодики, В. Шаповала та ін. Водночас праці зазначених науковців не містять єдиного підходу щодо визначення

місця рішень ЄСПЛ у вітчизняній ієрархії джерел права, їх природи та кола рішень ЄСПЛ, врахування яких є обов'язковим для Конституційного Суду України.

Наукові дослідження питань, пов'язаних із використанням Конституційним Судом України рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності на сьогодні набувають особливої важливості, в тому числі через ухвалення 23 червня 2022 р. рішення про надання Україні статусу кандидата до вступу в ЄС. Відсутність достатньої наукової розробки та необхідність удосконалення інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України у контексті застосування рішень ЄСПЛ для обґрунтування його правових позицій зумовлюють актуальність та практичну потребу комплексного наукового дослідження цієї тематики. Автором ставилося за мету охарактеризувати теорію і практику застосування Конституційним судом України рішень ЄСПЛ.

Монографія є конституційно-правовим переосмисленням інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України у контексті рішень Європейського суду з прав людини, в якому системно, з урахуванням новітніх досягнень правової науки досліджено конституційно-правове забезпечення застосування рішень ЄСПЛ в інтерпретаційній діяльності КСУ. Так, в монографії розглянуто теоретико-правові засади інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України, конституційно-правове та методологічне забезпечення інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України у контексті рішень Європейського суду з прав людини та інструментально-прикладну характеристику інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України у контексті рішень Європейського суду з прав людини. Здійснене дослідження дозволило обґрунтувати і сформулювати низку нових наукових положень та практичних рекомендацій щодо вдосконалення інтерпретаційної діяльності КСУ у контексті адаптації законодавства України до стандартів Європейського Союзу.

Розділ 1.

Теоретико-правові засади інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України

1.1. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України: генеза правового забезпечення та стан досліджень

Українській правовій системі властивий динамічний трансформаційний характер, адже з моменту здобуття Україною незалежності почалися і стрімкі державотворчі процеси, що тривають і до сьогодні. Питання, пов'язані з діяльністю Конституційного Суду України, його правовим становищем, привернули увагу багатьох науковців. Невід'ємною складовою частиною цієї тематики є інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. Проте, офіційне тлумачення Конституції у контексті рішень Європейського суду з прав людини безпосередньо об'єктом наукового дослідження майже не виступало. Таке становище зумовлено як історичними чинниками, такими як відносно незначний вік незалежної української правової системи, значний вплив соціалістичної концепції права, так і зовнішньою і внутрішньою політичною нестабільністю. Однак, беззаперечно, що інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України відіграє ключову роль у тлумаченні норм права у вітчизняній правовій системі.

Як влучно зазначає О. Кадикало, діяльність Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції перебуває у стадії свого розвитку. Науковець акцентує увагу, що в інтелектуальному аспекті це один із найскладніших видів державної

діяльності, оскільки інтерпретуючи відповідні конституційні положення, норми законів, суддям Конституційного Суду України необхідно володіти глибоким науковим потенціалом, знаннями практики правозастосовчої діяльності, широким діапазоном юридичного мислення не лише стосовно норм національної правової системи, а й зарубіжного законодавства та міжнародного права, прогнозувати тенденції розвитку соціальних процесів [80, с. 213]. Вбачається, що саме ці чинники у своїй взаємодії значною мірою впливають на формування практики застосування конституційних норм та розвиток конституційно-правової доктрини. З метою досягнення належного рівня розуміння інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України доцільно провести історично-правовий аналіз теорії конституційної інтерпретації.

Більшість науковців стверджують, що становлення теорії інтерпретації пройшло тривалий шлях розвитку [183, с. 110]. Зародження ідеї інтерпретаційної діяльності в Україні пов'язують із діяльністю княжих з'їздів, на які було покладено обов'язок контролю за дотриманням «правди» і «благодаті». Для української державно-правової практики характерним було тяжіння до створення органу, який стояв би на сторожі «правди», що включало б в себе засадничі аспекти функціонування держави та суспільства. У період Литовської держави таким органом стала «Пани-Рада», або Господарська рада, яка в період розквіту своєї діяльності (XIV ст.) мала не лише контрольні, а й судові, виконавчі та законодавчі повноваження. Пізніше ж ця функція перейшла до сеймів і сеймиків, що діяли в період польської доби [80, с. 216].

Певні прояви інституційного контролю простежувалися ще в період козаччини. Однак, після того, як Україна увійшла до складу Російської імперії, подібні тенденції втратили свою динамічність, а відхід від загальноімперського порядку був неможливим.

Першим українським вченим, який звернувся до питань тлумачення Конституції був М. Драгоманов. Його дослідження

хоч і опосередковано, але торкалися досліджуваної тематики. Розроблений ним 1884 р. конституційний проект «Вільний союз – Вільна спілка» [67] був першим на території сучасної України, в якому окреме місце виділялося конституційній інтерпретації. До 1917 р. у даному напрямку дослідження майже не проводилися, адже не зважаючи на появу нових конституційних проектів, зокрема М. Грушевського, питання тлумачення конституції фактично були поза увагою [63]. Втім, суттєві зміни підходу до конституційної інтерпретації стали відчутними через досить незначний проміжок часу. У такому контексті заслуговує на увагу робота конституційної комісії УНР, яка готувала текст Конституції УНР 1918 р. [100]. Зазначена конституція безпосередньо не передбачала окремих повноважень щодо інтерпретаційної діяльності конституційного суду, але містила положення про те, що судова влада мала можливість визнати законопроект таким, що не відповідає Основному Закону.

Потребує окремої уваги проект Конституції УНР, розроблений професором О. Ейхельманом [74]. Відповідно до п. п. 1, 2 параграфа 197 цього проекту, вищим органом судової влади в УНР мав бути Федерально-державний суд, до компетенції якого входила охорона конституції держави від можливих порушень. Таке положення закладало можливість інтерпретаційної діяльності зазначеного суду, зокрема, можливість тлумачення Конституції УНР.

В Конституції УСРР 1929 р. вперше з'являються елементи радянської системи тлумачення. Згідно з цією Конституцією створювався новий орган вищої влади – Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (далі – ВУЦВК). Йому надавалося право законодавчої ініціативи у вищих органах влади СРСР і скасування рішень Ради Народних Комісарів (далі – РНК) і наркоматів УСРР. Водночас, тлумачення конституції загалом не визнавалося важливим елементом державного механізму й навіть не декларувалося в нормах Конституції 1929 р., а конституційний контроль було окреслено дуже загально [97].

Конституція УРСР 1937 р. [95] повністю відтворюючи положення Конституції СРСР 1936 р. [113], сформувала радянську модель тлумачення конституції. Функцію тлумачення Конституції й законів було закріплено за Президією Верховної Ради України. Саме такий механізм було продубльовано Конституцією УРСР 1978 р. [96] Тлумаченням Конституції ні на рівні СРСР, ні на рівні республіки практично ніхто не займався, а один із фундаментальних елементів державного механізму повністю ігнорувалася радянською владою [182, с. 137–141].

Тлумачення правових норм не завжди однозначно сприймалося органами влади та суспільством. Вважалося, нормативно-правові акти сформульовані настільки чітко та доступно, що їх може зрозуміти будь-яка зацікавлена особа [205, с. 15]. Так, І. Михайловський зазначав, що тривалий час існувала думка, згідно з якою тлумачення законів не лише не потрібне, але й шкідливе, оскільки інтерпретатор може легко спотворити істинний зміст закону під впливом своєї суб'єктивної правосвідомості. Тому вважалося, що тлумачити закон може лише його автор [205, с. 16].

Дискусія велася щодо шляхів розвитку цього інституту, тобто ставилось питання, якому тлумаченню бути: автентичному чи делегованому, та чи має делеговане тлумачення право на існування взагалі. У науковій літературі слушно зазначалося, що помилковість таких поглядів полягала в ігноруванні різноманіття суспільних відносин, що аж ніяк не могли бути передбаченими із математичною точністю законодавцем і не повинні були б бути передбаченими [80]. Поступово принцип відмови від тлумачення законів втрачав свою релевантність під впливом юридичної практики та більше не міг відповідати суспільним потребам, які змінювалися швидше, ніж правові норми, що регулювали відповідні правовідносини.

Правильне застосування закону не можливе без правильного його розуміння, саме це і є тим чинником, що спричиняє необхідність у тлумаченні, розробці теорії тлумачення та розробці

певних правил інтерпретаційної діяльності [166, с. 42]. У цьому контексті слід погодитися із Є. Васьковським, який підкреслював, що встановлення правил тлумачення значною мірою зменшує кількість неточностей і помилок при правозастосуванні [46, с. 11]. Дотримання органами влади встановлених правил тлумачення правових норм сприяє однакового, передбачуваного, такого, що відповідає первинному змісту норм права правозастосуванню.

Цікавою є думка В. Лазарева, який вважає, що проблема інтерпретаційної діяльності нерозривно пов'язана з проблемою правозастосовної практики і реалізацією права в цілому [124, с. 214]. У такому контексті варто зауважити, що тлумачення виходить за рамки правозастосовної діяльності, оскільки важливе значення інтерпретаційна діяльність має й у царині правотворення, адже розробка і прийняття нових законів передбачає з'ясування значення і змісту попередніх, а також у науковій сфері. Отже, тлумачення права знаходить свої прояви у всіх формах реалізації права. Водночас інтерпретаційна діяльність має самостійне значення, що обумовлено необхідністю чіткого усвідомлення змісту чинних норм у процесі правотворення та правозастосування.

1989 р. вперше в Україні офіційно проголошено необхідність утворення Конституційного Суду. Така ідея знайшла своє відображення у програмі Народного Руху України за перебудову [80]. Проте фактична можливість для існування у країні ефективного органу конституційного контролю і тлумачення конституції існує лише тоді, коли сформовані основи поділу влад. В Україні така ситуація склалася лише після прийняття Декларації про державний суверенітет, яка закріпила принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову як одну із основоположних засад державної політики. Відповідно до цього положення, Закон УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) УРСР» від 24 жовтня 1990 р. передбачав створення Конституційного Суду.

На цей період припадає початок теоретичних розробок, пов'язаних з місцем Конституційного Суду в системі державних органів, а також значенням тлумачення Конституції.

З моменту здобуття Україною незалежності починається і створення нової Конституції України та розбудова інститутів конституційного контролю та тлумачення Конституції. Практика того часу свідчила про потребу існування органу, який здійснював інтерпретаційну діяльність щодо Конституції України 1978 р., яка була складною для розуміння через суттєву кількість внесених змін, а також у зв'язку з появою нових, досі невідомих українському державотворенню інститутів. Так, відсутність Конституційного Суду як інтерпретаційного органу, який наділений арбітражною функцією, стала відчутною вже в перші місяці функціонування інституту Президента України. Розгляд Верховною Радою України засвідчив неможливість у правовій державі вирішувати такі питання парламентським шляхом, недоліком якого стала політизація ситуацій, які вимагали правової оцінки.

Законом України «Про Конституційний Суд України» від 03.06.1992 р. [137] не передбачалося повноважень щодо офіційного тлумачення Конституції України. Вбачається, що це було одним із основних недоліків цього Закону. Водночас, у жовтні 1993 р. остаточний проект нової Конституції України [139] був доопрацьований конституційною комісією. Стосовно інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України він не містив суттєвих нововведень. Показово, що навіть термінологічне словосполучення «тлумачення Конституції» у тексті законопроекту не містилося, а відповідним правом проект наділяв Верховну Раду України. Таким чином, зазначений проект Конституції фактично здійснив реплікацію рудиментної системи автентичного тлумачення, властивої радянській правовій системі. Проте, дискусії не припинялися до прийняття Конституції 1996 р. [98].

Як слушно зазначив Ю. Тодика, Конституція України від 28.06.1996 р. – посткомуністична Конституція з її сильними

та слабкими сторонами, акт, у якому її розробники та законодавець прагнули втілити з урахуванням менталітету народу, вітчизняного державно-правового досвіду світові цінності конституціоналізму. Спроба розбудувати сучасний український конституціоналізм базується на нормах Конституції, що закріплює розподіл влади, верховенство права, політичний та ідеологічний плюралізм, правову державу тощо. Основоположний аспект конституціоналізму полягає в тому, що всі галузі національної правової системи України мають піддаватися конституційному контролю. Від цього залежить і рівень конституційної законності в країні. Тому питання становлення конституціоналізму і тлумачення Конституції нині тісно пов'язані, як діяльність Конституційного Суду – із становленням і розвитком конституційної доктрини [46, с. 176].

Конституція України 1996 р. у ст. 147 та ч. 2 ст. 150 закріпила право офіційного тлумачення Конституції за Конституційним Судом України. Офіційне тлумачення, згідно із ст. 147 Конституції України може здійснювати тільки Конституційний Суд України. Втім, фактичний перехід від радянської моделі інтерпретаційної діяльності до європейської в Українській державі відбувався із прийняттям 16.10.1996 р. Закону України «Про Конституційний Суд України» [138]. Однак, Закон України «Про Конституційний Суд України» не містив нормативного визначення офіційного тлумачення, яке надає Конституційний Суд України, а визначив лише його підстави.

Особливий характер європейської моделі тлумачення конституції знаходить свій прояв у тому, що вона має свого основоположника Г. Кельзена. Саме його напрацювання в теорії права призвели до створення органу конституційної юстиції і системи в цілому. Необхідність створення органу, що покликаний охороняти конституцію, базується на теорії розподілу влад та тезі про значимість стабільності конституції для нормального функціонування держави [175]. На думку Г. Кельзена: «конституційний суд необхідний для того, щоб вирішувати, передусім, можливі

конфлікти щодо розмежування компетенції між державними органами та перевищення ними своїх повноважень» [46, с. 58]. Науковець вважав, що гарантія дієвості конституції має ґрунтуватися здебільшого на можливості безперешкодного анулювання актів, які їй суперечать. Таке анулювання неконституційних актів, безперечно, мало бути доручено «верховному органу», який би відрізнявся від парламенту, був незалежним від нього чи будь-якого іншого органу державної влади та мав можливість тлумачення її норм як політично незалежний інтерпретатор. Європейська правова думка з того часу вважає, що головний зміст існування системи конституційного нагляду – тлумачення конституції.

Правова система України переважно тяжіє до романо-германської правової сім'ї. Для такого роду правових систем головним джерелом права є закон, існує ієрархія законів, а на вершині стоїть конституція. У романо-германській правовій системі суди, зокрема суди конституційної юрисдикції, безпосередньо не творять норми права, однак є правотворчими органами. При цьому, рішення органу конституційної юрисдикції переважно є додатковим джерелом права. Методи тлумачення та засоби юридичної техніки, які використовуються органами конституційної юрисдикції, свідчать про те, що з'ясування волі законодавця – це не основне завдання тлумачення, що пояснюється концепцією судового активізму, часовим розривом між моментом прийняття правового акту та тривалістю його застосування з урахуванням еволюції суспільства.

Тому, саме європейська модель тлумачення стала найбільш прийнятною і на теренах Української держави. Адже у правовій державі недопустимим є конститутивний розрив між Конституцією і суспільною дійсністю. Повсякчас виникає потреба змінювати конституційний текст, пристосовуючи його до реалій, які надто швидко змінюються, внаслідок чого виникає загроза утворення колізій та прогалин, у такому разі Конституція перестане

бути єдиним нормативно-правовим актом [110]. Саме тому пристосовувати Конституцію до суспільної дійсності необхідно шляхом офіційного тлумачення, яке має здійснювати Конституційний Суд.

Як зазначив А. Селіванов: «Головна перевага тлумачення як предмета діяльності Конституційного Суду полягає в осягненні смислу, основ і логіки права щодо конкретних юридичних формул і проблем. Таким чином, тлумачення правових норм, категорій, понять, яке здійснюється Конституційним Судом, практично продовжує функцію Верховної Ради України у забезпеченні правопорядку в державі, але виключно як збагачення фактичної правової основи суспільного життя» [160, с. 37].

Проблематика, пов'язана із діяльністю конституційного суду, є однією із найбільш актуальних в правовій доктрині. Значна кількість вчених присвятили їй свої дослідження, зокрема: А. Колодій, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Черданцев, О. Скаун, М. Вітрук, Д. Терлецький, М. Гультай, С. Шевчук, М. Савчин, М. Козюбра, С. Федик та ін. Так, на теоретичному рівні питання, що стосуються інтерпретаційної діяльності конституційних судів, загальної теорії тлумачення права та проблеми тлумачення конституції, розглядалися у працях М. Баглая, Ю. Власова, М. Вовченка, А. Єзерова, А. Піголкина, А. Селіванова, В. Скоморохи, В. Смородинського, Б. Спасова, В. Тація, В. Тихого, В. Титова, Ю. Тодики, В. Шаповала та ін.

Проблеми статусу актів тлумачення конституційних судів у своїх роботах досліджували Б. Ебзеев, В. Лазарев, О. Мироненко, Ж. Овсепян та ін.

Проблематика правових норм як об'єкта тлумачення досліджена у працях В. Бабаєва, М. Гредескула, Д. Керімова, В. Копейчикова, Ю. Кудрявцева, П. Михайлова, В. Сирих, Є. Спекторського та ін.

При цьому, якщо проблеми конституційного ладу, правового статусу, головних функцій та повноважень Конституційного Суду України вже були предметом окремих наукових досліджень, то роль і значення інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України ще залишаються малодослідженими.

Окремої уваги застосовує праця І. Сліденко, яким у своєму дослідженні на тему: «Тлумачення Конституції України: питання теорії і практики в контексті світового досвіду» [182] вперше на дисертаційному рівні в науці конституційного права було проведено комплексний аналіз існуючих моделей тлумачення конституції.

В рамках дослідження зроблено низку науково значущих висновків, зокрема, визначено, що «автентичне тлумачення конституції, яке є основною ознакою радянської моделі тлумачення конституції, не є раціональним та доцільним, і не може застосовуватись в умовах існування демократичної правової держави з огляду на природу правової держави та конституційного контролю» [182]. Встановлено, що перехід радянської моделі тлумачення конституції в європейську слід вважати еволюційною трансформацією, оскільки для України функціонування Конституційного Суду в якості єдиного інтерпретатора Конституції дає такі переваги: забезпечується належний професійний рівень тлумачень, що виявляється в їх якості, а отже, відбувається більш ефективна реалізація норм Конституції України; зменшується ризик політизації тлумачень порівняно з автентичним тлумаченням [182]. Відзначається глибоке історичне коріння елементів правової держави, в т.ч. конституційного контролю та тлумачення конституції в Україні.

Роботи Ю. Тодики також мали фундаментальне значення для формування сучасної теорії тлумачення Конституції та законів. У своїй монографії «Тлумачення Конституції і законів України» автор з урахуванням сучасної правової теорії інтерпретаційної діяльності характеризує теорію і практику тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом, іншими суб'єктами права, розглядає види, принципи, засоби, межі, стадії, процедури, акти тлумачення Конституції та законів органом конституційної юрисдикції, іншими суб'єктами; аналізує співвідношення і взаємозв'язок офіційного і компетентного неофіційного, в тому числі доктринального тлумачення, фактори, що впливають

на спрямованість і якість інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду, інших суб'єктів права [205].

Окремі питання інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України досліджував Д. Терлецький. Автор розкриває значення інтерпретаційної діяльності через призму конституційної модернізації, при цьому наголошуючи на необхідності розширеного тлумачення Конституції України. На його думку, в процесі здійснення інтерпретаційної діяльності Конституційний Суд України фактично створює «власну конституцію», тобто конституційний текст розширюється шляхом суддівського тлумачення [198].

Офіційне тлумачення норм Конституції і законів конституційними судами (на прикладі України і країн СНД) на дисертаційному рівні досліджувалося О. Кадикало. Автором проаналізовано системи тлумачення Конституції, що існують у країнах СНД та запропоновано їх класифікувати залежно від органів, що його здійснюють: 1) країни, де існує спеціальний орган конституційного контролю, який здійснює тлумачення Конституції у формі спеціальної процедури (Азербайджан, Казахстан, Молдова, Узбекистан, Україна та Росія); 2) країни, де існує спеціальний орган конституційного контролю, але тлумачення здійснюється парламентом (Вірменія, Білорусія, Киргизстан, Таджикистан); 3) країна, де функцію конституційного правосуддя здійснює Президент Республіки (Туркменістан). Запропоновано змінити систему добору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України. Наприклад, установити, що Президент України, Парламент України і з'їзд суддів призначають суддів Конституційного Суду України з числа осіб, яких внесено до відкритого списку претендентів на цю посаду. При цьому кандидат на таку посаду має бути спеціалістом у галузі конституційного права.

Автором приділяється значна увага обґрунтуванню необхідності запровадження інституту конституційної скарги, суть якого полягає в наданні можливості громадянам України, відповідно

до змісту ч. 3 ст. 8 Конституції України, безпосередньо звертатися до Конституційного Суду України в разі, якщо дії або бездіяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб призвели до порушення їх конституційних прав і свобод [79]. Проте, окремі пропозиції автора щодо доцільності передати повноваження тлумачити закони України органу державної влади, який їх приймає, – Верховній Раді України, що сприятиме зменшенню навантаження на Конституційний Суд України, вбачаються не зовсім слушними.

Однак, О. Кадикало є не єдиним прихильником такої ідеї. Деякі вітчизняні науковці, зокрема Д. Нечепорук, вважають, що порядок, за якого тлумаченням норм права, прийнятих єдиним законодавчим органом державної влади, займається абсолютно «сторонній» орган, який не має до створення та прийняття таких норм права жодного стосунку, становить не тільки загрозу правам, свободам та законним інтересам громадян, а й прямо та безпосередньо порушує принцип поділу влади в Україні, суперечить встановленим засадам незалежності судової влади, а також не відповідає основним завданням Конституційного Суду України у частині гарантування верховенства Конституції України та дотримання принципу верховенства права. На їх думку, не може бути обґрунтованим рішення конституційного суду з питань тлумачення нормативного акта, який виданий та розроблений іншим органом державної влади, адже при такому тлумаченні нормативного положення, до якого сам конституційний суд не мав жодного стосунку, він ризикує у процесі такої однозначної діяльності глибоко помилитися та у підсумку неправильно роз'яснити зміст конкретного правового припису [119]. З цією позицією важко погодитися, адже, така зміна повноважень виглядає своєрідною реінкарнацією радянської системи тлумачення права та ставить процес інтерпретації законів під загрозу політизації.

Крім того, варто врахувати зарубіжний досвід конституційного судочинства. Зокрема, Федеральний Конституційний суд

ФРН приймає рішення відносно тлумачення Конституції ФРН для вирішення спорів про компетенцію вищих федеральних органів. До його повноважень належить вирішення питань, зокрема, щодо відповідності конституції держави прийнятих парламентом законів. У Німеччині історія прийняття (наміри законодавця) не має визначального значення для тлумачення норми Основного закону. Первинна історія норми у зазначеній державі виконує допоміжну функцію, надаючи додаткового обґрунтування висновку, якого Конституційний Суд ФРН вже дійшов, застосовуючи інші способи тлумачення. У такому контексті Конституційним Судом ФРН неодноразово зазначалося, що первинна історія конкретного положення Конституції не може мати керівного значення при його тлумаченні, а якщо питання буде пов'язане з конфліктом інтерпретацій, то над історичними превалюватимуть аргументи структури та мети тексту [24, с. 42–43].

Як вважає Ю. Чистякова, саме німецька конституційна модель була запозичена при розробці української Конституції, тому здійснення порівняльного аналізу діяльності Конституційного Суду України та Федерального Конституційного Суду ФРН є найбільш доречним та дозволяє виокремити перспективи вдосконалення вітчизняного механізму у контексті аналізу прототипу [216, с. 27]. З зазначеним твердженням можна погодитись, оскільки українська правова дійсність характеризується динамічними євроінтеграційними процесами. Положення Конституції України створені відповідно до європейської концепції демократичної та правової держави. Саме тому й інтерпретація її положень повинна здійснюватись із урахуванням концептуальних підходів, що є характерними для романо-германської правової сім'ї.

Значну кількість наукових праць питанням інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України присвятив С. Шевчук. Його наукові розвідки є різноплановими. Окрім теоретичних положень теорії інтерпретації автор розкриває особливості застосування Конституційним Судом України у своїй діяльності практики

Європейського суду з прав людини, характеризує способи тлумачення, які застосовуються Конституційним Судом України та принципи, на яких відбувається інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України [220]. С. Шевчук зробив значний внесок у вивчення проявів нормативності актів судової влади у системі юридичних актів. Також він є автором концепції судового активізму. Науковцем, крім того, обґрунтовано висновок про те, що суд під час застосування принципів права (особливо це стосується принципів конституційного рівня) розширює їх зміст та формулює певні суддівські стандарти їх застосування. Саме С. Шевчуком вперше у вітчизняній науці проаналізовано основні доктрини суддівського обмеження (самообмеження), зокрема, сформульовані основи доктрини «політичного питання» [219]. Знаний український конституціоналіст також підкреслив, що інтерпретаційні акти судової влади також можуть мати нормативний зміст, причому як і інтерпретаційні акти у результаті надання офіційного тлумачення, так і рішення судів у конкретних справах.

Вагоме значення для формування сучасної теорії тлумачення мало дисертаційне дослідження С. Федика на тему: «Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України)». Дисертацію присвячено правотлумачній діяльності як Конституційного Суду України, так і Європейського суду з прав людини. Актуальність дослідження зумовлена ще й тим, що здійснення офіційного тлумачення норм Конституції України та інших її законів, зокрема тих норм, котрі стосуються прав і свобод людини, є одним із основних завдань Конституційного Суду України. За своїм призначенням така діяльність досить наближена до тих завдань, які покликаний вирішувати і Європейський суд з прав людини. Причому, як свідчить практика, саме діяльність конституційних судів держав-учасниць Ради Європи виступає, на думку автора, «перехідним містком», завдяки якому значною мірою

уможливлюється та забезпечується імплементація норм Конвенції та рішень Європейського суду з прав людини в національний правопорядок [209].

Окремі питання застосування практики Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України розглянуті М. Савчиним. У своїх працях автор розкриває поняття конформного тлумачення Конституції України та принципу дружнього ставлення до міжнародного права у рішеннях Конституційного Суду України. Автор наголошує, що традиційні способи тлумачення правових норм складають лише первинний рівень інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України, яка не може зводитися лише до механістичного їх застосування. Конституційний Суд України дедалі частіше у своїх ухвалах, рішеннях і висновках застосовує різні підходи інтерпретації конституційного тексту, враховуючи динаміку розвитку конституційної матерії, соціальних процесів і явищ. М. Савчин підкреслює, що у межах вітчизняної наукової доктрини конформне тлумачення ще не було предметом дослідження серед вчених-конституціоналістів, хоча вже існує емпірична база у діяльності Конституційного Суду України з цього питання [153, с. 45].

М. Гультаєм проведено дослідження ролі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини у діяльності Конституційного Суду України та її зміцнення через запровадження інституту конституційної скарги як ефективного засобу судового захисту прав людини [65].

Автор наголосив на необхідності впровадження європейських матеріальних, процесуальних та інституціональних стандартів правозахисту в національне конституційне судочинство, зазначивши, що саме це становить собою рух до реальної демократії, верховенства права та утвердження прав людини. При цьому, М. Гультай зазначає: «Конституційна скарга – ефективний дієвий засіб захисту прав людини через систему конституційної юстиції лише за умови активного застосування при її розгляді єдиних

європейських стандартів прав людини, сконцентрованих в Європейській Конвенції та практиці ЄСПЛ» [65].

Таким чином, проведені в Україні дослідження інституту тлумачення Конституції України можливо характеризувати як такі, що відрізняються еkleктизмом, адже не дивлячись на переважне визнання обґрунтованості наділення Конституційного Суду України повноваженнями щодо здійснення інтерпретаційної діяльності, деякі науковці, як зазначалося вище, вважають модель автентичного тлумачення Основного закону більш доцільною [166]. Комплексне дослідження інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України у Контексті рішень Європейського суду з прав людини відсутнє. Разом з тим, значна кількість робіт присвячена зазначеній тематиці свідчить про її актуальність, яка особливо посилюється у зв'язку із прийняттям нового Закону України «Про Конституційний Суд України» 13.07.2017 р. [136].

Внесені до Конституції зміни та новий Закон України «Про Конституційний Суд України» фактично змінив національну парадигму функціонування конституційної юстиції, що не може не відобразитися на особливостях інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України. Відповідно до статті 147 Конституції України в редакції до 2 червня 2016 року, Конституційний Суд України був єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Конституційний Суд України вирішував питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і давав офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Ідентичні положення дублювалися в Законі України «Про Конституційний Суд» в редакції 1996 року, який окремо, в статті 2 визначав, що завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. Відповідно до статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд» в редакції 1996 року, з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи,

Конституційний Суд здійснював офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Чинна редакція ст. 147 Конституції України встановлює, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції. Положення про те, що КСУ є єдиним органом конституційної юрисдикції було виключено. Також законодавець виключив із повноважень КСУ здійснення офіційного тлумачення законів.

Водночас, до процесуальних кодексів були внесені положення (ч. 4 ст. 7 КАС України, ч. 6 ст. 10 ЦПК України, ч. 6 ст. 11 ГПУ України), згідно з якими загальні місцеві суди наділялися правом застосовувати норми Конституції як норми прямої дії, у разі, якщо на думку суду, закон чи інший нормативно-правовий акт суперечить Конституції. У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України.

Теоретики права досить різко розкритикували наведені положення. Зокрема, М. Савчин стверджував, що нове процесуальне законодавство встановлює доволі абсурдні правила застосування Конституції України як норми прямої дії, фактично заперечуючи сутність такого принципу. Адже немає сенсу вносити до КСУ конституційне подання після того, як загальний суд вирішить справу по суті. Пряма дія конституції не означає вирішення питання про конституційність положень закону, яке має застосувати загальний суд і воно має істотне значення для вирішення справи по суті. Таке питання може вирішити лише конституційний суд [154].

Однак, наведені норми жодним чином не впливають на суть принципу «прямої дії Конституції», скоріше вони спрямовані

на імплементацію концепції «якості закону», яку сформовано практикою Європейського Суду з прав людини [168]. Так, ЄСПЛ у справі «Щокін проти України» (заяви № 23759/03 та № 37943/06, п. 50–56) [192] вказав, що верховенство права, один із основоположних принципів демократичного суспільства, притаманний усім статтям Конвенції; відсутність у національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які б передбачали можливість різного тлумачення..., порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у майнові права заявника. У пунктах 11 та 75 Висновку № 11 (2008) Консультативної Ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень» [55] зазначено, що до числа зовнішніх показників, від яких залежить якість судового рішення, відноситься якість законів, прийнятих законодавчими органами (зокрема, досконалість написання проектів законів або чіткість у змісті законів, а також відсутність порушень процесуальних правил) [55]. Вбачається, що саме невідповідна якість закону може стати підставою для реалізації компетенції загального місцевого чи апеляційного суду щодо застосування Конституції як норми прямої дії та звернення до Верховного Суду для вирішення питання щодо внесення до КСУ відповідного подання. Такі повноваження загальних судів за своєю суттю не створюють конкуренції із діяльністю КСУ. Водночас, наділення загальних судів зазначеними повноваженнями свідчить про те, що законодавець дещо змінив підхід до правової ролі КСУ як органу конституційної юрисдикції, оскільки конституційний контроль перестав бути його виключним повноваженням.

Проаналізоване нововведення було далеко не єдиним. Не менш значущим стало запровадження інституту конституційної скарги. Показово, що метою такої трансформації автори відповідного Закону визначили: запровадження на законодавчому рівні порядку реалізації права на конституційну скаргу – нового

запровадженого Конституцією України додаткового національного засобу юридичного захисту конституційних прав і свобод; приведення у відповідність із вимогами Конституції України процедури здійснення Конституційним Судом України конституційних проваджень; конкретизацію конституційних принципів діяльності Конституційного Суду України при здійсненні конституційного провадження, законодавче закріплення нової організаційної структури Конституційного Суду України, яка дасть змогу Суду ефективно реалізовувати свої повноваження [136].

Слід визнати, що відсутність у людини права подавати до Конституційного Суду конституційну скаргу була однією із суттєвих прогалин конституційного правосуддя і обмеженням гарантій щодо оскарження неправових законів. Слушною є думка А. Селіванова і П. Євграфова [71; 161] про те, що якщо акт чи діяльність держави не відповідає Конституції України, або коли вони реалізовані в сфері, яка нею не регулюється, тоді є підстави вивчити докази і обґрунтування громадянина щодо порушених прав і свобод. Таким чином, конституційна скарга одного громадянина може вирішити питання, які стосуються прав мільйонів громадян [205, с. 83].

Виходячи із наведеного, вбачається, що завданням Закону України «Про Конституційний Суд України» є забезпечення права кожної особи, чиї права були порушені неконституційним законом, отримати доступ до органу конституційної юрисдикції, забезпечення верховенства Конституції України як основного закону, а також запровадження чіткої регламентації діяльності Конституційного Суду України. Таким чином, можна припустити, що в подальшому такі новації, які були запроваджені внаслідок конституційної реформи в частині правосуддя, матимуть позитивний вплив, а саме сприятимуть забезпеченню реального введення Конституційного Суду України до системи судочинства як органу, який забезпечує дієвий захист прав та свобод людини і громадянина, верховенства права та верховенства

закону, зберігаючи при цьому особливості, що викликані статусом Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юстиції в державі.

На думку І. Д. Сліденко: «Генеза інституту тлумачення Конституції України є цілком закономірним явищем, що впливає з попередніх етапів державного будівництва, а процес його еволюціонування характеризується видозмінюваннями, з переходами на нові кількісний та якісний рівні. Існування сучасної системи тлумачення Конституції в Україні стало логічним наслідком еволюційної трансформації радянської системи тлумачення конституції» [182]. Науковцем була запропонована періодизація, де кожен з періодів розглядається з точки зору тенденцій та стану тлумачення Конституції в Україні. Особливу увагу приділялось періоду існування УНР, коли з'явився перший проект запровадження аналога європейської моделі конституційного контролю. І. Д. Сліденко також охарактеризував причини нехтування фундаментами УНР конституційного контролю та звернув увагу на відтворення загальносоюзних інститутів та інституцій у період перебування України у складі СРСР. Окрему увагу було приділено дослідженню періоду, що почався після здобуття Україною незалежності, та проаналізовано причини й виокремлено наслідки затримки створення органу конституційного контролю. Проведено компаративно-правове дослідження Закону «Про Конституційний Суд України» в редакції 1992 та 1996 років.

Прийняття Конституції та діючого на той час Закону «Про Конституційний Суд України» визначається І. Д. Сліденком як завершення в Україні формування системи конституційного контролю та її перехід до етапу модернізації та удосконалення. Однак, враховуючи значний проміжок часу, що спливав після проведення дослідження, наразі означена періодизація потребує актуалізації.

О. Ф. Черданцев вважає, що розвиток теорії інтерпретації права пройшов декілька етапів: а) суворе дотримання «букви» закону; б) визнання всіх способів тлумачення, які використовувалися

для з'ясування волі «історичного законодавця»; в) виникнення «об'єктивних» теорій тлумачення, які визнають змінність, динамічність права; г) виникнення «руху вільного права», що врівноважує суддю із законодавцем, д) соціологічний напрям [214]. Однак такий підхід є дуже схематичним і немає чіткої хронологічної послідовності, адже у праві одночасно співіснували та розвивалися декілька підходів до інтерпретаційної діяльності. Крім того, запропонована періодизація потребує доповнення з огляду на швидкий розвиток як теорії інтерпретаційної діяльності, так і її конституційно-правового забезпечення.

У цьому контексті вбачається за доцільне запропонувати власну періодизацію розвитку інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України в теорії та практиці та виділити наступні етапи:

1) передісторія – до жовтня 1990 року. Спостерігається фактична відсутність сучасного розуміння вітчизняної системи конституційного тлумачення, функціонує радянська модель, відбувається зародження ідей необхідності трансформації вітчизняної моделі інтерпретації права до європейської, закінчується період проголошенням необхідності створення Конституційного Суду України;

2) становлення – із 24.10.1990 до 16.10.1996 р. У цей період починається формування сучасного бачення теорії тлумачення Конституції, приймається низка законодавчих актів, найбільш значущим серед яких є Конституція України 1996 р.

Головною особливістю цього етапу є розбудова інститутів конституційного контролю і тлумачення Основного Закону. Зазначений період характеризується значною кількістю проектних робіт у цих сферах. Закінчується період прийняттям Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 р., який поставив крапку у дискусії щодо необхідності збереження радянської моделі тлумачення конституції чи переходу до європейської;

3) розвиток – із 16.10.1996 р. і до 13.07.2017 р. Для цього періоду характерним є розквіт наукової думки щодо інтерпретаційної

діяльності Конституційного Суду України та його правового становища в цілому. Напрацьовується практика інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України, яка відкриває необхідність подальшого вдосконалення його функціонування. Закінчується період прийняттям Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017, що стало суттєвим кроком вперед у процесі реформування механізму державної влади в Україні;

4) вдосконалення – сучасний період, що починається із 13.07.2017 р. і триває до сьогодні. Він характеризується суттєвими змінами законодавства, що регулює правове становище Конституційного Суду України, закріпленням у Конституції України євроінтеграційного курсу держави, які ставлять перед науковцями та практиками нові суттєві виклики та актуалізують потребу у необхідності врахування Конституційним Судом України у своїй діяльності не лише внутрішньодержавного права, а й практики міжнародних судових установ та норм міжнародного права.

1.2. Поняття та сутність інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України

Невід’ємною частиною будь-якого дослідження є з’ясування змісту вихідних операційних понять, якими послуговується дослідник. Не може бути винятком і запропоноване до розгляду дослідження визначення природи та сутності інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України.

Специфіка діяльності Конституційного Суду України полягає в тому, що він не здійснює правосуддя у прямому сенсі. В той же час до повноважень Конституційного Суду України належать:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету

Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України;

6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України;

9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України

суперечить Конституції України» (ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 2017 р.)» [136].

Вбачається, що необхідно з'ясувати, які саме з наведених повноважень змістовно охоплює термінологічне словосполучення: «інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України» як одну із його основних функцій. Якщо функції судів загальної юрисдикції розуміють як напрями, види і форми діяльності з вирішення правових конфліктів, спорів у сфері цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства, що здійснюється лише судами на підставах, у межах та порядку, передбачених Конституцією і законами України, то визначення функцій органу конституційної юстиції, їх видів і ознак залишається дискусійним попри значні здобутки вітчизняної та зарубіжної юридичної науки у вивченні цієї проблеми [128]. Враховуючи наведене, для досягнення зазначеної мети слід звернутися до визначення поняття «інтерпретація».

Термін «інтерпретація» у тлумачних словниках наділяють кількома значеннями: 1) розкриття змісту чого-небудь; пояснення, витлумачення; 2) роз'яснення, тлумачення наукових і літературних текстів, творів образотворчого мистецтва; також – відтворення [186].

В теоретичній юриспруденції під «інтерпретацією» в широкому сенсі розуміють процес тлумачення права, що за своїм змістом поглинає також процеси сприйняття та осмислення права. У вузькому сенсі ж «інтерпретацію» ототожнюють із юридичною герменевтикою, тобто – це розуміння різноманітних юридичних текстів (письмових джерел права), в яких норми права отримують своє зовнішнє відображення і усвідомлення їх, або ж роз'яснення змістовних вимог правових норм [215].

С. Шевчук, з цього приводу зазначив, що «під час тлумачення конституційних нормативних положень треба знаходити «вторинні значення», які перебувають в органічному зв'язку з первинними позитивними положеннями, оскільки сам термін

«інтерпретація» походить із латинської мови (лат. Interpretatio) та означає «посередництво», а в разі інтерпретації конституційних положень – зв'язок тексту з реальністю, як існуючою (позитивною), так і ідеальною, тобто такою, яка уявляється та є потенційним результатом втілення ідеалів конституціоналізму й конституційних принципів» [220, с. 36].

Інтерпретаційну діяльність Конституційного суду визначають також як «конституційну герменевтику, властиву для більшої частини сучасних індустріальних демократичних держав, які функціонують в умовах як романо-германської, так і англосаксонської правових систем. Конституційне тлумачення здійснюється в країнах з різною правовою системою і з різноманітними видами демократичної форми правління, де реалізується як судовий нагляд за конституційністю актів судами загальної юрисдикції, так і конституційний контроль спеціалізованим органом юстиції» [116]. При цьому, М. Молибога, слушно зазначає: «Офіційне нормативне тлумачення передбачає прийняття в особливому розгляді рішення про інтерпретацію конституційної норми поза зв'язком з розглядом будь-якої конкретної справи судом» [116].

В. Лучін називає «конституційну інтерпретацію» видом правової діяльності Конституційного Суду України, який здійснюється в особливому порядку та спрямований на реалізацію норм Конституції України, утвердження її авторитету, правову охорону її норм, запобігання конституційних деліктів» [104, с. 34]. Водночас Ю. Тодика надає практично аналогічне визначення і «конституційному тлумаченню», а саме: «Тлумачення Конституції – це особливий вид правової діяльності Конституційного Суду України, спрямований на охорону Основного Закону, забезпечення стабільності конституційного ладу, гарантування прав і свобод людини і громадянина, усіх форм реалізації права, на попередження правопорушень» [206, с. 167]. Зазначене свідчить, що в теорії конституційного права інтерпретаційну діяльність конституційного суду фактично ототожнюють із конституційним тлумаченням.

Немає єдності і в розумінні терміну «тлумачення», який використовується як ключовий ідентифікатор терміну «інтерпретація» [171]. Зокрема, В. Скомороха доходить висновку, що «поняття офіційного тлумачення можна визначити як діяльність уповноваженого Конституцією України органу, що полягає в з'ясуванні та роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень, понять, формулювань Конституції України та законів, а також результат цієї діяльності, викладений в акті тлумачення» [180, с. 420–421]. В. Тихий розглядає тлумачення ширше, як мету й результат самостійної діяльності з інтерпретації Конституції України й законів України у випадках спеціального звернення певних осіб та як засіб обґрунтування, аргументації рішень і висновків під час розгляду справ [201].

При цьому, законом встановлено, що Конституційний Суд України – це орган конституційної юрисдикції, який здійснює судовий нормоконтроль та офіційне тлумачення Конституції України і покликаний забезпечувати верховенство Конституції України на всій території держави, охороняти Конституцію України, гарантувати конституційну законність. Як слушно зазначив А. Єзеров, «функціональне призначення рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України – це юридичний засіб забезпечення їх правильного та однозначного розуміння та застосування, а отже, вагомий засіб забезпечення конституційної безпеки, оскільки впливає на правову систему в цілому» [73].

Варто звернути увагу на те, що Конституційний Суд України може реалізувати свої повноваження щодо надання офіційного тлумачення конституції лише за наданими у визначеному законом порядку, за відповідними поданнями. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 1996 р. визначав, що підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (ст. 93). Водночас

у Законі України «Про Конституційний Суд України» від 2017 р. зазначено, що у конституційному поданні щодо офіційного тлумачення Конституції України зазначаються конкретні положення Конституції України, які потребують офіційного тлумачення, та обґрунтування підстав, які спричинили потребу в тлумаченні (ч. 4 ст. 51). Тобто, замість чіткого визначення підстав звернення із поданням щодо надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення норм Конституції України, законодавець обмежився вказівкою на необхідність зазначення таких підстав при здійсненні відповідного звернення. В цілому формулювання «практична необхідність», яке застосовувалось у Законі 1996 р. є настільки неконкретизованим, що можна дійти висновку про відсутність суттєвих змін щодо підстав звернення до Конституційного Суду України за наданням офіційного тлумачення Конституції України.

При цьому більш суттєвим вбачається виключення із тексту чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» прямої вказівки на повноваження щодо надання офіційного тлумачення законів України. Проте, вбачається, що повністю констатувати той факт, що Конституційний Суд України більше не здійснює інтерпретаційної діяльності стосовно законів України, не можна.

Законом України «Про Конституційний Суд України» від 1996 р. (ст. 94) було передбачено, що підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод. При цьому, Закон України «Про Конституційний Суд України» від 2017 р. вносить суттєві зміни щодо порядку регулювання конституційного звернення. Зокрема, ст. 53 цього Закону визначено: «Конституційним

зверненням є подане до Суду письмове клопотання про надання висновку щодо:

1) відповідності Конституції України чинного міжнародного договору України або міжнародного договору, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість;

2) відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту;

4) відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

5) порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

6) відповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України». По факту, питання, які вирішуються за конституційним зверненням було докорінно змінено. Вбачається, що при розгляді звернень щодо відповідності Конституції України чинного міжнародного договору України або міжнародного договору, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість Конституційний Суд України здійснює поряд із тлумаченням норм Конституції України і норми відповідного міжнародного договору, тобто інтерпретує їх зміст, що свідчить про розширення сфери інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України».

Водночас, звернувшись до ст. 7 чинного Закону України «Про Конституційний Суд України», можна простежити, що у Конституційного Суду України залишилися повноваження щодо надання висновку щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень). Більш того, з цією метою в правову систему України вводиться новий інститут, а саме – конституційна скарга.

Згідно із ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу. При цьому вбачається, що при розгляді конституційної скарги Конституційний Суд України звертається до прийомів та способів тлумачення не лише щодо норми Основного Закону, але й безпосередньо норми нормативно-правового акта, приписи якого стали підставою звернення із відповідною скаргою.

Схожої думки щодо взаємопов'язаності функцій конституційного нормо-контролю та тлумачення Конституції України і законів України (актуалізуючи, можливо додати міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість) дотримується Д. Терлецький. На думку науковця без інтерпретації конституційної норми реалізація нормо-контролю неможлива, оскільки перевірити, чи відповідає оскаржуваний акт Конституції України, можливо лише за умови розкриття смислу та змісту конституційної норми. Положення ж оскаржуваного акта тлумачаться у контексті конституційних норм та принципів, а отже, тлумачення конституційних норм зумовлює необхідність інтерпретації законів та інших правових актів, чия конституційність поставлена під сумнів суб'єктом конституційного звернення [197]. Зазначене підтверджується ще й тим, що конституційні норми мають загальний характер та зазвичай конкретизуються у законах, через що Конституційний Суд України часом може звертатися саме до норм законів, що конкретизують конституційні приписи, і визначати через них зміст окремих конституційних положень, якщо ці норми не суперечать Конституції України.

Конституційний Суд України, реалізуючи свої повноваження щодо офіційного тлумачення Конституції України чи щодо

надання висновку щодо конституційності окремих нормативно правових актів, не є відірваним від суспільних відносин, що спричинили потребу звернення до органу конституційної юрисдикції та суспільних відносин, які слугували підставою прийняття відповідних норм. «Виходячи з ідеї необхідності раціональної організації суспільних відносин, Конституційний Суд України намагається встановити зв'язок між текстом Конституції України та розмаїттям економічних, соціальних, етнічних та політичних інтересів» [73].

Як зазначалося вище, у правовій державі недопустимим є конститутивний розрив між суспільною дійсністю і Конституцією. Тобто, Конституційний Суд України, не змінюючи змісту норми, пристосовує її до існуючих умов функціонування суспільства та держави, базуючись, як правило, на наукових уявленнях про природне право, його принципи, форми й способи реалізації тощо. Конституційний Суд України усуває невизначеність термінології, зменшує неузгодженість окремих положень Конституції України та законів [177].

У цьому контексті слід підкреслити, що на сьогодні у ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» відсутнє повноваження щодо надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення законів України. Однак вбачається, що під час здійснення таких повноважень як вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституційний Суд України все ж таки здійснює і інтерпретацію норм законодавства з метою з'ясування відповідності їх нормам Конституції України. При цьому відповідні рішення Конституційного суду України, на нашу думку, безмовно мають значущі правові наслідки хоч безпосередньо і не є актами офіційного тлумачення.

Таким чином, обґрунтованим є твердження, що інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України є ширшою

за надання офіційного тлумачення норм Конституції України, вона охоплює також тлумачення під час перевірки конституційності нормативних актів, публічних (внутрішніх та міжнародних) договорів (та під час розгляду конституційних скарг). Однак, з точки зору юридичної техніки інтерпретаційна діяльність являє собою саме процес тлумачення норм права із застосуванням різних способів та прийомів правової герменевтики. Застосування прийомів юридичної герменевтики, які надають можливість розкрити зміст тексту правової норми із урахуванням обставин, за яких вона має бути застосована, переслідує мету забезпечити її реалізацію відповідно конкретній ситуації, а також гарантувати стабільність та передбачуваність правової ситуації під час її реалізації. Проте, герменевтичне дослідження не обмежується виключно формулюванням жорстких (непохитних) правил, за допомогою яких можуть бути здійснені конкретні інтерпретації, а також розглядає питання про умови всього людського розуміння [75, с. 372].

У контексті зазначеного виникає обґрунтоване питання щодо відмінностей між конституційною та юридичною герменевтикою, які визначають специфіку конституційного тлумачення. У цілому ці відмінності впливають із юридичних властивостей, притаманних конституції як Основному закону країни, зокрема, верховенства, найвищої юридичної сили у матеріальному та формальному сенсі, прямої дії та безпосереднього застосування судами, ролі юридичного фундаменту правової системи, що вимагають забезпечення конституційної законності і мають вплив на процес інтерпретаційної діяльності.

Офіційне нормативне тлумачення Конституції передбачає інтерпретацію перш за все конституційних норм в тих випадках, коли у суб'єктів права виникло різне розуміння таких норм, через що виникла невизначеність у питанні застосування конституційних положень. Без інтерпретації конституційної норми неможливо реалізувати функцію конституційного нормоконтролю: перевірити

чи відповідає Конституції оспоруваний акт чи його окреме положення – це, значить, розкрити сенс і зміст чинної конституційної норми. Отже, казуальне тлумачення конституційних норм робить необхідним інтерпретацію законів та інших нормативно-правових актів, чия конституційність ставиться під сумнів.

Враховуючи це, як вважає російський вчений Б. С. Ебзєєв, тлумачення Конституції та її норм потребує у кожному конкретному випадку ретельного аналізу тексту інтерпретованого положення, смислу та мети, джерел його виникнення, місця в системі Конституції за умови дотримання вимог системності тлумачення, виявлення системоутворюючих зв'язків конституційних норм і права в цілому, тобто субординації, координації, походження тощо. Разом з тим, Конституційний Суд не тільки не обмежується дослівним викладом норми – він оцінює її контекст, місце і роль у загальній взаємопов'язаній системі конституційних норм, поважаючи позитивне право, ієрархію правових норм та їх багатогранність. На думку науковця, Конституційний Суд не завжди може розглядати дослівний текст інтерпретованої норми як ту межу тлумачення, яку неможливо переступити [227]. Необхідно враховувати і те, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання та не належать до оскарження.

Норми Конституції України здебільшого носять загальний характер, що призводить до різного їх розуміння, а це своєю чергою несе ризики неоднаковості їх застосування за подібних умов і як наслідок – можливих порушень прав людини. Крім того, Конституція, як і будь-який юридичний текст, не є досконалою.

Як слушно зазначив А. Єзеров: «та сама норма за різних соціально-історичних умов може мати різне смислове навантаження й не узгоджуватися з іншими конституційними положеннями; у процесі внесення поправок до Конституції України може бути допущено розбалансування правових конструкцій; текст Конституції України може містити колізії, прогалини та інші дефекти; окремі терміни, застосовані в Конституції України,

можуть із часом набувати нового значення; з огляду на абстрактність конституційних положень може стати необхідним під час вирішення конкретної справи вибрати одне з багатьох його значень. Тому законодавча техніка не здатна повною мірою забезпечити всеосяжну узгодженість правових норм, наповнення їх змістом, який відповідав би конкретним соціальним обставинам у будь-який час та за будь-яких обставин (у будь-якій справі) [73, с. 38]. При цьому, як відмічають дослідники: «Складність офіційного тлумачення Конституції та законів України полягає в тому, що Конституція України була прийнята в результаті взаємних поступок, компромісних положень» [114].

При прийнятті Конституції згладжувалися і зближались різні теоретичні підходи до тих чи інших проблем, їм надавалося компромісне значення. Такі обставини обґрунтовують наявність у Конституційного Суду України відповідних повноважень. Частиною 1 статті 147 Конституції України встановлено: «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції». Так, лише Конституційному Суду України надано право офіційного тлумачення Конституції України, таке право – його виняткова прерогатива, а здійснюване ним тлумачення є обов'язковим для всіх органів, посадових осіб усіх рівнів, а також усіх громадян.

Правотлумачна діяльність Конституційного Суду України створює необхідні умови не тільки для точного, однакового і неухильного виконання правових приписів: його рішення повинні відповідати не лише «букві», але й «духу» закону, загальним принципам права. Саме зазначена інтерпретаційна діяльність, а не просте відтворення тексту Конституції, є основою для належного правозастосування в правовій державі, що повинна функціонувати на основі принципу верховенства права.

Фундаментальними основами офіційного тлумачення Конституції і законів України виступають спільні для всього суспільства конституційні цінності: свобода, права і свободи людини, демократія, верховенство права тощо, які у своїй сукупності фактично уособлюють «дух» права – його глибинну внутрішню сутність. Внаслідок відкритості і широти конституційних цінностей, проблеми інтерпретації виникають тут частіше, ніж у детально врегульованих правових сферах. Перед конституційною юрисдикцією ставляться питання найвищого рівня – рівня, де переплітаються право і політика. Судді Конституційного Суду у своїй практичній діяльності зобов'язані чітко визначати межі писаної Конституції.

І. Сліденко підкреслює, що правоінтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України забезпечує єдину можливість ефективного функціонування принципу розподілу влад, стає ефективною протипагою законодавчій та виконавчій владі. Жоден інший орган не здатний забезпечити такого високого професійного рівня інтерпретації, адже саме Конституційний Суд України, зокрема, гармонізує доктринальне та компетентне тлумачення [184, с. 166–168].

При цьому, варто підкреслити, що діяльність Конституційного Суду України здійснюється із врахуванням міжнародно-правових стандартів та правозастосовної практики Європейського Суду з прав людини. Наявність писаної Конституції України, яка наділена функцією активного правового регулятора суспільних відносин, розходження між нормами Конституції України та політико-правовою дійсністю, яке вимагає пристосування конституційних правоположень до мінливих суспільних реалій, виникнення в суб'єктів права неоднозначного розуміння конституційних норм, яке може призвести до конституційних конфліктів, та прагнення забезпечити самій Конституції України еволюційний шлях розвитку є тими обставинами, що обумовлюють необхідність судового тлумачення.

На думку Н. Бобрової, самі формулювання про дух законів, про сенс конституційних норм передбачають вихід за рамки буквального тлумачення багатьох конституційних норм [47]. Тому, виконуючи свою інтерпретаційну функцію, саме Конституційний Суд покликаний стати дієвим елементом конституційно-правового механізму забезпечення стабільності конституційного ладу і його засад. З цього приводу варто погодитися з думкою С. Шевчука, який писав: «без розширеного, творчого тлумачення судом Конституція України може залишитися програмним документом, який складається лише з позитивних норм (букви), у якому не враховується конституційний дух, неписані конституційні норми та цінності, без чого Конституція України не може слугувати дієвим інструментом обмеження державної влади» [220, с. 37].

Заслуговує на увагу також думка І. Кравця, який стверджував, що інтерпретаційна діяльність конституційного суду спрямована передусім не на сам текст Конституції України, а на тих суб'єктів, які будуть цим текстом користуватися. Він зазначив: «Офіційне тлумачення Конституції України, здійснюване у вигляді нормативного та казуального тлумачення Конституційним Судом України, створює нормативно-обов'язковий інтерпретаційний масштаб розуміння конституційних норм для різних суб'єктів права» [100, с. 491].

З цим варто погодитись, адже хоч Конституційний Суд України не може здійснювати тлумачення конституційно-правових норм за власною ініціативою, але його висновки завжди породжують правові наслідки, які змінюють не лише якісь конкретні правовідносини, але й впливають на правову парадигму держави в цілому.

Подібної думки дотримується і М. Савчин, який писав, що акти конституційної юриспруденції формують значний емпіричний матеріал, містять низку усталеної практики (юриспруденції) КСУ, що можуть слугувати орієнтиром для подальшої законопроектної роботи, впливаючи на конституційну традицію, єдність та стабільність правової системи [154].

У цьому контексті, при дослідженні природи інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України завжди постає і питання визначення її меж. З цього приводу завжди точилися дискусії. Зокрема, одна група вчених дотримується думки, що Конституційний Суд України не має права виходити за межі Конституції України під час інтерпретації її положень, інакше він буде порушувати її норми. Так, Р. Мартинюк, зазначає, що Конституційний Суд України може лише тлумачити норми Конституції України та законів України, а не бути законодавцем, до його повноважень не належить зміна змісту норми ні під час нормативного, ні під час казуального тлумачення [108]. При цьому деякими науковцями, акцентується увага на тому, що Конституційний Суд України не може вносити нічого нового до норми, яку тлумачить, оскільки в такому випадку він здійснюватиме вже законодавчу функцію.

В. Шаповал також підкреслює, що «акти Конституційного Суду України лише впорядковують конкретні правовідносини між визначеними суб'єктами згідно з установчою волею першоджерела влади – народу» [217]. Тобто, зазначені науковці наголошують, що межею тлумачення здійснюваного Конституційним Судом України є воля законодавця, яка вміщена у формі конституційного тексту.

Прихильниками означеного підходу визначення меж інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України є В. Тацій та Ю. Тодика. Вони зазначають, що завданнями єдиного органу конституційної юрисдикції є виявлення реального змісту конституційних норм, а не їх виправлення або модифікація змісту [194, с. 22].

З іншого боку В. Мелашенко та М. Молимога вважають, що внаслідок застосування різних способів тлумачення під час здійснення інтерпретаційної діяльності, застосування комплексного підходу до розкриття змісту норми часом змінює і сутність норми, норма вже не залишається у початковому стані. Такі акти тлумачення можуть змінювати зміст норми, що автори вважають невід'ємною частиною основної мети тлумачення» [94, с. 89].

Вбачається, що більш прийнятним є перший підхід до розуміння меж інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України. Так, якщо орган конституційної юрисдикції під виглядом надання тлумачення змінює зміст конституційного припису, він фактично узурпує функції законодавця та сприяє зловживанню правом. Разом з тим, інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України має на меті сприяти передбачуваності та усталеності правової практики, а також запобіганню таким зловживанням. З цього приводу існує думка, що в кожному відхиленні від об'єктивності в процесі офіційного тлумачення існує можливість створення реальної загрози конституційній безпеці [125, с. 85]. Є всі підстави вважати, що така думка є достатньо обґрунтованою, виходячи з наступного. Прерогатива створення нових правових норм повинна належати виключно єдиному органу законодавчої влади в Україні, без цього неможливо забезпечити дотримання принципу розподілу влади в державі. Конституційний Суд України, як орган, який покликаний забезпечувати дотримання Конституції України, не може функціонально зливатись із жодною з гілок влади, які він контролює. На те, що Конституційний Суд України є функціонально самостійним органом, вказує і сама структура Основного Закону України, який присвячує єдиному органу конституційної юрисдикції окремий, 12 розділ.

За будь-яких умов конституційно і законодавчо визначена компетенція Конституційного Суду України не передбачає здійснення нормотворчості, не пов'язаної з регламентацією частини питань організації його внутрішньої роботи. На це ж вказують і положення Регламенту Конституційного Суду України.

Акт конституційного суду, який є результатом інтерпретаційної діяльності повинен бути тотожним до основної ідеї первинно закладеної законодавцем у змісті інтерпретованої правової норми.

Таким чином, Конституційний Суд України, здійснюючи інтерпретаційну діяльність, повинен обмежуватися з'ясуванням змісту

та ідей, закладених в інтерпретованих нормах, а не надавати їм нового, викривленого змісту.

Окремої уваги також заслуговують питання щодо правової природи актів, які є результатами інтерпретаційної діяльності конституційного суду. Інтерпретаційний акт має нормативний зміст, але не є нормативно-правовим актом, оскільки містить норми-роз'яснення. Головною функцією останніх є не встановлення нових норм права або відміна чи зміна тих, що діють. Такої функції, такої якості акти Конституційного Суду України про нормативне тлумачення не мають.

Термінологічне словосполучення «інтерпретаційний акт» щодо актів тлумачення правових норм першим вжив П. Недбайло, визначивши їх, як окремий різновид правових актів та юридичний засіб правильного й ефективного застосування правових норм [118, с. 488]. Такої ж думки дотримується В. Тихий, визначаючи рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення як інтерпретаційні акти [201, с. 65–67]. Нормативний зміст таких актів, на його думку, обумовлений наявністю в них норм-роз'яснень, хоч автор і не відносить їх до числа нормативно-правових актів.

В той же час Р. Мартинюк вважає: «Рішення Конституційного Суду України, якими скасовуються неконституційні правові акти, мають силу нормативно-правового акта. Однак такі рішення не встановлюють норм права, що не властиво призначенню і повноваженням Конституційному Суду України, а лише «звільнюють» систему законодавства від актів, що суперечать Основному Закону держави» [108]. Мета, з якою приймаються акти Конституційного суду, також вказує на їх особливий правовий статус. Ця мета – забезпечення верховенства права та найвищої юридичної сили Конституції України. Особлива юридична природа рішень Конституційного Суду України полягає також і в тому, що визнаючи неконституційними закони та інші правові акти, вони водночас визначають напрям певної правової

політики Парламенту, Глави держави, Кабінету Міністрів України. У даному аспекті особливий статус актів органу конституційної юрисдикції визначається і тією обставиною, що акти Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції України є остаточними й оскарженню не підлягають. Офіційне тлумачення Конституції України є обов'язковим для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин.

С. Шевчук вважає: «Акти Конституційного Суду України актами судової правотворчості як особливого виду правотворчості, який є процесом здійснення судовою владою правотворчої функції у поєднанні з її правозастосовною та інтерпретаційною функціями під час розгляду конкретної справи, результатом якої є правоположення, що містяться у сформульованій судом мотивувальній частині рішення, які мають обов'язкову силу не тільки для сторін у справі, а й для інших суб'єктів права, відповідно до закону, внаслідок дії принципу ієрархічності судової системи (обов'язковість рішень вищих судів для нижчих) або через їх переконливість під час розгляду аналогічних справ)» [223].

Акти Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України в ієрархії національного законодавства розміщені перед законами, іншими правовими актами, адже рішення і висновки Конституційного Суду України про офіційне тлумачення опосередковано є частиною Конституції України, вони, як і Основний Закон України, мають вищу юридичну силу [200]. Крім того, ці акти втрачають силу разом із втратою чинності норм, що ними тлумачаться. Це унікальна правова ситуація, коли акти певного органу, у даному випадку – Конституційного Суду України, у національній правовій системі мають особливий статус, нормативні характеристики, якими вони наділені, відсутні в нормах права, створюваних Верховною Радою України.

Рішення Конституційного Суду України, які містять тлумачення, поширюють свою дію на завчасно необмежену кількість суспільних відносин; вони розраховані на застосування кожен раз,

коли виникають обставини, передбачені конституційною нормою. Зміст рішень про тлумачення не може бути відокремлений від змісту конституційної норми, яка тлумачилася. Рішення Конституційного Суду України про тлумачення може стати підставою для судового оскарження в судах загальної юрисдикції відповідних рішень та дій, якщо під час їх ухвалення суб'єкти керувалися неправильною інтерпретацією своїх прав та/або повноважень.

Рішення Конституційного Суду України про тлумачення становлять певні правові позиції. Так, Т. О. Цимбалістий вважає: «Правовими позиціями можна вважати тільки ту частину рішення чи висновку Конституційного Суду України, у якій міститься правовий висновок, викладається правове розуміння Конституційним Судом України положень чи принципів, встановлених у Конституції України та законах України» [213, с. 154].

Водночас, більш аргументованою вбачається думка А. Єзерова, що не лише кінцевий результат розгляду Конституційним Судом України справ, віднесених до його компетенції, має вплив на правову систему, а й з'ясування засад, які враховувалися під час прийняття відповідних актів, його аргументації, мотивування ним своїх рішень. Автор вважає: «під правовими позиціями Конституційного Суду України слід розуміти не лише остаточний варіант його рішення (резолютивну частину), а й систему правових аргументів, які використовувалися для його обґрунтування, уявлення Конституційного Суду України про сутність розглядуваної ним проблеми й висновки, до яких він доходив під час її вирішення» [73].

Із зазначеним варто погодитися, оскільки Конституційний Суд України мотивуючи свої рішення часто приходить до висновків, які мають значення не лише для вирішення конкретного питання, яке стало приводом звернення до суду, а й для застосування інших норм права у не визначеному колі суспільних відносин. Правові позиції Конституційного Суду України фактично є формою й результатом інтерпретації ним Конституції України й законів України.

Однак вплив на сферу правотворчості справляють не лише акти Конституційного Суду України щодо надання офіційного тлумачення норм Основного Закону України. Такий вплив має місце й за умов реалізації Конституційним Судом України свого повноваження визначати відповідність нормативно-правових актів Конституції України, як акта, що займає найвище місце в ієрархії джерел права, певного кола інших правових актів [200].

Як стверджує М. Цвік: «результатом діяльності Конституційного Суду України може бути фактичне скасування «підконтрольних» правових актів і тим самим позитивний за суттю вплив на здійснювану уповноваженими органами правотворчість. Звідси відома теза, що зазначену діяльність Конституційного Суду України можна умовно визначити як «негативну правотворчість» [212].

«Негативна правотворчість», яка характерна для Конституційного Суду України, зумовлена необхідністю забезпечення ефективної дії принципу розподілу влад, що потребує наявності незалежного агента, який був би наділений повноваженнями щодо забезпечення механізму стримувань і противаг.

Оскільки Конституційний Суд України не уповноважений займатися реальною правотворчістю у процесі ухвалення рішень і надання висновків, офіційне тлумачення, що надане в актах Конституційного Суду України, втрачає обов'язкову силу разом із скасуванням тих норм, які тлумачаться. Зміст цих рішень і висновків, насамперед про офіційне тлумачення норм Конституції і законів України, мають похідний від останніх характер у тому розумінні, що вони не існують самостійно від відповідних норм (чинність дії в часі акта Конституційного Суду України визначається чинністю норми, що тлумачиться [203]) і можуть бути належним чином враховані тільки у процесі нормозастосування щодо положень Конституції і законів України.

В. Тихий стверджує: «у разі, коли існують прогалини у праві, Конституційний Суд України повинен відмовлятися від тлумачення, адже в таких випадках немає об'єкту для тлумачення,

відсутня сама правова норма, яка могла б бути піддана тлумаченню» [204]. Якщо ж Конституцією України не передбачено врегулювання тих чи інших відносин, Конституційний Суд України, як правило, повинен утриматися від офіційного тлумачення відповідних норм Конституції України до видання такого закону, щоб не зв'язувати законодавця в цих питаннях і не бути самому зв'язаним своїм рішенням [203].

Цієї позиції Конституційний Суд України чітко дотримується у своїй діяльності, зокрема в ухвалі «Про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) указів Президента України про призначення перших заступників, заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади України, виданих протягом липня-грудня 1996 року та січня 1997 року» Конституційний Суд України зазначив, що «заповнення прогалин у законах Конституційному Суду України не підвідомче» [208]. Також у своєму рішенні від 25 березня 1998 р. Конституційний Суд України вказав, що «заповнення прогалин у законах, окремі положення яких Конституційним Судом України визнані неконституційними, не належить до його повноважень» [145].

Згідно із ст. 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Виходячи із цього і відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України вирішення зазначених питань є прерогативою органу законодавчої влади – Верховної Ради України.

Таким чином, правова природа актів Конституційного Суду України про нормативне тлумачення полягає у з'ясуванні і роз'ясненні, інтерпретації змісту правових норм, їх конкретизації, а не в їх змінах чи доповненнях. Вони містять у собі інтерпретаційні норми, у яких наведено приписи щодо того, як розуміти той чи інший термін, вираз або правову норму в цілому, як її застосовувати. Це нормативні тлумачення, норми-роз'яснення, які

сприяють правильній реалізації Конституції України та законів України й у цьому розумінні є допоміжними правилами. Їх допоміжний характер має вияв у тому, що вони не можуть бути застосовані окремо від положень, що тлумачилися, вони діють лише разом із ними.

Аналіз теоретико-правових засад інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України створив можливість дійти наступних висновків:

1. Запропоновано власну періодизацію розвитку інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України в теоретичній та практичній площині та поділ його на наступні етапи:

1) передісторія – до жовтня 1990 року. В цей період фактично відсутнє сучасне розуміння вітчизняної системи конституційного тлумачення, відбувається зародження ідей необхідності трансформації вітчизняної моделі інтерпретації права до європейської. Закінчується період проголошенням необхідності створення Конституційного Суду України;

2) становлення – із 24.10.1990 до 16.10.1996 р. На цьому етапі починається формування сучасного бачення теорії тлумачення Конституції, приймається низка законодавчих актів, найбільш значущим серед яких є Конституція України 1996 р.

Головною особливістю цього етапу є розбудова інститутів конституційного контролю і тлумачення Основного Закону. Зазначений період характеризується значною кількістю проектних робіт у цих сферах. Закінчується період прийняттям Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 р. який поставив крапку у дискусії щодо необхідності збереження радянської моделі тлумачення конституції чи переходу до європейської;

3) розвиток – із 16.10.1996 р. і до 13.07.2017 р. Для цього періоду характерним є розквіт наукової думки щодо інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України та його правового становища в цілому. Напрацьовується практика інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України, яка відкриває необхідність

подальшого вдосконалення його функціонування. Закінчується період прийняттям Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р, що стало суттєвим кроком вперед у процесі реформування механізму державної влади в Україні;

4) вдосконалення – сучасний період, що починається із 13.07.2017 р. і триває до сьогодні. Суттєві зміни законодавства, що регулює правове становище Конституційного Суду України, закріплення в Конституції України євроінтеграційного курсу держави ставлять перед науковцями та практиками нові суттєві виклики, та актуалізують потребу у необхідності врахування Конституційним Судом України у своїй діяльності не лише внутрішньодержавного права, а й практики міжнародних судових установ та норм міжнародного права.

2. Охарактеризовано проведені в Україні дослідження інституту тлумачення Конституції України як такі, що відрізняються еkleктизмом, адже не дивлячись на переважне визнання обґрунтованості наділення Конституційного Суду України повноваженнями щодо здійснення інтерпретаційної діяльності, деякі науковці вважають модель автентичного тлумачення Основного закону більш доцільною. Наразі комплексне дослідження інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України у Контексті рішень Європейського суду з прав людини в українській правовій доктрині відсутнє.

3. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р. фактично змінив національну парадигму функціонування конституційної юстиції. Хоч Конституційний Суд України більше не єдиний орган конституційної юрисдикції, його позбавлено повноваження надавати офіційне тлумачення законів України, але водночас впроваджено інститут конституційної скарги. На теперішній час у ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» відсутнє повноваження щодо надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення законів України. Однак вбачається, що під час здійснення таких

повноважень як вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституційний Суд України все ж таки здійснює і інтерпретацію норм законодавства з метою з'ясування відповідності їх нормам Конституції України, а відповідні рішення Конституційного Суду України безумовно мають значущі правові наслідки, хоч безпосередньо і не є актами офіційного тлумачення.

4. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України ширше за надання офіційного тлумачення норм Конституції України, вона охоплює також тлумачення під час перевірки конституційності нормативних актів, публічних (внутрішніх та міжнародних) договорів (та під час розгляду конституційних скарг). З точки зору юридичної техніки інтерпретаційна діяльність являє собою саме процес тлумачення норм права із застосуванням різних способів та прийомів правової герменевтики.

5. Акт конституційного суду, який є результатом інтерпретаційної діяльності повинен бути тотожним до основної ідеї первинно закладеної законодавцем у змісті інтерпретованої правової норми. Конституційний Суд України, здійснюючи інтерпретаційну діяльність, повинен обмежуватися з'ясуванням змісту та ідей, закладених в інтерпретованих нормах, а не надавати їм нового, викривленого змісту.

6. Правова природа актів нормативного тлумачення Конституційним Судом України полягає у з'ясуванні і роз'ясненні, інтерпретації змісту правових норм, їх конкретизації, а не в їх змінах чи доповненнях. Вони містять у собі інтерпретаційні норми, у яких наведено приписи щодо того, як розуміти той чи інший термін, вираз або правову норму в цілому, як її застосовувати.

Розділ 2.

Конституційно-правове та методологічне забезпечення інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України у контексті рішень Європейського суду з прав людини

2.1. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело конституційного права в Україні

Питання, пов'язані із джерелами права, в тому числі конституційного права України, неможливо віднести до числа малодосліджених. Окремі аспекти правової природи рішень Європейського суду з прав людини як джерел права з'ясовувались у науковому доробку таких учених-правознавців, як С. Василенко, В. Ватаманюк, Ю. Зайцев, К. Ісмайлов, О. Колісник, А. Коршенко, О. Буткевич, В. Мармазов, А. Мелешевич, В. Паліюк, О. Романюк, Л. Тимченко, С. Шевчук та інших. Наукові дослідження, які проводилися до прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» здебільшого не були комплексними, а предметом дослідження були поняття та види показників ефективності рішень ЄСПЛ, вплив діяльності ЄСПЛ на національні правові системи, особливості тлумачення Європейським судом з прав людини юридичних норм [174].

Після прийняття відповідного Закону кількість наукових досліджень рішень Європейського суду з прав людини зросла

й вони стали більш різноманітними. Втім, у вітчизняній правовій доктрині й досі немає однозначного визначення статусу рішень Європейського суду з прав людини як джерела права та джерела конституційного права. Тривають дискусії щодо кола рішень Європейського суду з прав людини, які можуть бути джерелом права в Україні, їх природи у цьому контексті та місця у системі джерел права.

Природа рішень Європейського суду з прав людини та їх значення як джерела права не є універсальними для різних держав. С. Федик наголошував, що юридична природа рішень ЄСПЛ та правове забезпечення їх виконання не є однозначними і залежать від рівня імплементації ЄКПЛ в національне законодавство держав-учасниць. Ці рішення є важливим чинником приведення національного законодавства таких держав у відповідність до європейських стандартів правового забезпечення прав людини [209].

У цьому контексті Н. Блажківська виокремила основні фактори, які необхідно враховувати при здійсненні аналізу природи рішень Європейського суду з прав людини як джерела права: правова система країни, співвідношення міжнародного та національного права в державі, національний правопорядок [45]. Така думка є слушною, виходячи із наступного. По-перше, багато залежить від того, яка правова система функціонує в конкретній державі. Одна річ, якщо це романо-германська правова система, та інша річ – якщо англосаксонська. Існують також окремі особливості сприйняття рішень Європейського Суду як джерела права в мусульманських країнах. При цьому, необхідно зауважити, що на сьогодні домінуючого значення набула тенденція зближення правових систем, що докорінно вплинуло на розуміння в них джерел права.

По-друге, необхідно враховувати, що конституції різних держав по-різному визначають місце міжнародного права у його співвідношенні з національним. Одна річ, коли якісь норми міжнародного права стають частиною системи законодавства чи системи

права в національній державі, та інша – коли вони входять у правову систему і, як наслідок, функціонують у цій державі разом з іншими елементами, які є складовими цієї системи, паралельно з ними. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 10 Конституції Іспанії норми, пов'язані з основними правами та обов'язками, що закріплені Основним законом, відповідають Загальній декларації прав людини, міжнародним договорам та угодам з цих питань, що ратифіковані Іспанією. У ч. 1 ст. 4 конституції Молдови встановлено, що конституційні положення про права і свободи людини тлумачаться та застосовуються згідно з Загальною декларацією прав людини, пактами та іншими договорами, однією зі сторін яких є Молдова.

По-третє, національний правопорядок може по-різному визначати місце та роль різних органів своєї держави, у зв'язку з чим обов'язковість рішень Європейського Суду для держави в цілому може по-різному конкретизуватися стосовно законодавчої, виконавчої чи судової влади.

Отже, висловлена авторкою думка є цілком слушною та може бути застосовна як для здійснення теоретико-правового так і конституційно-правового аналізу природи рішень Європейського з прав людини як джерела права в Україні.

Так, відповідно до положень ч. 4 ст. 55 Конституції України Європейський суд з прав людини слід вважати міжнародною судовою установою, до якої за захистом прав і свобод може звертатися кожна людина, що використала в Україні всі гарантовані вітчизняним законодавством засоби правового захисту. Хоч Україна належить до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт, а судова практика не може бути джерелом права, але в останні роки застосування рішень Європейського суду з прав людини у якості джерела права стає все більш поширеним.

Як зазначив М. Козюбра, зі вступом України до Ради Європи і ратифікацією 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав людини

та основних свобод 1950 р. для національної правової системи настав принципово новий історичний етап освоєння європейського правового простору, організації внутрішнього життя за властивими йому стандартами [90].

Зростання ролі судового рішення взагалі та практики міжнародних судових інституцій є поширеною тенденцією для національних судових систем. Така ситуація за своєю сутністю є відповіддю на низку проблем, що сформувалися історично, зокрема, модифікації співвідношення судового прецеденту та законодавчого акта в бік посилення ролі першого як на міжнародному, так і на національному рівнях. Ця модифікація в Україні також знайшла своє відображення в Основному Законі. Так, ст. 129 Конституції України у редакції Закону від 02.06.2016 р. передбачає, що судді при винесенні рішень повинні керуватися саме верховенством права, а не законом, як у попередній редакції. Окрім того, стаття 9 Конституції України встановлює: «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Статтею 46 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод та в ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено обов'язок судів України при розгляді справ застосовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Не є винятком і Конституційний Суд України.

Як зазначив Д. Кирилюк, прецедент для української правової системи, як континентальної, може стати ефективним засобом, який регулюватиме нові суспільні відносини, до яких не встигає пристосовуватись правова система та заповнюватиме прогалини, усуватиме колізії та неясність правового регулювання [85]. С. Шевчук також висловив подібну думку, що євроінтеграційні процеси, які відбуваються в Україні вже давно визначили необхідність застосування у правовій системі України прецедентного

права. Ним визначені причини поширення нормативного впливу актів судової влади в сучасних правових системах, зокрема, в українській правовій системі, а саме: «необхідність забезпечення єдності судової практики та однаковості застосування норм права судами; належне застосування правових норм і здійснення суддівського тлумачення; необхідність гарантування реалізації конституційних норм як норм прямої дії; безпосередній судовий захист конституційних прав і свобод; заповнення прогалин та усунення колізійності законодавства» [221; 222]. Наведена думка є досить слушною, адже трансформація сучасної судової системи України покликана забезпечити правову стабільність та верховенство права, гарантованість інтересів учасників суспільних відносин, зміцнення престижу та авторитету судової влади та відновлення до неї довіри. При цьому, хоча використання класичного прецеденту в Україні не набуло поширення, саме застосування рішень ЄСПЛ у якості джерела права може буди ефективним інструментом досягнення зазначеної мети. Разом з тим слід зауважити, що в українській правовій доктрині немає загальноприйнятого визначення прецеденту та як свідчить судова практика Великої Палати Верховного Суду України, саме лише застосування раніше визначених правових позицій або ж рішень Європейського суду з прав людини ще не гарантує єдності судової практики [86]. З рештою аргументів можна погодитись.

Тут хотілося б звернути увагу на те, що найбільшою проблемою у застосуванні є «ритуальне» посилення в рішеннях національних судів на практику Європейського суду з прав людини. Це означає, що при посиленні на правову позицію Європейського суду з прав людини судді часто не читають рішення в цілому, а виривають окремі фрази із його контексту.

Трапляються також випадки, пов'язані із помилковим застосуванням рішень міжнародних судових установ, окрім ЄСПЛ. Яскравим прикладом наведеного є постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 24 червня 2011 р. по справі

№ 2а-5686/11/2670 [131] за позовом до Кабінету Міністрів України про визнання незаконними абзаців третього, четвертого, п'ятого підпункту 2 пункту 1 «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та «Про жертви нацистських переслідувань». Так, у своїй постанові суд (ОАСК) зазначив про необхідність використання практики ЄСПЛ при формуванні власної правової позиції: «Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики та рішень Європейського Суду з прав людини. Суд вважає необхідним керуватися положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, який регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України».

Далі у мотивувальній частині рішення ОАСК застосовує посилення на цілу низку судових рішень: «Суд бере до уваги практику Європейського суду з прав людини, зокрема, справа «Кечко проти України», «Бурдов проти Росії», № 59498/00, пар. 35, ECHR 2002-III (mutatis mutandis), справа Yvonne van Duyn v. Home Office (Case 41/74 van Duyn v. Home Office; справа про принцип юридичної визначеності)». При цьому, рішення Європейського Суду Справедливості № 41/74 у справі «Yvonne Van Duyn v. Home Office» не є частиною практики ЄСПЛ та і рішенням ЄСПЛ загалом. Разом з тим, рішення Європейського Суду Справедливості у справі «Yvonne Van Duyn v. Home Office» є обов'язковим передусім для держав-членів ЄС, як і інші рішення цього Суду, юрисдикція якого поширюється на усі справи, що виникають у зв'язку з тлумаченням і застосуванням Установчих Договорів Європейського Союзу (ст. 19 Договору

про Європейський Союз). Рішення цього Суду не є обов'язковими для України, оскільки вона не є державою-членом ЄС. Такі рішення можуть бути використані вітчизняними судами тільки у якості допоміжного (доктринального) джерела. Втім, з тексту вказаної постанови ясно вбачається ототожнення рішення Європейського Суду Справедливості до рішень ЄСПЛ, практику якого має застосовувати Україна.

Посилання на рішення Європейського Суду Справедливості зустрічається також в мотивувальній частині ухвали Київського апеляційного адміністративного суду у Справі № 2а-4637/10/2670 [207] від 21 жовтня 2010 р. та в низці інших рішень. В подальшому ці рішення було скасовано з підстав неправильного застосування норм матеріального права судами попередніх інстанцій. У результаті такого непорозуміння Вищий адміністративний суд України наголосив в Інформаційному листі від 18 листопада 2014 р. № 1601/11/10/14-14, що слід розрізняти рішення Європейського суду з прав людини як органу, юрисдикція якого поширюється на держави-члени Ради Європи, та рішення Європейського суду справедливості, який діє лише у межах правової системи Європейського Союзу.

Проблема також полягає у «сліпому» копіюванні рішень у конкретних справах чи правових позицій вищих судів. Її суть полягає у запозиченні не зовсім коректних зразків застосування вищими судами практики ЄСПЛ. Зокрема, в декількох рішеннях судів першої інстанції застосовано хибне тлумачення Вищим Господарським судом України (далі – ВГСУ) правової позиції, сформульованої ЄСПЛ у рішенні по справі «Терем ЛТД, Чечеткін та Оліус проти України» від 18.10.2005 р. Всупереч змісту цього рішення, де ЄСПЛ вказав на неможливість при виконанні судового рішення посилались на відсутність бюджетного фінансування, ВГСУ цей підхід було застосовано до ситуації невиконання договірних зобов'язань у відносинах суб'єктів господарювання державної форми власності. У цьому рішенні ВГСУ вийшов за межі позиції

ЄСПЛ, що не робило помилковим по суті його рішення у справі, але позбавляло коректності посилання на конкретне рішення ЄСПЛ. Стандартизація використання практики ЄСПЛ у текстах рішень національних судів не означає необхідності її усунення. Навпаки, практика потребує вироблення таких шаблонів аргументації на основі рішень ЄСПЛ для певних типових ситуацій, щодо яких національне законодавство може виявитись або недостатнім або «недостатньо конкретним». Зокрема, відсутність у національному кримінальному процесуальному законодавстві визначення понять «обґрунтована підозра» чи «поза розумним сумнівом» може бути заповнена відповідними тлумаченнями ЄСПЛ [35].

Подібний підхід до застосування практики в багатьох випадках повністю нівелює доцільність посилання на те чи інше рішення Європейського суду з прав людини. І такі рішення національних судів (в тому числі Конституційного Суду України) з недоцільним застосуванням практики Європейського суду з прав людини мають масовий повторюваний характер. Вирішенню цієї проблеми могло б сприяти напрацювання однозначного підходу до природи рішень ЄСПЛ як джерела права в Україні [172].

Як зауважив Джеремі МакБрайд: «Є річ, яку має чітко усвідомити кожен, хто прагне застосувати Європейську конвенцію з прав людини: що саме лише ознайомлення з текстом положень Конвенції не дає змоги збагнути весь її сенс. Адже, попри існування різноманітних підходів, з яких можна скористатися, беручись тлумачити юридичні тексти, лише той, що відповідає обраному Європейським судом з прав людини, гарантуватиме застосування цих положень відповідно до міжнародних зобов'язань щодо забезпечення визначених у Конвенції прав і свобод. Підхід Суду виявляємо у його рішеннях у справах, узятих ним до розгляду, та в усій його практиці, що внаслідок цього постала» [107].

З цією думкою слід погодитись, адже визначальною особливістю Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод є її загальний оціночний характер. Статті

Конвенції відзначаються високим рівнем абстрактності. Водночас, стаття 32 ЄКПЛ у редакції зі змінами, які внесено Протоколом № 11, відносить до компетенції Європейського суду з прав людини тлумачення ЄКПЛ та її застосування.

Для держав, де роками панувала позитивістська правова доктрина (в тому числі України), така форма нормативно-правового акта є дещо чужорідною та складною для сприйняття. Водночас стійкий курс зовнішньої політики на посилення євроінтеграційних процесів спричинив принципові зміни як у вітчизняній правовій системі, так і відображенні її у суспільній правосвідомості. Окрім юридичного визнання рішень Європейського суду з прав людини як джерела права в Україні Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» також запровадив механізм контролю за відповідністю національного законодавства до практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, Положенням про Міністерство юстиції України передбачено, що крім іншого, Міністерство юстиції України здійснює експертизу проектів нормативно-правових актів та нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації, на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини [135].

Необхідність застосування Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод виключно у контексті рішень Європейського суду з прав людини набула фактично аксіоматичного характеру.

У своїй практиці ЄСПЛ багаторазово наголошував, що тлумачення Конвенції має відповідати «загальному духу Конвенції». Іншими словами, текст правових норм Конвенції необхідно розуміти не буквально, а через призму її об'єкта та цілей, які визначені у її Преамбулі, зокрема, забезпечення колективного гарантування прав людини та основоположних свобод урядами європейських держав, що є одностудцями і мають спільну спадщину політичних

традицій, ідеалів, свободи і верховенства права (рішення Суду у справі *Jassa v. Switzerland* від 10 березня 1991 р.) [68]. Водночас підкреслимо, що ЄСПЛ протягом багатьох років розглядає ЄКПЛ як «живий інструмент». Так, у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини керується при прийнятті рішення не лише статичними, одного разу прийнятими нормами, а й існуючими у конкретний часовий проміжок правовідносинами, особливостями правових систем, культур, рівнем правосвідомості у різних державах-учасниках ЄКПЛ.

У цьому контексті О. Буткевич слушно зазначає про однорівневість ролі та місця у системі захисту норм ЄКПЛ та стандартів і принципів сформульованих ЄСПЛ у своїх рішеннях [51]. Такий підхід суду вважається еволюційним, тобто тлумачення ЄКПЛ здійснюється з урахуванням еволюції правовідносин. Такий підхід було застосовано, наприклад, у рішеннях «Тайрер проти Сполученого Королівства» та «Маркс проти Бельгії», в яких ЄСПЛ зазначав: «ЄКПЛ – це живий інструмент та повинна тлумачитися у відповідності до умов сьогодення» [8; 11].

Попри зазначене, низка авторів, зокрема Ю. Зайцев, П. Рабінович та інші науковці, характеризують рішення ЄСПЛ у контексті доктринального бачення, властивого для держав романо-германської правової сім'ї, де судова практика не визнається джерелом права, тобто і рішення ЄСПЛ не повинні сприйматися у якості джерел права. Автори обґрунтовують свою тезу тим, що ЄКПЛ не встановлює юридичних підстав для надання рішенням ЄСПЛ статусу прецеденту у класичному сенсі, зокрема як у англійському праві.

Натомість, С. Шевчук та В. Паліюк дотримуються протилежної точки зору та вважають, що рішення ЄСПЛ є прецедентними. Так, С. Шевчук зазначив, «рішення ЄСПЛ мають нормативний характер та приймаються у процесі вирішення конкретних справ та пов'язані з їх фактичними обставинами». Понад це, практика КСУ, на його думку, «має бути узгоджена з практикою ЄСПЛ, оскільки

демократія базується на фундаментальних цінностях, правах та свободах, а рішення ЄСПЛ містять у собі потужний практико-методологічний потенціал для правильного застосування норм ЄКПЛ» [218]. Він також зазначив, що Конституція України практично продублювала майже всі права, закріплені в ЄКПЛ, проте національна практика досить часто не відповідає тому тлумаченню, яким ЄСПЛ наділяє норми ЄКПЛ. При цьому, обов'язковість європейського прецедентного права для України впливає з принципу «ієрархії юрисдикції» – Європейському суду з прав людини належить найвища юрисдикція у галузі судового захисту прав та свобод людини, що безпосередньо впливає з ч. 4 ст. 55 Основного Закону незважаючи на те, що діяльність ЄСПЛ є додатковою, оскільки основний тягар цього захисту повинні брати на себе національні юрисдикційні органи [224].

Інших поглядів притримується О. Климович, який вважає, що за своєю природою рішення ЄСПЛ є офіційним тлумаченням ЄКПЛ у рамках конкретної справи, а джерелом права у такому разі – сам результат тлумачення, що міститься у мотивувальній частині судового рішення. ЄСПЛ при цьому, на його думку, долає прогалини правового регулювання *ad hoc* шляхом індивідуального врегулювання. Водночас подальше усунення колізій та прогалин належить до сфери відповідальності національних правотворчих органів, саме тому рішення ЄСПЛ є актами правоінтерпретаційної діяльності. Протилежних поглядів дотримується І. Метлова, яка стверджує, що здійснюючи тлумачення ЄКПЛ в межах конкретної справи, Європейський суд з прав людини також виражає власні правові позиції, що є ширшими за звичайну інтерпретаційну діяльність. Саме ця обставина, на її думку, робить рішення ЄСПЛ джерелами права [112].

М. Мазур, вважає, що рішення ЄСПЛ є джерелом права похідним від ЄКПЛ, яке істотно розширює та доповнює її зміст. На думку вченого, рішення ЄСПЛ в системі джерел конституційного права слід розмістити за юридичною силою одразу після міжнародних

договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [105].

Не погоджуючись з наведеним, О. Романюк дотримується іншої особистої думки та стверджує, що саме норми ЄКПЛ є джерелом права, а рішення Європейського суду з прав людини можна назвати лише джерелом її тлумачення.

У цьому контексті цікавою є контрастуюча позиція О. Садчикової, яка вважає, що сам факт ратифікації ЄКПЛ є одночасним актом визнання нового джерела внутрішньодержавного права – міжнародних судових прецедентів, які за юридичною силою подібні до рішень органів конституційної юстиції держав-учасниць ЄКПЛ. Авторка також наголосила, що при застосуванні відповідних норм ЄКПЛ національні судові установи зобов'язані брати до уваги всю практику ЄСПЛ, включаючи рішення постановлені стосовно інших держав.

Водночас Є. Попко висловив думку, що рішення ЄСПЛ є окремим видом актів Ради Європи, які приймаються на підставі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод й узгоджуються із Статутом Ради Європи, загальновизнаними нормами й принципами міжнародного права. Вони є формою та джерелом системи права Ради Європи та джерелом прецедентного права Ради Європи [130]. Таке визначення дещо обмежує роль рішень ЄСПЛ у системі джерел права. У цьому контексті цікавою є думка О. Сканун, яка підкреслює: «здійснюючи офіційне тлумачення Конвенції, Європейський суд з прав людини провадить саме нормативне тлумачення, яке розповсюджується на всі держави-члени Ради Європи та на всіх суб'єктів, що застосовують конвенційні норми. Тим самим, Європейський суд з прав людини створює особливу норму – норму уніфікації права (уніфікаційну норму)». При цьому така норма відповідає ознакам правової норми: загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки (зразок, еталон), встановлене або санкціоноване державою в якості регулятора суспільних відносин, яке офіційно закріплює

міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів населення держави, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу [179]. Авторка характеризує рішення ЄСПЛ з іншого боку, втім її твердження щодо створення цим судом нової норми права при прийнятті рішень видається дискусійним та не завжди підтверджується самими рішеннями ЄСПЛ.

В. Селезньов з цього приводу зазначив, що норма тлумачення, створювана Європейським судом з прав людини, має свою особливу природу. Юридична обов'язковість даної норми заснована на визнанні державою юрисдикції Європейського суду з прав людини. Таке визнання, на його думку, є актом вільного волевиявлення держави, в тому числі і щодо норм, на яких Європейський суд з прав людини ґрунтується у своїх рішеннях. З одного боку, саме норма тлумачення дозволяє державі зробити необхідні кроки в законодавстві та правозастосовній сфері, спрямовані на точне дотримання ЄКПЛ. З іншого боку, така норма є обов'язковою і для Європейського суду з прав людини як органу, що прийняв її, оскільки недотримання нормотворчим органом норми, їм самим створеної, було б юридичним нонсенсом [157].

Н. Севостьянова (Бернацька) вважає, що одним із факторів, що впливає на уніфікаційні властивості рішень ЄСПЛ, є той факт, що тлумачення, створене Європейським судом з прав людини в результаті роз'яснення ЄКПЛ, не може носити індивідуально-визначений характер, так як конвенційні положення не можуть тлумачитися Європейським судом з прав людини по-різному стосовно будь-якої окремої держави. Вона стверджує, що інший підхід суперечив би цілям та принципам, які покладені державами-членами Ради Європи в основу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [156].

Враховуючи плюралізм наведених вище думок, очевидно стає складна, комплексна природа рішень ЄСПЛ як джерела права. У цьому контексті, варто погодитись з Р. Бернхардтом, що норми

тлумачення, створені Європейським судом з прав людини, мають наступні ознаки:

«1) норма тлумачення, адресована не конкретній особі, а колу осіб. Її дія не обмежується виконанням, а розрахована на необмежене число випадків, на багаторазове застосування, оскільки при винесенні рішення Європейський суд з прав людини завжди звертається до правових позицій, закріплених у попередніх рішеннях;

2) норма тлумачення має зобов'язуючий характер, що покладає на законодавця обов'язки привести законодавство у відповідність до положень Конвенції у разі суперечності правових норм нормам Конвенції;

3) специфічною ознакою норми тлумачення є забезпечення примусу, але тут мова йде не про ті заходи примусу, які закріплюються в національних нормах права, а примусу міжнародного характеру» [42].

Вбачається, що нормативний характер рішень Європейського Суду з прав людини чітко проявляється в процесі формування загальноєвропейських стандартів у галузі прав людини. Під міжнародними стандартами в галузі прав людини зазвичай розуміють міжнародно-правові зобов'язання або міжнародно-правові норми [93], що розвивають і конкретизують принцип поваги прав людини. При цьому вони виступають в якості нормативного мінімуму, якому зобов'язані слідувати держави.

Аналізуючи всі наведені вище точки зору, слід виокремити основні тези, які є спільними для більшості наукових позицій, а саме: рішення ЄСПЛ є самостійним джерелом права; рішення ЄСПЛ ґрунтуються на нормах ЄКПЛ та принципах міжнародного права; рішення ЄСПЛ є джерелом не лише міжнародного але й національного права; рішення ЄСПЛ мають прецедентний характер; рішення ЄСПЛ є актом офіційного тлумачення ЄКПЛ.

Для того, щоб сформулювати власну точку зору серед наведеного плюралізму поглядів на природу рішень ЄКПЛ, слід співставити не лише доктринальні праці, але й чинне законодавство та існуючу

правозастосовну практику. Насамперед, як зазначалося вище, із внесенням змін до ст. 129 Конституції України орієнтацію правової дійсності було змінено із домінування принципу законності на примат принципу верховенства права. Крім того, неможливо не зважати на закріплення обов'язковості рішень ЄСПЛ у процесуальних кодексах, зокрема ч. 5 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України, яка встановлює, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Статтею 6 Кодексу адміністративного судочинства України прямо передбачено застосування судом принципу верховенства права з урахуванням судової практики ЄСПЛ.

Що ж стосується Конституційного Суду України, то вперше при прийнятті рішення практику ЄСПЛ ним було використано у справі про смертну кару, ще у 1999 р. З того часу КСУ все частіше при формулюванні своїх правових позицій у пошуках додаткового обґрунтування звертається як безпосередньо до ЄКПЛ, так і до рішень ЄСПЛ як до джерела права.

Слушну думку з цього приводу висловила Т. Слінько, що «у багатьох випадках рішення КСУ у питаннях тлумачення і вироблених правових позиціях орієнтують законодавця, суди, громадян до застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ при удосконаленні національного законодавства, вирішенні конкретних справ, відстоюванні власних прав» [185]. Конституційний Суд України часто використовує рішення ЄСПЛ для формування власних юридичних позицій після чого вони фактично стають змістовним елементом мотивувальної частини рішення КСУ.

ЄКПЛ є основоположним, програмним документом, на якому ґрунтуються всі рішення Європейського суду з прав людини. При цьому слід погодитися із думкою К. Клименка, який виокремлює три основні напрямки діяльності ЄСПЛ при прийнятті рішень, а саме: роз'яснення, закріплення та розвиток конвенційних норм [87]. Саме це на думку вченого вплинуло на амбівалентність

правової природи рішень ЄСПЛ, адже при постановленні рішення ЄСПЛ одночасно здійснює офіційне тлумачення ЄКПЛ та вирішує справу по суті, формуючи судовий прецедент своєю правовою позицією. При цьому, основні проблеми у застосуванні Європейської конвенції в діяльності Конституційного Суду України полягають у тому, що значна частина її положень вже відтворена національним законодавством, а КСУ переважно використовує норми національного права з посиланнями на ЄКПЛ та рішення ЄСПЛ у тих випадках, коли відсутні інші правові регулятори у межах національного правового поля, національних регуляторів замало для забезпечення всебічного і повного правового регулювання конкретного питання, національні регулятори неуніфіковано, по-різному регулюють одні й ті самі питання.

Враховуючи все вищезазначене, вбачається, що рішення ЄСПЛ є джерелом конституційного права, що має складну, комплексну структуру, поєднуючи у собі властивості одночасно правоінтерпретаційного акту та судового прецеденту.

Найдоцільнішим було б здійснити закріплення місця рішень ЄСПЛ як самостійного джерела права на одному рівні із ЄКПЛ у ієрархії нормативно-правових актів аби уникнути порушення принципу правової визначеності при застосуванні практики ЄСПЛ національними судовими установами.

Передбачувано, що серед науковців точаться дискусії щодо визначення кола рішень ЄСПЛ, які є джерелом права для нашої держави. Досьогодні невирішеним є питання щодо того, чи є джерелом права в правовій системі України рішення ЄСПЛ, прийняті лише щодо України чи також і ті, що постановлені стосовно інших держав-учасниць? ЄКПЛ не дає однозначного пояснення, яким повинно бути правове значення рішень ЄСПЛ, що постановлені стосовно третіх держав, для тих держав, які не були учасниками справи. Більш доцільним вбачається, визначення необхідності враховувати не лише рішення, винесені щодо держави-відповідача, а й щодо інших держав. Як зазначив В. Бесарабов,

«норма, створена судом у результаті конкретизації ЄКПЛ, не може мати індивідуального характеру» [43].

З цього приводу М. Кучин писав, що «сама постанова ЄСПЛ, прийнята стосовно конкретної ситуації в певній країні, проте норма, створена судом у результаті конкретизації ЄКПЛ, не може мати індивідуально-визначеного характеру, оскільки конвенційні положення не можуть інтерпретуватися судом по-різному стосовно кожної держави» [103]. А. Боднар вважає, що держави-учасники зобов'язані виконувати всі постанови ЄСПЛ, винесені щодо них (ст. 46 ЄКПЛ). Що ж до постанов, винесених щодо інших держав, держави-учасники не зобов'язані, але можуть застосовувати їх, покращуючи в такий спосіб стандарти захисту прав людини й уникаючи майбутніх порушень по схожих справах. Держави, які не були сторонами в конкретній справі, повинні отримувати для себе навіть більше корисних практичних порад з таких постанов, оскільки вони можуть навчити їх, як уникнути подібних порушень у майбутньому й відповідним чином змінити власну правову систему і правозастосовну практику [48].

З наведеним варто погодитись, оскільки рішення, які встановлюють нові правові принципи або стандарти, повинні переконливо впливати на поведінку усіх держав-учасниць ЄКПЛ. Вони по своїй суті покликані стимулювати країни до вдосконалення національного законодавства та правової практики.

У резолюції від 12.05.2004 р. Комітет міністрів Ради Європи стосовно рішень, які розкривають системну проблему, що лежить в основі порушень, запропонував ЄСПЛ «вказувати у своїх рішеннях про порушення Конвенції на те, що, на його думку, становить системну проблему, яка лежить в основі порушення, та на першопричину цієї проблеми – зокрема у тому випадку, коли вона може спричинити зростання кількості звернень, – з метою надання допомоги державам у пошуку належного розв'язання цієї проблеми, а Комітетові міністрів – у нагляді за виконанням

рішень». У цьому контексті набув розвитку інститут «пілотного рішення» ЄСПЛ.

Враховуючи наведене, деякі автори поділяють всі постанови ЄСПЛ на дві групи: ординарні – прецедентні постанови, які виносяться по більшості справ та неординарні – «пілотні» рішення, які приймаються у особливих випадках. Так, О. Нізельська вважає, що в ординарних рішеннях ЄСПЛ констатує факт порушення конкретної статті ЄСПЛ державою-відповідачем і такі рішення містять нечіткі формулювання щодо заходів, які мають бути вжиті державою для усунення порушень. У разі ж, коли необхідно вирішити значну кількість справ, що спричинені однією і тією ж проблемою на національному рівні, з метою сприяння швидкому та ефективному розв'язанню проблеми ЄСПЛ приймає «пілотні рішення» [120]. Таке бачення науковиці є цікавим, однак важко погодитися із запропонованим нею визначенням «ординарне рішення». Адже авторська позиція опосередковано вказує на низький рівень юридичної техніки суддів ЄСПЛ, що не відповідає дійсності. Рішення ЄСПЛ, як правило, відповідають всім вимогам, що ставляться до судових рішень, у тому числі принципу доступності судового рішення. А це означає, що текст рішення формулюється таким чином, щоб розуміння заходів для його виконання було не розмитим, а чітким.

Процедура прийняття «пілотного рішення» дає йому змогу чітко вказати у такому рішенні на існування структурних проблем, які лежать в основі порушень, а також на конкретні засоби чи заходи, за допомогою яких держава-відповідач має виправити ситуацію («Броньовський проти Польщі», «Гуттен-Чапська проти Польщі»).

Саме процедура «пілотного рішення» має найбільш виражений прецедентний характер. Так, дотримуючись підходу, висловленого у справі «Бурдов проти Росії», яка стосувалася аналогічних питань невиконання рішень національних судів у Російській Федерації, ЄСПЛ вважав за доцільне застосувати процедуру «пілотного»

рішення у справі, що розглядалася, враховуючи передусім повторюваний і хронічний характер проблем, які лежать в основі порушень, велику кількість потерпілих від таких порушень та нагальну необхідність надання їм невідкладного й належного відшкодування на національному рівні [123].

З точки зору О. А. Гончаренка, «пілотні рішення – це особливий тип судових рішень, в яких ЄСПЛ не лише констатується наявність порушення державою відповідних положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та/або протоколів до неї, але й здійснюється ґрунтовний аналіз ситуації, що призводить до виникнення значної кількості однотипних порушень. Одночасно він виявляє системну проблему, яка стає причиною порушень, які стосуються значного кола потерпілих» [60]. Він також зазначив, що перевагою процедури пілотної постанови є те, що державі надається можливість вирішити проблему на національному рівні. Застосовуючи процедуру «пілотного рішення» у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» [191], ЄСПЛ прийняв пілотне рішення з метою спонукання держави-відповідача до вирішення великої кількості індивідуальних справ, продовжуваних тією самою структурною проблемою, що існує на національному рівні. У цьому рішенні ЄСПЛ акцентував увагу саме на невиконанні рішень національних судів, в яких держава виступає боржником в особі державних органів (установ). Результатом його виконання стало розроблення Міністерством юстиції України проекту Закону України «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду», який прийнято 5 червня 2012 року Верховною Радою.

Враховуючи, що системна проблема щодо невиконання Україною рішень національних судів майже не змінилась, ЄСПЛ у наступному своєму «пілотному рішенні» у справі «Бурмич та інші проти України» [77] об'єднав у цій справі більше 12 тис. однотипних заяв та задовольнив їх, не розглядаючи по суті. Це особливий тип судових рішень, в яких ЄСПЛ не лише констатується наявність порушення державою відповідних положень

Конвенції та/або протоколів до неї, але й здійснюється ґрунтовний аналіз ситуації, що призводить до виникнення значної кількості однотипних порушень. Одночасно він виявляє системну проблему, яка стає причиною порушень, що стосуються значного кола потерпілих (повтор). Таким чином, «пілотне рішення» створює підстави для того, щоб вплинути на державу, яка здійснить необхідні зміни на національному рівні та тим самим відновить порушені права та зупинить їх подальше порушення. Отже, головною метою цієї процедури є не розгляд справ у звичайному порядку та встановлення факту порушення одного з гарантованих прав, а надання допомоги державі у вирішенні відповідної системної проблеми.

Процедура пілотного рішення покликана не лише розвантажити ЄСПЛ від вирішення подібних ситуацій, які масово виникають у державах-учасниках ЄКПЛ, ключовим є саме питання універсального характеру рішень ЄСПЛ та їх обов'язковості. Таке рішення одночасно є обов'язковим при вирішенні всіх аналогічних справ, що підтверджує наукові позиції щодо прецедентного характеру рішень ЄСПЛ.

Так, у справі «Ранцев проти Кіпру та Росії» ЄСПЛ підкреслив, що метою його рішень, окрім вирішення конкретної справи, є також роз'яснення, утвердження та розвиток правил, встановлених ЄКПЛ, для підвищення загальних стандартів захисту прав людини та поширення практики поваги до прав людини у державах-учасниках. У справі «Опуз проти Туреччини» ЄСПЛ визнав наявність де-факто егга omnes ефекту у своїх рішеннях, вказавши на необхідність брати до уваги його висновки навіть у рішеннях щодо інших держав-учасниць: «Оскільки (ЄСПЛ – доповнення наше) надає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод, визначених у розділі 1 Конвенції, він розглядає чи прийняли національні органи влади достатньою мірою принципи з його рішень щодо аналогічних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав» [228].

Перед ініціюванням процедури винесення «пілотного рішення» ЄСПЛ спершу проводить комунікації із сторонами, що дозволяють йому сформулювати власне об'єктивне бачення наявної проблеми системного порушення або дисфункцій правової системи держави. При цьому, як підкреслив О. Гончаренко, така процедура може бути ініційована як самим ЄСПЛ, так і однією чи обома сторонами. Так, під час розгляду справи «Меджіо та інші проти Італії» постало питання про її розгляд за піотною процедурою. Однак після отримання заперечень сторін щодо прийнятності застосування такої процедури ЄСПЛ вирішив її розглядати у звичайному порядку [60].

Відносно питання обов'язковості рішень ЄСПЛ для органів виконавчої влади, то слід згадати, що для вітчизняної правової системи є характерним саме примат міжнародного права над національним, а ЄСПЛ є єдиним органом, що має право здійснювати тлумачення ЄКПЛ, яку ратифіковано Україною. Обов'язкове виконання рішень Європейського суду з прав людини – не невід'ємна гарантія та один з головних принципів внутрішньої та зовнішньої діяльності держави у сфері захисту прав людини в Європі [170]. Незважаючи на те, що у 2018 році Україна заклала 804 млн грн в держбюджет на виконання рішень ЄСПЛ, вона залишається лідером серед країн за кількістю поданих і невиконаних заяв в межах Європейського суду. В загальних принципах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Судом визначається повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, що повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики країн і є основними елементами цієї Угоди. Конституція України (ст. 9) передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Крім того, що Україна зобов'язалася виконувати рішення ЄСПЛ у справах, де вона є відповідачем (тут питання щодо обов'язковості рішень не виникає), саме прецедентний характер рішень та роль ЄСПЛ як офіційного інтерпретатора ЄКПЛ свідчать на користь

визнання у якості джерела права в Україні і рішень, відповідачами у яких є інші держави.

Отже, рішення ЄСПЛ стосовно інших держав, які не були сторонами у справі, не мають імперативного характеру, але повинні враховуватись, оскільки ЄСПЛ не може по-різному інтерпретувати конвенційні положення. Цікавим доказовим фактом щодо наведеного є те, що Конституційний Суд України, вирішуючи питання про відповідність Конституції України п. 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України» на 2011 рік» від 23 грудня 2010 року № 2857-VI з наступними змінами, підкреслив, що згідно із статтею 22 Загальної декларації прав людини розміри соціальних виплат і допомоги встановлюються з урахуванням фінансових можливостей держави. Європейський суд з прав людини у рішенні від 9 жовтня 1979 року у справі «Ейрі проти Ірландії» констатував, що здійснення соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від становища в державах, особливо фінансового [144].

З іншого боку, суть справи «Ейрі проти Ірландії» стосувалася того, що, починаючи з червня 1972 року, заявниця намагалася отримати постанову суду про окреме проживання на підставі стверджуваного нею заподіяння їй та її дітям фізичних страждань і психічних травм. З цього приводу вона проконсультувалася у кількох солісitorів. Однак через відсутність передбаченої законом безоплатної правової допомоги незаможним та за браком коштів, потрібних для сплати юридичних послуг, вона не змогла знайти солісitorа, готового надати такі послуги. По справі було констатовано порушення ст. 6 Конвенції, яка гарантує право на справедливий суд і в зазначеній справі було здійснено аналіз щодо можливостей доступу до суду заявниці [189].

У цьому разі Конституційний Суд України, застосовуючи рішення винесене стосовно іншої держави, фактично імплементував у вітчизняну правову систему згадану позицію ЄСПЛ. Цим суд підтвердив думку про те, що сама правова природа ЄКПЛ

не обмежує застосування на національному рівні рішень ЄСПЛ, в яких Україна не була стороною, як джерело права.

Рішення ЄСПЛ покликані не лише вирішувати справи, що перебувають у провадженні суду по суті, але й конкретизувати та інтерпретувати норми ЄКПЛ. Вбачається, що такі рішення мають подвійну природу, вони одночасно виступають правозастосовчими та правоінтерпретаційними актами.

Не будучи прецедентом права у класичному розумінні, рішення ЄСПЛ все ж наділені прецедентним характером, що особливо чітко прослідковується під час застосування ЄСПЛ процедури «пілотного рішення». Чинне законодавство України, встановлюючи примат верховенства права перед законом, передбачає обов'язок судових органів застосовувати рішення ЄСПЛ у якості джерела права та водночас обов'язок держави виконувати рішення ЄСПЛ у справах, де Україна є відповідачем. Крім того, як свідчить практика ЄСПЛ, сам судовий орган у своїх рішеннях підкреслює інтерпретативність та обов'язковість усіх постановлених ним рішень для врахування усіма державами-учасниками. Тобто, рішення Європейського суду з прав людини є джерелом конституційного права України, при цьому, застосуванню у якості джерела права підлягають не лише рішення, постановлені Європейським Судом щодо України, але й відносно усіх держав-учасниць ЄКПЛ. Що ж до місця рішень ЄСПЛ в системі джерел конституційного права, то виходячи із наведеного вище, вбачається, що вони повинні бути на одному рівні з ЄКПЛ, адже саме ЄСПЛ є офіційним її інтерпретатором, а через абстрактний характер норми ЄКПЛ необхідно застосовувати саме у контексті їх офіційного тлумачення аби запобігти порушенням принципу правової визначеності.

Водночас неможливо обійти увагою норму, передбачену ч. 5 ст. 88 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р., яка встановлює, що рішення чи висновок КСУ є остаточним та не може бути оскарженим. Конституційний Суд України при прийнятті своїх рішень враховує рішення ЄСПЛ.

При цьому, Європейська конвенція про захист основних прав і свобод не містить обмежень щодо неможливості оскарження або зміни рішень національних органів правосуддя. Тобто, виникає потенційна проблема, адже неможливо виключити теоретичну вірогідність того, що прийняте КСУ рішення в подальшому опосередковано (в якійсь судовій справі) може бути визнаним ЄСПЛ, таким що містить порушення ЄКПЛ.

У такому разі зазначене рішення підлягатимуть виконанню, але жодних механізмів зміни чи скасування рішень КСУ законодавство України не передбачає. Про реальність виникнення такої ситуації свідчить той факт, що описане вже траплялося у Франції та Іспанії, що спричинило аналогічні проблеми [78].

Вище викладене потребує окремої уваги вчених, адже розробка механізму виходу із наведеної гіпотетичної ситуації повинна бути передбачена в обов'язковому порядку.

Найреалістичнішим варіантом є внесення доповнення до ст. 88 Закону України «Про Конституційний Суд України», яке б передбачало можливість зміни або скасування рішення КСУ у разі визнання його таким, що суперечить ЄКПЛ. Один із найвірогідніших варіантів – це законодавчо закріпити аналогічний порядку перегляду рішень місцевих судів за нововиявленими обставинами порядок перегляду Конституційним Судом України власних рішень у разі встановлення міжнародною судовою установою їх невідповідності до стандартів ЄКПЛ.

2.2. Принципи застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України в інтерпретаційній діяльності

Важливість ролі принципів, якими має керуватися Конституційний Суд України при здійсненні інтерпретаційної діяльності

є беззаперечною. Насамперед, вона обумовлена значущістю цих засад для підвищення результативності інтерпретаційної діяльності та їх впливом на формування правових позицій Конституційним Судом України. Належний рівень здійснення інтерпретаційної діяльності Конституційним Судом України є дієвим засобом обмеження зловживання владою та забезпечення непорушності засад конституціоналізму в Україні. С. Авак'ян дотримується позиції, відповідно до якої стрижнем, навколо якого об'єднується певна сукупність суспільних відносин, а відповідно, й сукупність норм, яка їх реалізує, на якому ґрунтується будь-яка діяльність, є певні ідеї, принципи. Тож у змісті будь-якої діяльності завжди необхідно бачити втілення керівних правових принципів (ідей), відповідно до яких відбувається вплив права на відповідну сферу суспільних відносин [41]. Водночас питання, пов'язані із принципами інтерпретаційної діяльності КСУ загалом та принципами застосування рішень ЄСПЛ при здійсненні інтерпретаційної діяльності КСУ зокрема, залишаються малодослідженими.

З метою з'ясування змісту досліджуваних категорій вбачається за необхідне надати визначення поняття «принцип» та запропонувати визначення поняття «принципи застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України в інтерпретаційній діяльності».

В найзагальнішому розумінні «принципи» – це основні, найабстрактніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу явища або процесу, його спрямованість та найсуттєвіші властивості [92, с. 198]. В загальнотеоретичній юриспруденції виокремлюють три значення категорії «принцип»: 1) як основні вихідні положення якоїсь теорії, вчення, науки, світогляду, теоретичної програми; 2) як переконання, погляд на речі; 3) як основні правила у здійсненні якоїсь діяльності [187, с. 367].

Близькими за значенням до терміна «принцип» є такі термінологічні словосполучення як «основні засади», «вихідні положення», «фундаментальні основи», «основоположні ідеї», що на практиці

часто використовуються в одному значенні. Окрім того, поряд з категорією «принцип» існують категорії «вимога», «цінність», «стандарт», але застосовувати їх як синоніми без застережень не можна. У будь-якому разі принципи співвідносні з багатьма категоріями, що створює їх відображення як різноаспектного явища. На думку С. Погребняка, ці термінологічні відмінності створюють можливість підкреслити складність такої категорії, наголосити одразу на кількох її аспектах [129, с. 12]. Водночас вбачається, що при застосуванні категорії «принцип», слід керуватися принципом термінологічної визначеності та уникати застосування синонімів та однопорядкових категорій з метою запобігання неоднозначного розуміння тексту.

Цікавою є позиція В. Карташова, який визначає «принципи інтерпретаційної практики як фундаментальні ідеї (ідеали) та вихідні нормативні начала (загальнообов'язкові вимоги, юридичні імперативи), що визначають загальну спрямованість інтерпретаційної діяльності, реалізація яких забезпечує високу її якість та ефективність у правовій сфері суспільства» [84]. При цьому не доцільним вбачається застосування у цьому визначенні для розкриття змісту категорії «принцип» категорій «вимога» та «імператив», оскільки їх зміст хоч і подібним, але не синонімічним та дещо видозмінює саме тлумачення термінологічного словосполучення «принципи інтерпретаційної практики».

У цьому контексті більш точним виглядає визначення, запропоноване О. Черданцевим, а саме: «принципи інтерпретаційної діяльності – це основні засади тлумачення до процесу пізнання змісту норм права в різноманітних юридичних документах [214, с. 64]. Дещо іншого значення категорії «принцип інтерпретаційної діяльності» надає Ю. Тодика, який під принципами інтерпретаційної діяльності розуміє цілісну взаємопов'язану систему, застосування якої в сукупності дозволяє на високому рівні здійснювати офіційне і неофіційне тлумачення приписів права [206].

Із наведених визначень вбачається, що більшість вчених дійшли згоди в тому, що принципи тлумачення норм права

є фундаментальними засадами, що забезпечують ефективність і якість інтерпретаційного процесу та скеровують діяльність інтерпретатора. До основних змістовних ознак принципів інтерпретації належать:

- походження від принципів пізнання, адже інтерпретація є саме різновидом гносеологічної діяльності;
- принципи інтерпретаційної діяльності є основними засадами саме діяльності, а не принципами права, це різнопорядкові категорії;
- принципи інтерпретаційної діяльності мають фундаментальний характер;
- ці принципи є орієнтирами, які покликані скеровувати інтерпретатора (орієнтуюче значення);
- імперативність, адже дотримання цих принципів є не опціонним, а обов'язковим, а недотримання спричинює наслідки у вигляді відповідної відповідальності;
- принципи інтерпретаційної діяльності застосовуються у взаємодії, а не вибірково, тому вони також є системними;
- підвищена стійкість та стабільність протягом невизначеного тривалого часу.

Окремої уваги потребує питання співвідношення принципів права та принципів інтерпретаційної діяльності. Категорію «принципи інтерпретаційної діяльності» не слід розглядати ізольовано від принципів права [173, с. 55].

Існує думка, що основні засади права орієнтують, спрямовують принципи тлумачення, які мають застосовуватися відповідно до перших та з їх урахуванням [57, с. 94]. При цьому принципи права характеризують явище або ж предмет, в той час як принципи інтерпретаційної діяльності характеризують процес, тому їх природа є докорінно різною. Принципи права, як правило, отримують нормативне закріплення, а принципи інтерпретаційної діяльності не завжди знаходять своє формальне визначення і відображаються у правовій доктрині та судовій практиці.

Д. А. Гаврилов обґрунтовано наголошував на тому, що деякі принципи тлумачення породжені існуванням загальних принципів права, але вони не є їх аналогом, точною копією [57, с. 98]. Така думка є цілком слушною з огляду на те, що принципи інтерпретаційної діяльності характеризують інструментальну роль права, хоч вони і повинні застосовуватись через призму принципів права, їх сутність та природа мають відмінні змістовні відтінки.

Всі ці ознаки повною мірою застосовуються як до принципів інтерпретаційної діяльності взагалі, так і до принципів інтерпретаційної діяльності КСУ. Водночас принципи інтерпретаційної діяльності КСУ є більш конкретним поняттям ніж принципи інтерпретаційної діяльності загалом, але й більш широким ніж принципи застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України, хоч і є дуже близькими за змістом та можуть буди співвіднесені як загальне та конкретне. Так, всі ці категорії є фундаментальними, стійкими у часі, імперативними засадами діяльності та при цьому наділені певними особливостями.

Враховуючи все вищенаведене, можна запропонувати визначення термінологічного словосполучення «принципи застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України в інтерпретаційній діяльності». Так, під принципами застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України в інтерпретаційній діяльності слід розуміти ті основні засади та імперативні, стійкі ідеї, якими послуговуються судді Конституційного Суду України при застосуванні рішень ЄСПЛ у процесі здійснення інтерпретаційної діяльності КСУ.

Принципи застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України в інтерпретаційній діяльності слід розділити на загальні та спеціальні. До загальних вбачається за доцільне віднести принципи інтерпретаційної діяльності КСУ, тобто принципи, якими керуються судді при здійсненні інтерпретаційної діяльності незалежно від того, застосовують вони рішення ЄСПЛ чи ні. До загальних належать, зокрема: принцип

верховенства права та правова визначеність як його елемент, принцип верховенства конституції, принцип динамічності інтерпретації, принцип справедливості. До спеціальних – ті, якими керуються судді КСУ при застосуванні рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності.

Деякі автори, зокрема М. Савчин та Р. Марчук відносять до принципів інтерпретаційної діяльності конституційного суду загалом, а тому, як наслідок, до загальних принципів застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України, також принципи прямої дії прав і основоположних свобод людини та принцип зв'язаності правом [155, с. 86]. Так, науковці обґрунтовують своє твердження щодо принципу прямої дії прав і основоположних свобод людини тим, що ч. 3 ст. 8 Конституції України створює для КСУ обов'язок забезпечення прямої дії прав та свобод людини незалежно від недоліків поточного законодавства. О. Батанов у цьому контексті підкреслює, що «права свободи людини й основоположні свободи, які відображено в Конституції України, як безпосередньо діюче найвище право, визначають зміст і магістральні напрямки діяльності в діяльності держави, оскільки утвердження та забезпечення прав і свобод є основним обов'язком держави» [102, с. 424]. Таку думку підтверджує той факт, що фундаментальні права і свободи не встановлюються у поточному законодавстві, а лише конкретизуються, у тому числі у деяких випадках під час здійснення КСУ. Тобто, орган конституційної юрисдикції повинен керуватися пріоритетом та непорушністю прав людини й основоположних свобод, здійснювати інтерпретаційну діяльність з урахуванням неможливості обмеження прав людини та їх невідчужуваності, найвищого їх положення в системі конституційних цінностей сучасної держави.

Застосування ж принципу зв'язаності правом в інтерпретаційній діяльності КСУ обґрунтовується доктриною самообмеження конституційної юстиції. Так, метою встановлення чітких меж повноважень КСУ є унеможливлення їх перевищення

самим органом, оскільки порушення суддями КСУ меж повноважень органу може спричинити до порушення принципу поділу державної влади, деформації правового статусу органу конституційної юрисдикції, що визначається Конституцією і законами України, прийнятими на її виконання; компрометації та дискредитації Конституційного Суду України, падіння його авторитету та довіри до нього в суспільстві тощо. Запобігання появі та поширенню таких негативних проявів, як слушно зазначив А. Селіванов, становить собою далеко не лише академічний інтерес, а є й актуальною практичною проблемою [158, с. 112].

Водночас одним із проявів цієї доктрини є аполітичність органу конституційної діяльності [159, с. 53]. На думку В. Тація й Ю. Тодики, Конституційний Суд України «повинен уміти» також «самообмежуватися», не брати на себе здійснення не властивих йому завдань і функцій [195, с. 35].

Подібні думки висловлювались також С. Вей, який зазначив, що «самообмеження конституційного судді є висловленням його бажання боротися проти усього, що представляє водночас його силу і слабкість: вільної інтерпретації Конституції» [52, с. 59].

Дещо в іншому контексті розглядає «самообмеження» органу конституційної юстиції Е. Бенда, який вважає, що Конституційний Суд не може сам обмежувати свої повноваження та функції, а повинен лише виконувати свої завдання, що і є за своєю суттю зв'язаністю межами повноважень, адже суд не може їх і розширювати, враховуючи принцип поділу влади. При цьому, на думку німецьких правників, принцип поділу влади забороняє необмежене певними стандартами та нормами конституційне тлумачення. Водночас принцип розумного самообмеження не вважається обмеженням компетенції суду або скороченням його повноважень, а означає його відмову від «здійснення політики» та «спрямований на те, щоб тримати відкритим гарантоване Конституцією для інших конституційних органів поле вільної політичної організації» [195, с. 26].

У цьому контексті дуже слушною є позиція, Т. Хабрієвої та В. Чиркіна [211], «проблема самообмеження конституційного суду може виникнути і виникає, передусім, у зв'язку з небезпекою втрутитися до компетенції законодавчих, виконавчих або судових органів. Це можливо як при розгляді справ про конституційність нормативних актів, у спорах щодо компетенції, із звернень громадян, так і при тлумаченні конституції». Зокрема, при вирішенні питань, які мають вагоме політичне значення, зокрема, справа за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 21 травня 2019 року № 303/2019.

Цим рішенням Конституційний Суд України визнав таким, що відповідає Конституції України (є конституційним) Указ Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» [101]. Справа мала не лише значний суспільний резонанс, але і покладала на КСУ відповідальність щодо вирішення подальшої політичної ситуації у країні. Зрозуміло, що при цьому самообмеження суддів залежить в першу чергу від їх правосвідомості та прямо пов'язане з рівнем правової кваліфікації.

Виходячи із вищенаведеного, варто погодитись, що саме коректне самообмеження суддів у ході тлумачення і застосування Конституції, високий рівень їх правосвідомості і морально-психологічний образ є однією з гарантій дієвості конституційного правосуддя і всієї системи поділу влади в державі» [211, с. 306]. Таким чином, застосування принципів прямої дії прав і основоположних свобод людини та принцип зв'язаності правом КСУ під час здійснення інтерпретаційної діяльності є цілком обґрунтованим, а віднесення їх до загальних принципів інтерпретаційної діяльності КСУ – закономірним.

Що ж стосується спеціальних принципів застосування КСУ рішень ЄСПЛ при здійсненні інтерпретаційної діяльності, то це питання є більш складним. Зокрема, в науці конституційного права воно досліджувалося вкрай фрагментарно, окремі принципи аналізували С. Шевчук, М. Савчин, проте комплексне дослідження таких принципів відсутнє.

Вбачається, що до спеціальних принципів застосування КСУ рішень ЄСПЛ, перш за все, слід віднести принцип дружнього ставлення до міжнародного права [168]. З цього приводу С. Шевчук зауважив, що КСУ здійснюючи інтерпретаційну діяльність з урахуванням рішень ЄСПЛ, притримується принципу дружнього ставлення до міжнародного права. На його думку, під принципом дружнього ставлення до міжнародного права слід розуміти звернення Конституційного Суду України під час здійснення інтерпретаційної діяльності до міжнародно-правових норм, зокрема ЄКПЛ, а застосування ЄКПЛ без звернення до практики ЄСПЛ неможливе [225, с. 127]. Наведене визначення розкриває подвійну природу цього принципу, оскільки він водночас виступає і підставою застосування рішень ЄСПЛ КСУ у своїх інтерпретаційній діяльності і вихідною засадою такого застосування.

Варто зауважити, що без використання методології, яку застосовує ЄСПЛ, неможливо здійснити належну конкретизацію КСУ норм ЄКПЛ у контексті тлумачення Конституції України. Адже ЄСПЛ визначає основні стандарти тлумачення ЄКПЛ, а КСУ через призму інтерпретації Конституції України імплементує ці стандарти у вітчизняне правове поле та національну правову свідомість. По суті це означає, що КСУ у своїй інтерпретаційній діяльності застосовує рішення ЄСПЛ як наслідок виконання зобов'язань за міжнародними договорами і відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» не може уникнути стандартів розуміння сутності положень ЄКПЛ, офіційно запроваджених і визнаних учасниками міжнародного договору. Проте зазначене не обмежує змісту

принципу дружнього ставлення до міжнародного права під час застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності.

Дію цього принципу можна прослідкувати, коли у процесі застосування практики ЄСПЛ КСУ виявляє суперечність між національним законодавством та міжнародно-правовими нормами, обов'язковість яких нашою державою визнано в установленому законом порядку. У такому разі відповідно до «принципу дружнього ставлення до міжнародного права» КСУ повинен застосувати норму міжнародного права у такому контексті, як її тлумачить ЄСПЛ у своїх рішеннях, як єдиний офіційний інтерпретатор ЄКПЛ [165].

Підкреслимо, що Україна є не єдиною державою, конституційний суд якої керується принципом дружнього ставлення до міжнародного права. Щоправда, в Німеччині його іменують «принцип поваги до міжнародного права». Традиційно характерною для Німеччини стала дуалістична модель взаємодії між національною та міжнародною правовими системами. Це означає, що норми міжнародного права повинні бути трансформовані у норми німецького права [58].

Після імплементації норми міжнародного права наділяються законною силою на рівні федеральних законів Німеччини. Зазначене призводило до складного конфлікту міжнародного права і принципу верховенства конституції. Протягом кількох років Федеральному конституційному суду Німеччини вдалося вирішити цей конфлікт. Дотримуючись принципу поваги до міжнародного права конституційний суд дійшов висновку, що всі державні органи у Німеччині зобов'язані враховувати при інтерпретації Основного закону норми ЄКПЛ і їх тлумачення ЄСПЛ [39].

Конституція Німеччини наділена вищою юридичною силою ніж, імplementовані у внутрішню правову систему, норми міжнародного права. З метою уникнення суперечностей між нормами Конституції і міжнародними зобов'язаннями Німеччини шляхом системного тлумачення різних частин Основного закону: преамбули, особливого закріплення правила про права

людини у абз. 2 ст. 1 Основного закону, усвідомленого звернення до «міжнародного співробітництва» і «міжнародної відкритості» в абз. 2 ст. 9, а також статтях 23-26 Основного закону і визначення статусу міжнародних договорів у ст. 59 Конституції Німеччини – Федеральний конституційний суд вивів конституційно-правовий принцип поваги (Völkerrechtsfreundlichkeit) [16] німецької правової системи до міжнародного права.

Спираючись на наведені норми Федеральний конституційний суд Німеччини сформував самостійний написаний конституційний принцип, основним призначенням якого є усунення колізій [37]. Тим самим суперечності між внутрішньодержавним і міжнародним правом та відповідно, порушення міжнародно-правових приписів Німеччиною повинні максимально запобігатися на максимально можливому рівні.

Водночас, застосування принципу дружнього ставлення до міжнародного права у Німеччині не передбачає, що саме воно завжди матиме примат над національним правом. Зазначений принцип в першу чергу полягає в тому, що при тлумаченні німецького законодавства та Конституції повинні враховуватися норми ЄКПЛ та їх інтерпретація ЄСПЛ. Практика застосування принципу дружнього ставлення до міжнародного права у Німеччині може бути застосована для вдосконалення його використання КСУ у своїй інтерпретаційній діяльності, а саме її вивчення суддями дасть можливість уникнути помилок, яких вже припустився Федеральний конституційний суд Німеччини.

На думку М. Білак рішення ЄСПЛ створюють для України умови, за яких є можливість перевірити правову систему та за необхідності зорієнтуватися для внесення необхідних змін своєчасно, щоб запобігти порушенням прав людини. Вчена обґрунтовує свою думку тим, що одним із завдань сучасної держави є приведення у відповідність внутрішньої правової системи до міжнародних стандартів, а КСУ у своїй діяльності створює національні стандарти поєднання міжнародного і національного права з метою

забезпечення єдиної практики тлумачення Конституції у вітчизняній правовій системі, із врахуванням норм міжнародного права, які визнані Україною у встановленому законом порядку. При цьому, національні суди, на її думку, в контексті практики конституційної юрисдикції повинні вибудовувати єдину практику забезпечення міжнародно-національних стандартів із врахуванням національних традицій і потреб сьогодення, у такий спосіб створюючи єдність правового простору та необхідний фундамент для законодавчої бази [44, с. 65].

Аналогічної думки дотримується і С. Шевчук, який зазначив, що практика КСУ та судів загальної юрисдикції повинна бути узгоджена з практикою ЄСПЛ, оскільки демократія базується на фундаментальних цінностях, правах та свободах, захищати які покликані судді. Крім того, ця практика ЄСПЛ має потужний практично-методологічний потенціал у процесі розуміння юридичної природи прав людини та основних свобод українськими суддями [218, с. 85].

Із вищенаведеним варто погодитися, оскільки міжнародно-правові норми, згода на обов'язковість яких, надана в установленому законом порядку, відповідно до ст. 9 Конституції України, стають частиною національного законодавства. Вбачається, що одним із основних завдань КСУ при здійсненні інтерпретаційної діяльності є усунення прогалин та колізій у внутрішній правовій системі, адже чинне писане законодавство неспроможне дати відповіді на всі запитання, що виникають у судах. Тобто застосовуючи практику ЄСПЛ при тлумаченні Основного Закону, КСУ фактично здійснює гармонізацію вітчизняного законодавства та імплементує міжнародно-правові стандарти у національну правову систему.

У цьому контексті ілюстративними є рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 та від 8 вересня 2016 р. № 6-рп/2016. Так, КСУ безпосередньо у тексті зазначених рішень вказав на застосування принципу дружнього

ставлення до міжнародного права, обґрунтовуючи його застосування бажанням українського народу до міждержавного діалогу, що виявляється в укладенні міжнародних договорів у порядку і на умовах, передбачених ст. 9 Конституції України. Інтерес до цього діалогу обумовлений насамперед пошуком забезпечення додаткових гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина, які, зокрема, перебувають і на наднаціональному рівні (статті 55 і 124 Основного Закону).

Наступним спеціальним принципом є субсидіарність застосування КСУ рішень ЄСПЛ при здійсненні інтерпретаційної діяльності.

Потрібно зазначити, що «Словник-довідник Європейського Союзу» визначає принцип субсидіарності як «один із основоположних принципів Європейського Союзу, запозичений з католицького канонічного права і спрямований на забезпечення такого механізму ухвалення рішень, який був би якомога ближчий до громадян, і який передбачав би постійну перевірку обґрунтованості дій Співтовариства з погляду можливостей, що існують на національному, регіональному та місцевому рівнях...» [188, с. 56]. Подібним чином трактується термін «субсидіарність» і Вільною енциклопедією: «(англ. «Subsidiarity») – організаційний і правовий принцип, згідно з яким Спільнота (наприклад, ЄС) вдається до будь-яких заходів лише в тому разі, якщо вони ефективніші за відповідні заходи на національному, регіональному або місцевому рівнях...» [192].

Більш предметно, вже у межах конвенційного механізму, розкриває поняття «субсидіарність» колишній голова Європейського суду Г. Петцольд: «Субсидіарність є основним принципом захисту прав. Вона визнає першочергову компетенцію і обов'язок держави ефективно захищати своїми внутрішніми правовими засобами права і свободи людини, які передбачені у Конвенції» [27, с. 59]. Водночас Д. Гудима, аналізуючи вказане поняття, акцентує увагу на обсягах відповідальності суб'єктів конвенційних правовідносин та наголошує, що «субсидіарність передбачає розподіл

відповідальності між національною владою та ЄСПЛ: в першу чергу, відповідальність за дотримання і захист прав і свобод покладено на держави, у другу чергу, – на Суд» [64, с. 17].

Попри це, розуміння принципу субсидіарності у теорії міжнародного права не тотожне принципу субсидіарності, як принципу застосування рішень ЄСПЛ КСУ при здійсненні інтерпретаційної діяльності. Проте саме через призму дружнього ставлення до міжнародного права та розуміння принципу субсидіарності, у контексті його значення у ЄСПЛ, відбувається формування його змісту як спеціального принципу застосування рішень ЄСПЛ КСУ при здійсненні інтерпретаційної діяльності. Так, привертає увагу той факт, що стаття 1 Протоколу № 15 від 24 червня 2013 р. до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, передбачає включення додаткового положення до преамбули цього міжнародного договору з таким заключним абзацом: «Стверджуючи, що Високі Договірні Сторони, відповідно до принципу субсидіарності, несуть основну відповідальність за забезпечення прав і свобод, визначених у Конвенції та протоколів до неї, і що при цьому вони користуються свободою розсуду, за умови дотримання наглядової юрисдикції Європейського суду з прав людини, заснованого на підставі цієї Конвенції» [33]. Зазначений протокол ратифікований Україною 20 червня 2014 р. Зазначене фактично обґрунтовує застосування принципу субсидіарності КСУ при застосуванні рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності.

А. Ковлер стосовно принципу субсидіарності слушно зазначає, що наднаціональний рівень навіть у сфері захисту прав людини не може бути автономним, він досягає мети лише у взаємодії з національною системою правозахисту, на яку повинен спиратися. Система наднаціонального контролю виступає додатковою (субсидіарною) до національної. Ця діалектична взаємодія, на його думку, і становить перший аспект субсидіарності. Другий аспект полягає у самообмеженні ЄСПЛ при оцінці необхідності свого втручання у забезпечення реалізації передбачених ЄКПЛ

прав і свобод, адже держави-члени ЄКПЛ не наділені відповідними повноваженнями [89].

Фактично сама ЄКПЛ передбачає, що у разі достатності та належності врегулювання конкретного питання національним правом, необхідності автоматичного застосування міжнародно-правових норм, практики ЄСПЛ не виникає, вона не лише наділяє держави правом врегулювати ці відносини на власний розсуд, але і покладає на них відповідальність за належність такого врегулювання. Не винятком із цього правила є і процес застосування рішень ЄСПЛ у інтерпретаційній діяльності КСУ. Застосування принципу субсидіарності покликане убезпечити суддів від безсистемного використання рішень ЄСПЛ «для ілюстрації». Рішення ЄСПЛ повинні використовуватись КСУ у здійсненні інтерпретаційної діяльності у тому разі, якщо вітчизняна правова система не передбачає врегулювання конкретного правового питання або таке врегулювання суперечить принципам права.

Поряд із принципом субсидіарності при застосуванні КСУ рішень ЄСПЛ під час здійснення інтерпретаційної діяльності постає необхідність дотримуватися принципу «належності» застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності. Мова йде про використання якісного офіційного перекладу рішень ЄСПЛ та співставлення правовідносин щодо яких було прийняте рішення ЄСПЛ із обставинами, що стали підставою для здійснення КСУ інтерпретаційної діяльності. Такі твердження доповнює думка П. І. Монжаля, який стверджував, що застосування ЄКПЛ, а відтак і практики ЄСПЛ повинне відповідати, крім іншого, критерію добросовісності [117, с. 42]. Тобто, той хто здійснює, наприклад, застосування практики ЄСПЛ, повинен керуватися метою, з якою таке конкретне рішення було прийняте, що стало підставою формування окремої правової позиції, в іншому випадку – це буде маніпуляцією правом. Вбачається, що добросовісність у такому контексті не виступає, як окремий принцип, а змістовно доповнює розуміння принципу належності.

В цьому ж контексті висловився і суддя Верховного суду Великобританії лорд Бінгам (Rt. Hon. Lord Bingham of Cornhill) при розгляді справи «Браун проти Скотта» («Brown v. Stott» [2003] 1 AC 681). Він зауважив, що застосовуючи рішення ЄСПЛ, суд фактично тлумачить і їх зміст і потрібно враховувати, що ЄСПЛ, сформувавши свою правову позицію, брав до уваги певні обставини та умови та не надавав значення іншим [26].

Крім того, «належність» застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності змістовно включає в себе також необхідність врахування того, що рішення ЄСПЛ не є догматично непорушними. ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що його правові позиції можуть актуалізуватися в залежності від конкретних обставин прийняття того чи іншого рішення.

Зокрема, у п. 71 рішення ЄСПЛ по справі «Луїзіду (Loizidou) проти Туреччини» висловлено думку, що норми ЄКПЛ не можуть бути розтлумачені виключно через призму намірів її авторів, які були виражені більш ніж сорок років тому, навіть не враховуючи той факт, що на момент прийняття Конвенції кількість держав-членів була значно меншою.

На сьогодні правові позиції ЄСПЛ складають значний масив тлумачень ЄКПЛ, з часом суд змінює підхід із врахуванням конкретних обставин. Таким чином, належність застосування практики ЄСПЛ КСУ при здійсненні інтерпретаційної діяльності є багатограним поняттям, яке поєднує у собі достовірність переказу, добросовісність, застосування актуальної практики [7].

Також до спеціальних принципів слід віднести «автономність» інтерпретації із застосуванням рішень ЄСПЛ. Зміст цього принципу полягає у тому, що не завжди терміни, що вжиті у Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішеннях ЄСПЛ, відповідають термінології внутрішнього законодавства, тому судді КСУ, застосовуючи у своїй інтерпретаційній діяльності рішення ЄСПЛ, повинні це враховувати. Наприклад, ст. 3 ЄКПЛ охоплені також процесуальні обов'язки

держави щодо проведення ефективного розслідування за небезпідставною скаргою чи будь-якою явною вказівкою на те, що мало місце жорстоке поводження. Відповідно до національного законодавства тієї чи іншої держави під терміном «розслідування» в цьому випадку може розумітися лише певна стадія кримінального провадження, тоді як Конвенція бере до уваги весь процес від надходження скарги на жорстоке поводження чи виявлення ознак такого поводження – до винесення судом рішення у справі.

У такому разі слід враховувати тлумачення тексту ЄКПЛ, яке надається ЄСПЛ із врахуванням змісту правовідносин, стосовно яких його було надано, та застосовувати не дослівний переклад, а накладення національної юридичної термінології на застосувану ЄСПЛ еквівалентно. Застосування цього принципу пов'язане із тим, що метою практики ЄСПЛ є не тільки вирішення конкретної справи, а й уніфікація стандартів правозастосування у всіх державах-учасниках. Поняття, визначені Європейським судом з прав людини, мають методологічне значення, виступають інструментом національного судового тлумачення норм права. Водночас, держави-учасниці ЄКПЛ повинні враховувати незалежність суду від термінології, яка застосовується у конкретній державі при прийнятті рішення. Недотримання принципу автономності у застосуванні практики ЄСПЛ у інтерпретаційній діяльності КСУ неминуче призведе до колізій та неякісного тлумачення.

Ще одним спеціальним принципом застосування рішень ЄСПЛ КСУ при здійсненні інтерпретаційної діяльності можна назвати принцип «діалогу суддів», який проявляється у рішеннях КСУ та самих рішеннях ЄСПЛ. Так, застосовуючи правові позиції ЄСПЛ КСУ викладає у своєму акті посилання на рішення ЄСПЛ та, як правило, аналіз його правової позиції. Водночас, ЄСПЛ при вирішенні конкретних справ також може послатись на рішення вищих судових інстанцій держави-відповідача. Як зазначає Л. Терехова, існують абсолютні права (право на життя, право не зазнавати тортур та ін.), але є і питання, з яких можливе узгодження позицій,

тобто ЄСПЛ може врахувати у тому числі рішення національних конституційних судів щодо тлумачення внутрішнього законодавства [196]. Діалог суддів (зокрема при розгляді справи «Хйорст проти Сполученого Королівства») спричинив до напрацювання поняття «поле оцінки», або ж «свобода розсуду». Останнє полягає у тому, що одним із завдань КСУ є узгодження правових позицій із ЄСПЛ та як наслідок – їх імплементація у національну правову систему. Зазначене включає також постійну взаємодію правової свідомості національних суддів із суддями ЄСПЛ. Варто підкреслити, що саме на КСУ покладається тягар виявлення суперечностей внутрішнього права і міжнародного через застосування рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності.

Виходячи із наведеного вище, можливо зробити такі висновки: під принципами застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності слід розуміти основні засади та імперативні, стійкі ідеї, якими послуговуються судді Конституційного Суду України при застосуванні рішень ЄСПЛ під час інтерпретаційної діяльності [173].

Принципи інтерпретаційної діяльності КСУ та принципи застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності співвідносяться як загальне та конкретне. На застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності поширюються загальні принципи інтерпретаційної діяльності КСУ, тому їх можна також назвати загальними принципами застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності. До цих принципів належать: верховенство права, правова визначеність, верховенство конституції, динамічність інтерпретації, справедливість, пряма дія прав та свобод і принцип зв'язаності правом (принцип самообмеження Конституційного Суду України).

До спеціальних принципів застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності слід віднести принцип дружнього ставлення до міжнародного права, принцип субсидіарності застосування рішень ЄСПЛ, «належності» застосування КСУ рішень

ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності та принцип «автономності» інтерпретації із застосуванням рішень ЄСПЛ, принцип діалогу суддів.

2.3. Способи застосування Конституційним Судом України рішень Європейського суду з прав людини

Конституційний Суд України – це орган конституційної юрисдикції в Україні, одним із основних завдань якого є здійснення інтерпретаційної діяльності. На сьогодні застосування рішень ЄСПЛ КСУ у своїй інтерпретаційній діяльності є звичайною практикою.

Як зазначила С. Серьогіна, у ході розвитку правозастосовної практики КСУ почав використовувати міжнародні принципи і норми міжнародного права як еталон, відповідно до якого в державі здійснюються права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією. Конституційний Суд України, виробляючи, із застосуванням положень міжнародно-правових актів, правові позиції, що мають загальний характер і є обов'язковими для судів, інших державних органів і посадових осіб, на практиці реалізовує конституційне положення про належність ратифікованих Верховною Радою України міжнародно-правових договорів до національної правової системи. Надаючи своєму рішенням додаткової ваги через застосування принципів міжнародного права, Конституційний Суд демонструє, що вважає міжнародне право важливим критерієм, якому має відповідати законодавство і практика судів. Нерідко рішення Конституційного Суду України, яке містить правову позицію і тлумачення конституційно-правового смислу правового акта, орієнтує законодавця, суди, громадян щодо застосування міжнародного права при вдосконаленні законодавства, вирішенні справ, відстоюванні власних прав. Одним з міжнародно-правових актів, до якого найчастіше звертається

у своїй практиці Конституційний Суд України, є Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод [164].

Така думка є досить ґрунтовною, адже КСУ вперше застосував ЄКПЛ ще у своєму рішенні від 25 грудня 1997 р. за зверненнями жителів міста Жовті Води щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Основного Закону. Так, у цьому рішенні КСУ зазначив: «Частина перша статті 55 Конституції України відповідає зобов'язанням України, що виникли з Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод, які згідно зі статтею 9 Конституції України є частиною національного законодавства України». На момент прийняття рішення таке посилання було еволюційним кроком на шляху приведення вітчизняної правової системи у відповідність до міжнародно-правових стандартів.

Як вказав І. Л. Самсін: «Особливість Конституції полягає в тому, що до її змісту включаються як положення, що формулюють правові норми, які за визначенням є обов'язковими до виконання, так і положення комплексного характеру, у яких поряд з правовими нормами вміщуються і декларації конституціодавця про його соціальні, політичні, економічні та інші наміри» [122]. З огляду на це, автор наголошує на необхідності врахування при тлумаченні конституції соціального контексту, в першу чергу з метою визначення чи конкретне положення формулює тільки правову норму, або ж одночасно проголошує декларацію, а в подальшому для з'ясування межі у цьому конституційному положенні між правовою нормою і декларацією. Подібної думки щодо необхідності з'ясування волі законодавця під час здійснення тлумачення конституційного тексту дотримується і М. В. Афанасьева, яка стверджує, що вибір цілі має важливе значення під час розробки конституційних положень, тому що зміна сутнісно-змістовних характеристик політико-правових інститутів та обрання шляхів підвищення їхньої ефективності відбувається відповідно до цілей, визначених розробником

Основного Закону [53, с. 33]. З наведеним варто погодитися, оскільки без врахування соціального контексту та волі законодавця інтерпретатор, під час здійснення тлумачення, легко може спотворити первісний зміст норми чи не відокремити норму від декларації. Орієнтирами для диференціації зазначених видів змісту конституційних положень В. Г. Ротань визначав положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Європейської соціальної хартії, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин [122, с. 556]. Втім, вбачається, що до таких орієнтирів мають бути також віднесені положення ЄКПЛ та правові позиції, сформульовані ЄСПЛ, адже КСУ все частіше звертається до них як до джерела права у власній інтерпретаційній діяльності.

На сьогодні КСУ у своїй інтерпретаційній діяльності застосовує як загальновизнані принципи ЄКПЛ, так і практику ЄСПЛ значно частіше ніж 5 чи 10 років тому. Застосування практики ЄСПЛ та ЄКПЛ відбувається шляхом відповідних посилань на ці акти або ж цитування певної норми чи правової позиції. КСУ може застосовувати рішення ЄСПЛ як на підтримку власної правової позиції так і для роз'яснення смислу й значення конституційного тексту, виявлення (з'ясування) конституційно-правового смислу закону, що перевіряється. Така практика КСУ щодо застосування ЄКПЛ та рішень ЄСПЛ в цілому має позитивний вплив на результати інтерпретаційної діяльності органу конституційної юрисдикції.

Мета застосування рішень ЄСПЛ в інтерпретаційній діяльності КСУ може бути різною. Зокрема, КСУ використовує рішення ЄСПЛ при здійсненні інтерпретаційної діяльності або у якості додаткової аргументації, або з метою конкретизації певного положення. Мова йде про те, що використання рішень ЄСПЛ КСУ відбувається саме у мотивувальній частині його рішень для їх обґрунтування. Важливим є те, що підходи, які використовує Європейський Суд є не досить звичними для національного інтерпретатора, свідомість якого протягом тривалого часу була

пронизана «духом позитивізму» і для якого залишаються незвичними природно-правові традиції, що часто стає причиною труднощів розуміння суті прав, гарантованих ЄКПЛ, яка своєю чергою є універсальним регіональним документом, що сприяє забезпеченню і розвитку прав людини та основоположних свобод. Якщо в Конституції якесь міжнародно-правове положення не знайшло свого детального відображення, а лише згадується, то КСУ, як правило заповнює цю прогалину із урахуванням рішень ЄСПЛ. Аргументи рішення ЄСПЛ фактично стають частиною рішення КСУ. Як вважає Н. В. Вітрук, таким чином, конституційний суд визначає таку важливу властивість міжнародно-правових норм, які тлумачаться ЄСПЛ, як загальна визнаність [56]. Тобто, на його думку, саме конституційний суд здійснює таким чином імплементацію міжнародно-правової норми у внутрішньодержавне законодавство через обов'язковий характер рішень суду. З цією думкою можна погодитися, адже роль КСУ в імплементації у вітчизняну правову систему є очевидною та беззаперечною. Н. Сергієнко та П. Євграфов вважають такий спосіб застосування рішень ЄСПЛ в інтерпретаційній діяльності КСУ особливим видом тлумачення – імплементаційним [161, с. 118]. Отже, КСУ здійснює інтерпретаційну діяльність таким чином, аби тлумачення не розходилося ні з Конституцією, ні з міжнародно-правовими стандартами, яким повинні відповідати не тільки результати такого тлумачення, а й законодавчі акти, що реалізують норми Конвенції.

М. Д. Савенко слушно зауважив, що у переважній більшості випадків забезпечення верховенства Конституції України не повинне відбуватись всупереч практиці Європейського суду з прав людини, оскільки більшість принципів української Конституції базуються на принципах Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Проблема в означеній ситуації полягає в тому, щоб передбачене законодавством завдання Конституційного Суду України не підмінювалось сліпим узгодженням практики двох судів [152, с. 37]. Широта змісту принципу верховенства

права, застосування його для регулювання значного кола суспільних відносин, які перебувають у центрі суспільного та державного ладу, виключають чітке (з обмеженим колом варіацій) застосування цього принципу. Зазначене ускладнює тлумачення судами цього принципу, адже його дія поширюється на відносини, які перебувають у постійній динаміці, що в черговий раз підкреслює необхідність застосування рішень ЄСПЛ у інтерпретаційній діяльності КСУ, оскільки саме практика ЄСПЛ відображає динамічність суспільних відносин при застосуванні верховенства права міжнародним інтерпретатором.

Цікавою, у цьому контексті, є думка Є. О. Зверєва, який зазначив, що «звертаючись у своїй практиці до тлумачень, здійснених Європейським судом з прав людини, Конституційний Суд України таким чином також застосовує положення телеологічної теорії, оскільки Європейський суд з прав людини може давати динамічне тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, роблячи такі тлумачення тілом цієї конвенції, що є ознакою телеологічного способу тлумачення» [76].

Вбачається, що у такому контексті, окремої уваги потребує юридична техніка застосування Конституційним Судом України рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності. Як зазначив Д. Я. Гараджаєв, безпосередньо від якості тексту судового рішення залежить і дотримання судом принципу правової визначеності при постановленні останнього [59, с. 254]. Дослідженням питання способів застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності займалися С. Серьогіна та С. Шевчук.

С. Серьогіна аналізуючи практику Конституційного Суду України, пропонує власну класифікацію способів застосування КСУ рішень ЄСПЛ:

1) відсильний спосіб (найпростіший), полягає у тому, що при обґрунтуванні власної правової позиції Конституційний Суд України лише побіжно згадує про наявність певних європейських стандартів з питання, що є предметом спору, не конкретизуючи їх;

2) відносно казуїстичний спосіб, який полягає в тому, що Конституційний Суд на обґрунтування своєї позиції наводить конкретні статті Конвенції та перелік найбільш відомих справ, в яких міститься принципова позиція Європейського Суду з даного питання;

3) казуїстично-сенсуальний (казуїстично змістовний) спосіб, який полягає у зверненні не тільки до конкретної статті міжнародного договору чи конкретного рішення міжнародної судової інстанції, а й до його істинного, розгорнутого змісту [164].

Іншої думки дотримується С. Бурмагін, який вважає, що рішення ЄСПЛ можуть застосовуватися конкретним та абстрактним способами [50].

У разі обрання конкретного способу застосування рішень ЄСПЛ відбувається шляхом осмисленого, свідомого підбору правових позицій і принципових положень, які витікають із норм ЄКПЛ відповідно до фактичних обставин, які вимагають здійснення відповідної інтерпретаційної діяльності. При використанні конкретного способу суд, як правило, вказує належне до застосування положення ЄКПЛ поряд із розкриттям змісту відповідної правової позиції ЄСПЛ у співставленні з фактичною основою розглянутого ним питання та нормами внутрішнього законодавства, запозичуючи у ЄСПЛ аргументи тлумачення для формування власної правової позиції.

Абстрактний спосіб застосування рішень ЄСПЛ полягає у формальній згадці, простому перерахуванні в тексті рішення тих чи інших постанов ЄСПЛ чи їх окремих положень без відповідного аналізу і без прив'язки до конкретних обставин справи, встановлених судом. Як підкреслює С. Бурмагін, такі посилання малозмістовні, вони не можуть розглядатися у якості підтвердження того, що конституційний суд дійсно взяв до уваги і застосував згадане ним рішення ЄСПЛ. Він вважає, що такі перерахування є проявом «модної тенденції» і вказують лише на бажання суддів створити ілюзію більшої обґрунтованості рішення суду

«освяченого» авторитетом ЄСПЛ [50]. Вбачається, що на формування такої позиції автора класифікації вплинуло те, що він досліджував застосування практики ЄСПЛ саме російськими судами, у тому числі Конституційним судом Російської Федерації. Дійсно, для цієї держави характерним є саме формальне використання рішень ЄСПЛ. За даними центру «Демос» у Росії застосування ЄСПЛ судами зводиться переважно до абстрактних посилань без зазначення конкретної норми та без врахування практики ЄСПЛ. Законодавство цієї держави фактично не визначає ролі та місця рішень ЄСПЛ у правовій системі Росії [133].

Принагідно варто зазначити, що питання вдосконалення юридичної техніки застосування рішень ЄСПЛ не лише КСУ, але й судами загальної юрисдикції є надзвичайно актуальним не тільки для України, а й для інших пострадянських держав, для яких застосування подібних актів не було частиною правової традиції. При цьому, привертає увагу той факт, що Україна у цьому контексті демонструє значно вищий рівень правової свідомості суддів та юридичної техніки. Збільшується не лише кількість судових рішень з такими посиланнями, але й кількість суддів, що використовують практику ЄСПЛ. Зростає обґрунтованість та релевантність таких посилань – все частішими стають випадки посилання на практику ЄСПЛ, а не лише на загальні положення ЄКПЛ [162].

Аналізуючи наведене, можна дійти висновку, що практика застосування рішень ЄСПЛ в Україні знаходиться на достатньо високому рівні, хоч і є далекою від ідеалу. Зокрема, часом трапляється звичайне копіювання певних речень з посиланням на Конвенцію та практику Європейського Суду без з'ясування їх змісту та правильності відповідного посилання. Так, в деяких судових рішеннях траплялись випадки вказівок на рішення Європейського Суду справедливості (суду ЕС) «Yvonne Van Duyn v Home Office», як на рішення Європейського Суду. Крім того, мають місце копіювання потрібних цитат або визначень з того чи іншого рішення Європейського Суду без аналізу особливостей права,

гарантованого Конвенцією, яке було предметом розгляду Європейським Судом, а тим більше, надання відповіді на запитання, чи охоплюється ситуація, яка розглядається на національному рівні змістом відповідного права.

Недивлячись на те, що все частіше судді в Україні, у тому числі судді КСУ, застосовують рішення ЄСПЛ при формуванні власної правової позиції, все ж існують певні проблеми, пов'язані із таким застосуванням. Зокрема, О. В. Сердюк виокремлює такі основні помилки при застосуванні суддями рішень ЄСПЛ у формуванні власних правових позицій:

«1) декларативні посилання у тексті судового рішення на норму ЄКПЛ та рішення ЄСПЛ, що викликають сумнів у наявності їх зв'язку із предметом судового розгляду;

2) нечіткі уявлення суддів про суб'єктний склад судових спорів, до яких можуть застосовуватися конкретні положення ЄКПЛ;

3) копіювання посилань на практику ЄСПЛ, що є не релевантною до конкретної ситуації;

4) надмірність посилань на практику ЄСПЛ, зокрема перелічування рішень, правові позиції в яких ідентичні;

5) застосування практики ЄСПЛ з маніпулятивною метою» [162].

З такою думкою варто погодитися, адже вона цілком підтверджується наявною судовою практикою. Так, поширеним стало використання фрагментів рішень ЄСПЛ у спосіб, що відповідає не його змісту і обставинам справи, а «потребам судді» щодо обґрунтування власного рішення або його «належного підсилення правовими позиціями ЄСПЛ». Прикладом такого застосування рішень ЄСПЛ може бути рішення слідчого судді одного з місцевих судів у справі щодо запобіжних заходів (взяття під варту). Посилаючись на п. 33 Рішення у справі Москаленко проти України (2010 рік) суддя звертає увагу на існування обставини, які названі у Рішенні і які він тлумачитись як аргументи на користь продовження тримання під вартою. Разом з тим, Рішення ЄСПЛ стосувалось ситуації «первинного взяття під варту». Більше того, в наступному

пункті цього рішення було сказано, що «з плином часу ці обставини втрачають значення» [134]. Фактично у розглянутому випадку мала місце підміна аналізу обставин конкретної справи посиланням на певні загальні висновки у рішеннях ЄСПЛ. Також ілюстративним є той факт, що в значній кількості ухвал щодо відводу чи самовідводу судді відсутня аргументація, яка базується на фактах і правових оцінках, а наводиться (із загальним посиланням на «практику ЄСПЛ») лише загальний принцип неупередженості судді [162].

Хоч такі недоліки зазвичай виявляються у діяльності судів загальної юрисдикції, а не КСУ, визначення оптимальних способів застосування правових позицій ЄСПЛ при здійсненні КСУ інтерпретаційної діяльності матиме безпосередній вплив на удосконалення юридичної техніки написання судових рішень КСУ та уникненню наведених вище помилок, які допускають судді при використанні практики ЄСПЛ.

В той же час, С. Шевчук виокремлює такі способи застосування КСУ рішень ЄСПЛ:

1) «відсильний» спосіб – лише побічно згадується про наявність певних європейських стандартів із відповідного питання, не конкретизуючи його, тобто не посилаючись на конкретні статті Конвенції 1950 р. і рішення ЄСПЛ;

2) «казуїстичний» спосіб – наводяться конкретні статті Конвенції 1950 р. і перелік відповідних рішень;

3) «казуїстично-змістовний» спосіб – звернення не тільки до конкретної статті міжнародного договору чи судового рішення, а й до їх розгорнутого змісту [221, с. 218].

Якщо проаналізувати наведені класифікації, то можна дійти висновку, що види способів застосування рішень ЄСПЛ, запропоновані С. Серьогіною та С. Шевчуком, відрізняються лише назвами способів застосування рішень ЄСПЛ КСУ при здійсненні своєї інтерпретаційної діяльності, а змістовно є фактично ідентичними [170]. Водночас такі класифікації є більш повними та точними

ніж класифікація, запропонована С. Бурмагіним, яка не може бути використана до застосування рішень ЄСПЛ КСУ у свої інтерпретаційній діяльності, оскільки правова дійсність в Україні має значні відмінності від Російської Федерації, особливо в частині визнання рішень ЄСПЛ джерелом права.

Запропонована українськими вченими класифікація є достатньо повною та охоплює всі можливі варіанти застосування рішень ЄСПЛ КСУ при здійсненні своєї інтерпретаційної діяльності.

Прикладом застосування відсильного способу застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності може слугувати рішення від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 у справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу. Так, у рішенні Конституційний Суд України зазначив, що положення про забезпечення незалежності суддів закріплено не тільки у Конвенції про захист прав людини та основних свобод і низці інших міжнародних документів, а й підтверджується практикою Європейського суду з прав людини. При цьому КСУ взагалі не уточнив, які саме статті ЄКПЛ, які постанови ЄСПЛ він має на увазі. У такому разі сторонам по справі, так само, як і будь-якій іншій особі, без спеціальної підготовки не зрозуміло чи дійсно відповідна практика існує та чи вона є сталою і несуперечливою. Застосування цього способу для КСУ було характерним одразу після ратифікації ЄКПЛ [176]. На той час для суддів було достатньо складно реалізувати застосування норм міжнародного права, не говорячи вже про міжнародну судову практику. Через відсутність офіційних перекладів рішень ЄСПЛ, невизначеність їх правового статусу та непідготовленість суддів саме цей спосіб видався для них найпростішим та найдоступнішим, попри те, що його застосування порушує принцип доступності судових рішень. Адже одним із основних критеріїв якості судового рішення є простота його розуміння будь-ким, незалежно від наявності у людини юридичної освіти.

Більш досконалим є спосіб казуїстичний (відносно казуїстичний). Його застосування теж не викликає особливих

складнощів, оскільки він характеризується тим, що КСУ, обґрунтовуючи свою правову позицію, наводить конкретні статті ЄКПЛ, зазначаючи їх номери та перелік найбільш відповідних рішень ЄСПЛ із зазначенням повних реквізитів конкретного рішення. Одним із найновіших прикладів застосування цього способу застосування є рішення КСУ від 6 липня 2019 р. № 9-р/2019 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». У п. 11 мотивувальної частини рішення КСУ зазначив: «Європейський суд з прав людини наголосив на прийнятності концепції «демократії, здатної захистити себе (параграф 51, 59 рішення у справі «Фогт проти Німеччини» (Vogt v. Germany) від 26 вересня 1995 р.». Таким чином, КСУ вказав реквізити конкретного рішення ЄСПЛ, яким посилює власні аргументи для прийняття рішення.

Показово, що цим способом користуються і органи конституційної юрисдикції інших держав. Зокрема, Конституційний Трибунал Польщі, у справі SK 45/09 від 16 листопада 2011 р. за конституційною скаргою Анни Супрунович щодо встановлення відповідності Конституції Польщі ст. 36, ст. 40, ст. 41 і ст. 42 Регламенту Ради (ЄС) № 44/2001 від 22 грудня 2000 року. В тексті рішення Конституційний Трибунал прямо зазначає «Конституцією встановлено нижчий рівень захисту прав, ніж той, що передбачений Європейською Конвенцією 1950 р. та у рішеннях ЄСПЛ...». При цьому суд зазначає посилання на конкретні рішення ЄСПЛ, не аналізуючи їх змісту [36]. Використання цього способу значно поширеніше ніж відсильного та є більш якісним з точки зору юридичної техніки. Такий спосіб є більш обґрунтованим та ілюстративнішим, проте його вадою є догматичність, через що він не може застосовуватись у тих випадках, коли висока абстрактність певної норми чи неоднозначність праворозуміння

не дають можливості покладатися на ординарне цитування певної постанови ЄСПЛ.

Вбачається, що найбільш доцільним, і з точки зору юридичної техніки та доступності для розуміння тексту судового рішення є третій спосіб використання рішень Європейського Суду з прав людини КСУ при здійсненні інтерпретаційної діяльності, який пропонують назвати казуїстично-сенсуальним (казуїстично змістовним). Останнім часом Конституційний Суд України вдається здебільшого саме до такого способу.

Прикладом застосування казуїстично-змістовного способу є Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. Так, відповідно до пп. 2.3 пункту 2 мотивувальної частини означеного Рішення, Конституційний Суд України враховує приписи чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практику тлумачення і застосування цих договорів міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема Європейським судом з прав людини. Оскільки стаття 29 Конституції України кореспондується зі статтею 5 ЄКПЛ, то Конституційний Суд України орієнтується на тлумачення та застосування вказаної статті ЄКПЛ Європейським судом з прав людини при розгляді цієї справи. Суд мотивує свої висновки прямими посиланнями у мотивувальній частині на рішення ЄСПЛ.

Так, КСУ зазначив: «Із практики Європейського суду з прав людини вбачається, що стаття 5 Конвенції, разом із статтями 2, 3 та 4, посідає провідне місце серед основоположних прав, що гарантують фізичну безпеку особи, і тому її важливість є надзвичайною. Її основною метою є запобігання свавільного чи невинноватого позбавлення свободи (пункт 30 рішення у справі «МакКей проти Сполученого Королівства» від 3 жовтня 2006 р.). У пункті 1 статті 5 Конвенції закріплено підстави для правомірного позбавлення особи свободи відповідно до процедури, встановленої законом, до яких належить і законне затримання психічнохворої особи,

а в пункті 4 цієї статті передбачено перевірку законності такого затримання у судовому порядку. Європейський суд з прав людини визначив вимоги, яких необхідно дотримуватися під час законного затримання психічнохворих осіб відповідно до підпункту (е) пункту 1 статті 5 Конвенції, а саме: «за винятком випадків крайньої необхідності, людина не має позбавлятися свободи до тих пір, поки не буде переконливо доведено, що вона дійсно є «психічнохворою». Сама сутність того, в чому слід переконати компетентні держави органи – наявність психічного розладу, – вимагає об'єктивної медичної експертизи; психічний розлад має бути такого характеру або ступеня, які виправдовували б обов'язкове позбавлення свободи; обґрунтованість позбавлення свободи залежить від стійкості такого розладу» (пункт 39 рішення у справі «Вінтерверп проти Нідерландів» від 24 жовтня 1979 року)» [146].

Як вбачається із наведеного фрагменту тексту КСУ у цьому рішенні не тільки називає стандарт та реквізити рішення ЄСПЛ, а й розкриває зміст конкретних рішень, розкриває їх зв'язок із нормами ЄКПЛ та Конституції України. КСУ, підвереджуючи конституційність правової норми чи виявляючи її невідповідність змісту Основного Закону, на основі тлумачення відповідних статей Конституції застосовує в якості додаткового аргументу положення ЄКПЛ, враховуючи її тлумачення, що надавалося ЄСПЛ. Такий текст попри більший об'єм є значно легшим для сприйняття та зрозумілішим для читача. Крім того, саме такий спосіб є найкращим підтвердженням того, що Конституційним Судом України при здійсненні інтерпретаційної діяльності дійсно застосовувалися рішення ЄСПЛ, а не створювалась формальна видимість такого застосування.

Іншим прикладом є рішення від 10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001 у справі про заощадження громадян. В наведеному рішенні Конституційний Суд не обмежився констатацією того, що право держави обмежити володіння, користування та розпорядження майном визначено Першим протоколом до Конвенції

про захист прав людини та основних свобод, а навів відповідну цитату зі статті 1 даного документа і розвинув свою думку зверненням до змісту однієї із справ Європейського суду (справа «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року).

Отже, і в розглянутому вище випадку з метою посилення аргументації Конституційний Суд звернувся до міжнародно-правових актів та застосував рішення ЄСПЛ найбільш вдалим способом. З цього приводу П. Пушкар зазначив, що не слід забувати, що практика ЄСПЛ, на його думку, не є самостійним виокремленим джерелом права, тобто її не можна використовувати без контексту самої Конвенції. Практика ЄСПЛ є практикою тлумачення ЄКПЛ як міжнародного договору відповідно до правил тлумачення за Віденською конвенцією про право міжнародних договорів. Методологією застосування практики та тлумачення положень ЄКПЛ є методологія прецеденту [140; 229].

Попри це, рішення ЄСПЛ з науково-теоретичної точки зору важко назвати «прецедентами», а з формальної ж точки зору правові позиції Європейського Суду з прав людини швидше є відображенням форми та методології застосування Конвенції, оскільки вони є актами тлумачення та застосування права, певного спрямування – визначення того, чи дотрималась держава чи ні своїх зобов'язань відповідно до Конвенції.

Слушно вказав П. Рабінович, що «справжній смисл багатьох норм Конвенції, сформульованих здебільшого в надто абстрактній, часто оціночній формі, конститується, з'ясовується лише після їх тлумачення і застосування у рішеннях ЄСПЛ» [141, с. 360]. Заслуговує на увагу думка О.В. Колісника про те, що під час здійснення судочинства національні суди повинні посилалися на висновки Європейського суду, як на безпосереднє джерело права. Вони мають не тільки виходити з формального тлумачення норм права, а й додержуватися притаманної рішенням Європейського суду з прав людини ідеї справедливості й гуманності та втілювати її у своїх рішеннях [91, с. 48].

Від правильного обрання способу застосування рішень ЄСПЛ КСУ у своїй інтерпретаційній діяльності залежить якість отриманого в її результаті тлумачення. При цьому КСУ повинен дотримуватися принципів застосування рішень ЄСПЛ в інтерпретаційній діяльності.

Вдосконалення юридичної техніки є постійним і важливим завданням суддів КСУ, адже їх рішення є остаточними та не можуть бути скасовані чи змінені.

Якість судового рішення завжди була одним із важливих елементів доступу до правосуддя, адже текст рішення має бути зрозумілим для особи, яка не має спеціальних знань. Тобто, рішення Конституційного Суду також повинні відповідати критерію доступності для розуміння.

З наведеного вище вбачається, що існує три способи застосування рішень ЄСПЛ КСУ у своїй інтерпретаційній діяльності: відсильний, казуїстичний, казуїстично-сенсуальний. Стаття 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлює загальні вимоги до використання судами при постановленні рішень тексту ЄКПЛ та практики ЄСПЛ, але при цьому не встановлюючи конкретного способу такого застосування. Втім, з точки зору юридичної техніки та доступності для розуміння тексту судового рішення казуїстично-сенсуальний спосіб використання рішень Європейського Суду з прав людини КСУ при здійсненні інтерпретаційної діяльності є найдоцільнішим.

Казуїстично-сенсуальний спосіб використання рішень ЄСПЛ КСУ у здійсненні інтерпретаційної діяльності полягає у тому, що КСУ у своєму рішенні не тільки називає стандарт та реквізити рішення ЄСПЛ, але й розкриває зміст конкретних рішень, їх зв'язок із нормами ЄКПЛ та Конституції України. Таким чином, послуговуючись цим способом, КСУ підтверджує конституційність правової норми чи виявляє її невідповідність змісту Основного Закону на основі тлумачення відповідних статей Конституції, застосовує

в якості додаткового аргументу положення ЄКПЛ, враховуючи її тлумачення, що надавалося ЄСПЛ із безпосереднім відображенням цього процесу у тексті власного рішення. Таке рішення текстуально буде більш об'ємним, але зрозумілішим для сприйняття.

З метою підвищення якості текстів рішень КСУ та інших судів доцільним вбачається закріплення казуїстично-сенсуального способу застосування рішень ЄСПЛ на нормативному рівні, зокрема, шляхом доповнення відповідних норм процесуальних кодексів та Закону України «Про Конституційний Суд України». Так, пропонується, доповнити ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» наступною нормою:

«ч. 2 Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. Судді при застосуванні рішень ЄСПЛ для формування власної правової позиції в процесі підготовки відповідних судових рішень зазначають норму Європейської конвенції з прав людини, реквізити відповідних рішень Європейського суду з прав людини, розкриваючи зміст названих рішень, їх зв'язок із нормами ЄКПЛ та Конституції України».

Таким чином, запропонована норма виступатиме у ролі вимоги до тексту рішень Конституційного Суду України, що сприятиме приділенню суддями уваги до забезпечення принципу доступності тексту судового рішення.

Наявна практика застосування рішень ЄСПЛ суддями як КСУ, так і загальних судів потребує суттєвого удосконалення. Крім нормативного закріплення способу застосування рішень ЄСПЛ у тексті судових рішень видається за необхідне створення умов, за яких судді КСУ зможуть обмінюватися досвідом, поглиблювати власні знання правових позицій ЄСПЛ та удосконалювати навички їх застосування.

Вбачається, що обов'язковим елементом програми підвищення кваліфікації суддів Конституційного Суду України повинно бути вивчення практики ЄСПЛ, оскільки вона є динамічною, правові

позиції можуть змінюватися в залежності від змін суспільних відносин. Підвищення кваліфікації можна проводити у формі тижневого навчання на базі Національної Школи Суддів України із обов'язковим залученням до викладання міжнародних експертів, діючих суддів ЄСПЛ, суддів у відставці, членів Венеційської Комісії. Така програма підвищення кваліфікації повинна включати теми, пов'язані із юридичною технікою застосування рішень ЄСПЛ, ознайомлення із напрацьованою практикою ЄСПЛ, розділеною на підтеми, що узгоджуються із статтями ЄКПЛ, комунікацію із суддями ЄСПЛ та суддями зарубіжних країн. Обмін досвідом із діючими суддями ЄСПЛ та суддями ЄСПЛ у відставці був би корисним для покращення розуміння самої логіки діяльності ЄСПЛ.

Організацію таких навчань слід віднести до компетенції Національної Школи Суддів України, оскільки у цієї установи наявний відповідний досвід та можливості для створення необхідної бази для навчання та залучення кваліфікованих фахівців, у тому числі міжнародних експертів. Враховуючи динамічність практики ЄСПЛ, підвищення кваліфікації необхідно проводити не рідше ніж раз на три роки.

Доцільність запровадження такої підготовки підтверджується ще й тим, що судді системи судоустрою і судді Конституційного Суду України (далі – КСУ) виконують свої обов'язки на професійній основі, мають однаковий юридичний статус, основу якого становлять спільні елементи, незалежно від місця суду в системі судоустрою чи від адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді. Однаковість юридичного статусу усіх суддів обумовлена, зокрема, наявністю єдиного порядку набуття статусу судді, сукупністю прав та обов'язків судді, єдністю юридичних гарантій, які надають суддям можливість бути неупередженими, об'єктивними, безсторонніми та незалежними. Із набуттям статусу судді пов'язане й набуття передбачених Конституцією та законами України гарантій незалежності, на чому неодноразово наголошував КСУ у своїх рішеннях (Рішення КСУ № 13-р/2020 від 27.10.2020 р.).

В той же час Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 8 ст. 56 встановлює, що суддя проходить підготовку у Національній школі суддів України не менше ніж раз на три роки. Таким чином, запровадження підвищення кваліфікації і для суддів Конституційного Суду України є цілком логічним кроком для забезпечення належної якості судових рішень КСУ.

З цією метою, оскільки чинний Закон України не передбачає відповідного обов'язку, пропонується доповнити ст. 29 Закону України «Про Конституційний Суд України» частиною 2 такого змісту: «Судді Конституційного Суду України зобов'язані проходити підвищення кваліфікації не рідше ніж на раз три роки. Організаційне забезпечення проходження підвищення кваліфікації Суддями КСУ покладається на Національну Школу Суддів України».

Дослідження конституційно-правового забезпечення інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України у контексті рішень Європейського суду з прав людини дало змогу зробити такі висновки:

1. Аргументовано, що найбільшою проблемою у застосуванні рішень ЄСПЛ є «ритуальне» посилання в рішеннях національних судів на практику Європейського суду з прав людини. Це означає, що при вказівці на правову позицію Європейського суду з прав людини судді не читають рішення в цілому, а виривають окремі фрази із його контексту, що повністю нівелює доцільність такого посилання на те чи інше рішення Європейського суду з прав людини.

2. З'ясовано, що нормативний характер рішень Європейського суду з прав людини чітко проявляється в процесі формування загальноєвропейських стандартів у галузі прав людини.

3. Встановлено, що рішення ЄСПЛ є джерелом конституційного права, що має складну, комплексну природу, поєднуючи у собі властивості одночасно правоінтерпретаційного акту та судового прецеденту.

4. Аргументовано, що рішення Європейського суду з прав людини є джерелом конституційного права України. При цьому

застосуванню у якості джерела права підлягають не лише рішення, постановлені Європейським Судом щодо України, але й відносно усіх держав-учасниць ЄКПЛ. Вбачається, що рішення ЄСПЛ повинні бути на одному рівні з ЄКПЛ, адже саме ЄСПЛ є офіційним її інтерпретатором, а через абстрактний характер норми ЄКПЛ необхідно застосовувати саме у контексті їх офіційного тлумачення аби запобігти порушенням принципу правової визначеності.

5. Встановлено, що під принципами застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України в інтерпретаційній діяльності слід розуміти ті основні засади та імперативні, стійкі ідеї, якими послуговуються судді Конституційного Суду України при застосуванні рішень ЄСПЛ у процесі здійснення інтерпретаційної діяльності КСУ.

6. Принципи інтерпретаційної діяльності КСУ та принципи застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності співвідносяться як загальне та конкретне. На застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності поширюються загальні принципи інтерпретаційної діяльності КСУ, тому їх можна також назвати загальними принципами застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності. До цих принципів належать: верховенство права, правова визначеність, верховенство конституції, динамічність інтерпретації, справедливість, пряма дія прав та свобод і принцип зв'язаності правом (принцип самообмеження Конституційного Суду України). До спеціальних принципів застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності слід віднести принцип дружнього ставлення до міжнародного права, принцип субсидіарності застосування рішень ЄСПЛ, «належності» застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності та принцип «автономності» інтерпретації із застосуванням рішень ЄСПЛ, принцип діалогу суддів.

7. Встановлено, що найбільш доцільним з точки зору юридичної техніки, а також доступності для розуміння тексту

судового рішення, є казуїстично-змістовний спосіб використання рішень Європейського суду з прав людини КСУ при здійсненні інтерпретаційної діяльності. Пропонується розробка та нормативне закріплення правил застосування Конституційним Судом України рішень Європейського суду з прав людини у своїй інтерпретаційній діяльності. Зокрема, доповнити Закон України «Про Конституційний Суд України» нормою про необхідність підвищення кваліфікації суддів, зокрема, щодо застосування КСУ практики ЄСПЛ при написанні судових рішень. Програма підвищення кваліфікації повинна включати теми, пов'язані із юридичною технікою застосування рішень ЄСПЛ; ознайомлення із відповідною практикою ЄСПЛ, поділеною на підтеми, що співвідносяться із статтями ЄКПЛ; обмін досвідом із суддями ЄСПЛ та суддями зарубіжних країн. Організацію таких навчань пропонується віднести до компетенції Національної школи суддів України, оскільки у цієї установи наявний відповідний досвід та можливості.

Розділ 3.

Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України у контексті рішень Європейського суду з прав людини: інструментально-прикладна характеристика

3.1. Конкуренція правових позицій Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду через призму зарубіжного досвіду

Межі дискреції національних органів влади в питаннях імплементації рішень ЄСПЛ обумовлені як природою національного державного суверенітету, так і визнаними, у передбаченому законом порядку, міжнародними зобов'язаннями держави. На теперішній час все більшого значення набуває концепція національної конституційної ідентичності, що знайшла своє відображення у міжнародній правовій парадигмі як певний тиск на легітимність міжнародних судів [1].

Вбачається за необхідне для подальшого дослідження зупинитися на більш детальному аналізі змісту категорії «національна конституційна ідентичність».

Як зазначала Моніка Ползін, незважаючи на відсутність універсального та уніфікованого визначення чи навіть єдиної сфери застосування, концепція конституційної ідентичності відрізняється від тих концепцій ідентичності, про які говорили два

сторіччя тому. В сучасних умовах вона тісно пов'язана із конституцією конкретної держави, яка, як правило, стосується або сконструйованої ідентичності «я» відносно до конституції, або ж ідентичності самої конституції [30, с. 429].

Слушною є думка зазначеної авторки щодо виокремлення п'яти окремих дискурсів про конституційну ідентичність:

1. «Той, що сформувався з європейської правової дискусії, яка виникла через п. 2 ст. 4 Лісабонської угоди: конституційна ідентичність як бар'єр від права ЄС та виправдання для його ж порушення.

2. Той, що стосується національних конституційних цінностей як конституційної ідентичності та їхньої взаємодії з міжнародним публічним правом: чи можуть ці цінності бути виправданням порушення норм міжнародного права і до якої міри. Тут конституційна ідентичність розглядається як вказівка на ступінь, до якого міжнародні органи, зокрема міжнародні суди, повинні враховувати важливі національні конституційні норми та/або цінності, тобто як складова теорії судового самообмеження.

3. Розуміння конституційної ідентичності як тотожності конституції самій собі – тобто, суто нормативна концепція. Це розуміння особливо поширене в Німеччині і отримало значний імпульс у судовій практиці з часів знаменитого Лісабонського рішення (BVerfGE 123, 267 – Lisbon Decision (Lissabon-Urteil)), яке визначило конституційну ідентичність як юридичну концепцію, що описує ядро німецької конституції, яке не може зазнавати змін.

4. Абстрактна доктрина, що базується на взаємозв'язку між національною традицією та конституцією. Тут конституційна ідентичність розуміється як особлива колективна ідентичність народу чи нації, що також виражена, визначена чи сформована конституцією.

5. Пов'язана з імміграцією, яка впливає на самоідентифікацію нації» [29, с. 1598].

Наведена багатогранність використання термінологічних словосполучень у закордонній доктрині конституційного права

призвела до формування цілком відмінних підходів до визначення змісту категорії «національна конституційна ідентичність», серед яких особливої уваги заслуговують ідеї Майкла Розенфельда та Гері Джейкобсона. Зокрема, Майкл Розенфельд висловив думку, що конституційна ідентичність змістовно характеризує саме ознаки конституції, а не суб'єкта влади. Згідно із запропонованою ним теорією: «Конституційна ідентичність пов'язана не так з наявністю конституції для певної спільноти, яка її об'єднує, як з її змістом, контекстом. Тобто, конституційна ідентичність формується текстом писаної конституції, офіційним конституційним тлумаченням та суспільною культурою загалом» [34, с. 312]. Своєю чергою Гері Джейкобсон, дотримуючись іншої точки зору, стверджує, що конституційна ідентичність є знаряддям аналізу і опису конституційного розвитку. Відтак конституційна ідентичність не обмежується конституцією і доктриною, а включає в себе й політичні рішення [22, с. 169].

Окрім названих, існують й інші альтернативні підходи, які акцентують вектор уваги на ідентичності суб'єкта прийняття Конституції – народу з окремих галузевих позицій. Зокрема, Армін ван Богданді визначає конституційну ідентичність через сукупність ознак, що характеризують на політично-правовому рівні ключові рішення спільноти порівняно з іншими державами, міжнародними чи наднаціональними організаціями [2, с. 12]. Водночас із цією думкою не можна цілком погодитися, адже у запропонованій дефініції зміщено увагу у бік зовнішнього виміру сутності національної конституційної ідентичності, при цьому не згадується про самоідентифікацію народу з певним конституційним ладом, тобто її внутрішній вимір.

Зовсім з іншої точки зору розглядає національну конституційну ідентичність А. Манасян. Вона переносить концепцію ідентичності як психосоціального феномена на конституційну ідентичність: пропонує сприймати конституційну ідентичність не як особливість, що первинно належить певній соціальній системі,

а як специфіку, яка формується і трансформується як результат соціальних взаємодій. Водночас всі новостворені особливості, зокрема й запозичені з інших систем, також стають ознаками, що визначають оригінальність і індивідуальність даної системи. Таким чином, на її думку, конституційна ідентичність характеризує оригінальність, індивідуальність і унікальність конкретного конституційного ладу [28, с. 96–97].

Конституційною ідентичністю за цілями та призначенням первинно визнавалися незмінні положення конституції, потреба в згадці про які виникала лише у разі загрози внесення у них змін. Більшість рішень органів конституційної юрисдикції, де згадується конституційна ідентичність, і зараз використовують цю концепцію саме з такою метою. Якщо раніше конституційна ідентичність була радше запобіжником від політичної сваволі, то тепер, коли виник новий тип суб'єкта міжнародного права – ЄС, якому держави добровільно передають частину суверенітету, це спроба запобігти надмірності такої передачі (часто у рішеннях органів конституційної юрисдикції, де використовується поняття конституційної ідентичності, йдеться про виключні і невиключні повноваження ЄС).

Попри різні підходи, дискурси та функції конституційної ідентичності, найбільш загальною видається дефініція, найближча до визначення А. ван Богданді, однак скорегована з позиції конституційного права: «Конституційна ідентичність – це комплекс особливостей конституційного ладу та конституційних цінностей певної держави, які водночас об'єднують громадян в одну спільноту (народ, націю) та відрізняють цю державу (а також народ, націю) від інших держав, міжнародних та регіональних організацій, народів світу» [121].

У цьому контексті конституційна ідентичність набуває значення фундаментальної властивості, яка свідчить про самобутність конституційної системи держави. Доктрина конституційної ідентичності виконує дві функції : внутрішньо-правову

і зовнішньо-правову. При цьому кожна із них пов'язана із забезпеченням матеріальних меж зміни конституції. Так, перша полягає у захисті тексту конституції від внесення хаотичних або ж неконституційних змін, а друга – від внесення в конституцію змін на підставі міжнародно-правових норм.

Як правило, у конституційних актах різних держав розмежовують фундаментальні конституційні положення, яким надається спеціальний статус і які тлумачаться як незмінні, а також ті, які є змінними приписами (наприклад США). В Німеччині доктрина конституційної ідентичності (*Verfassung-Identität*) тісно пов'язана з категорією «вічних положень» Основного Закону. Наразі саме наявність незмінних положень є основним аргументом встановлення обмежень імплементації та використання законодавства ЄС, у тому числі використання практики ЄСПЛ [29, с. 433].

Слід зазначити, що саме Німеччина стала першою державою, в якій виник конфлікт правових позицій конституційного суду та ЄСПЛ [169]. Так, Конституційний суд Німеччини був першим серед національних конституційних судових установ, де постало питання про межі дії рішення ЄСПЛ. У своєму висновку Конституційний суд Німеччини зазначив, що держава має право не враховувати рішення ЄСПЛ у разі, якщо таке рішення цілком або частково суперечить конституційним цінностям, охоронюваним Основним законом Німеччини. Мова йде про справу Гергюлю [6], яку ЄСПЛ розглядав у 2004 р., а Конституційний суд Німеччини у 2004 та 2005 рр. [132]. Ця справа викликала багато дискусій серед науковців та практиків конституційного права як у самій Німеччині, так і поза її межами. Голова ЄСПЛ в своїх інтерв'ю різко розкритикував зазначене рішення Конституційного суду Німеччини, стверджуючи, що таким чином Німеччина започаткувала негативну практику, яка може бути перейнята іншими державами, а голова Конституційного суду Німеччини своєю чергою наголошував, що ЄСПЛ [12] зобов'язаний враховувати при винесенні своїх рішень національні цінності та особливості Німеччини [18].

У цьому контексті належить проаналізувати аргументацію Конституційного суду Німеччини у зазначеній справі, адже саме його правова позиція вперше створила конфлікт із правовою позицією, висловленою у рішенні ЄСПЛ.

Передусім Конституційний суд Німеччини у своєму рішенні підкреслив, що в Німеччині ЄКПЛ та протоколи до неї за своєю юридичною силою займають місце на рівні федеральних законів у ієрархії нормативно-правових актів. Цитуючи рішення по зазначеній вище справі, доцільно навести тезу Конституційного суду Німеччини, яка наочно розкриває співвідношення Конституції Німеччини та міжнародних договорів: «Основний закон Німеччини не відкривається міжнародному праву на гранично можливому рівні» [18]. Також Конституційний суд Німеччини зазначив, що на рівні внутрішньодержавного права приписи міжнародного права не розглядаються як норми прямої дії і не наділені статусом конституційних норм. Основний закон, без сумніву, відображає класичну ідею, що співвідношення публічного міжнародного права і внутрішньодержавного права є нічим іншим, як співвідношенням двох різних систем права. В конституції сформульовано мету щодо інтеграції Німеччини у правове співтовариство миролюбних і вільних держав, але не відмови від суверенітету, який також закладено в Основному законі. Право міжнародних договорів потрібно застосовувати на рівні внутрішнього права виключно у тих випадках, коли воно інкорпороване у внутрішню правову систему у належній формі і відповідно до матеріального конституційного права.

Як вбачається із наведеного вище, Конституційний суд Німеччини не двозначно кваліфікував правову систему Німеччини як дуалістичну, а не моністичну. Така теза стала революційною для німецької конституційно-правової доктрини та практики, адже за п'ятдесят років існування конституційного суду йому вперше довелося визначитися з цього фундаментального теоретичного питання, яке і досі є дискусійним для науковців. Відповідно, суди

зобов'язані дотримуватися і застосовувати Конвенцію, оскільки вона була належним чином ратифікована, але саме її порушення не є самостійною підставою звернення до конституційного суду. Крім того, на думку Конституційного суду Німеччини можливі ситуації, коли гарантовані ЄКПЛ права однієї особи вступають у конфлікт із конституційними правами інших осіб. У своєму рішенні по справі Гергулю Конституційний суд Німеччини підкреслив, що на рівні внутрішнього правового забезпечення Конституція має пріоритет над міжнародними зобов'язаннями: лише у виключних випадках законодавець може відхилитися від вимог міжнародних договорів з метою уникнення порушення фундаментальних конституційних цінностей [18].

Водночас, Конституційний суд Німеччини визнав, що ЄКПЛ та практика ЄСПЛ мають суттєве значення для конституційного права Німеччини. Так, їх належить враховувати при інтерпретації приписів національного права, у тому числі, щодо норм Основного закону Німеччини. У разі, якщо ЄСПЛ визнав той чи інший закон або ж судові рішення таким, що суперечить ЄКПЛ, то держава зобов'язана усунути порушення. Відповідно, всі органи держави зобов'язані вжити заходи, які належать до їх компетенції, з метою створення правової ситуації, яка буде відповідати вимогам конвенції. Таке твердження є справедливим і щодо судів, які зобов'язані брати до уваги приписи ЄКПЛ та рішення ЄСПЛ при інтерпретації національного права, особливо у разі повторного розгляду національною судовою установою справи, яка вже була предметом розгляд у ЄСПЛ. Однак, при цьому не повинні порушуватися пріоритетні положення національного права [39].

У досліджуваному рішенні також акцентовано увагу, що органи виконавчої влади і суди не можуть уникнути конституційних обов'язків і обов'язкової сили закону і права, аргументуючи це правовими позиціями ЄСПЛ. Водночас закон також передбачає обов'язок враховувати гарантії ЄКПЛ і рішення ЄСПЛ як частину методологічно виправданої інтерпретації закону. Конституційний

суд Німеччини в мотивувальній частині рішення також вказує, що відмова врахувати рішення ЄСПЛ, як і безпосереднє його виконання, всупереч норм Основного закону, створюють ризик порушення фундаментальних прав разом із принципом верховенства права [18].

Конституційний суд Німеччини також підкреслив, що мета конституційних національних судів полягає в тому, щоб обережно інтегрувати рішення ЄСПЛ у національну правову систему [186, с. 55].

Конституційний суд Німеччини, крім іншого, визначив, що однією із його основних задач є запобігання порушенням міжнародного права Німеччиною, в тому числі її судами. Так, на його думку, висловлену у рішенні по досліджуваній справі, якщо німецький суд порушить обов'язок враховувати ЄКПЛ в інтерпретації рішень ЄСПЛ, то постраждала особа набуде право звернутися до Конституційного суду із скаргою на порушення її фундаментальних прав та принципу верховенства права [20, с. 57].

Аргументація Конституційного суду Німеччини не містить прямих елементів відторгнення чи відмови від виконання рішень ЄСПЛ [19]. Водночас, Конституційний суд Німеччини однозначно наголосив на пріоритеті Основного закону держави перед міжнародними угодами та визначив суверенітет Федеративної Республіки Німеччина як один із ключових аспектів, які мають бути враховані ЄСПЛ при винесенні рішень. Попри це, суд висловив позицію, згідно з якою незалежність судів у державі не означає, що вони можуть ігнорувати рішення ЄСПЛ, які є обов'язковими для Німеччини.

Розглядаючи досліджувану справу Гергулю, Конституційний Суд Німеччини сформулював важливий принцип, згідно з яким державні органи Німеччини, у тому числі виконавча влада, законодавча та судова, і сам Конституційний суд, мають обов'язок добросовісно вживати всі можливі заходи для виконання Німеччиною міжнародних зобов'язань, включаючи рішення ЄСПЛ. Зокрема суди зобов'язані враховувати рішення ЄСПЛ

при тлумаченні національного права і конституції, тобто обережно інтегрувати ці рішення ЄСПЛ у національне право, а не виявляти стосовно них правовий нігілізм. При цьому, законодавець може відступати від вимог міжнародного договору винятково у разі, коли це необхідно для захисту фундаментальних національних конституційних цінностей та принципів. Так, визначивши національний суверенітет Німеччини як теоретичний принцип, Конституційний суд використав його для вирішення судової справи, враховуючи правову позицію ЄСПЛ [81].

Саме Конституційним судом Німеччини фактично обґрунтована концепція «обмеженої правової сили рішень Європейського суду з прав людини» або ж доктрини принципової стійкості до рішень ЄСПЛ (Principled Resistance to ECtHR Judgments) [3]. Вбачається, що у зв'язку із відсутністю офіційного перекладу наведеної термінології для кращого розуміння змісту зазначеної концепції доцільніше використовувати сутнісний еквівалент, а не дослівний переклад.

Слідом за Конституційним судом Німеччини концепцію «обмеженої правової сили рішень ЄСПЛ» стали використовувати конституційні суди Італії та Іспанії, Конституційна рада Франції і Верховний суд Великобританії. Зазначене пояснюється загостренням в низці держав проблеми збереження національної конституційної ідентичності і традиційних цінностей, що обумовили виникнення в їх внутрішніх правових системах блокуючого внутрішньодержавного консенсусу як підстави для визнання за державами права на відмову від застосування тих рішень ЄСПЛ, які створюють ризики для їх фундаментальних національних конституційних цінностей.

Окремої уваги заслуговує ситуація, яка склалася у Італії. У липні 2017 року Італійський Конституційний суд прийняв рішення 166/2017 [21] у якості специфічної реакції на рішення ЄСПЛ у справі Стефанетті [38]. Так, Конституційний Суд продемонстрував свою позицію у питанні протиставлення національної

конституційної ідентичності зобов'язанням враховувати правові позиції ЄСПЛ [31].

Для розуміння ситуації, яка склалася у правовій системі цієї держави слід підкреслити, що Конституційний Суд Італії наголошує на дуалістичній моделі співвідношення ЄКПЛ та внутрішнього права. Так, як і в Німеччині, в Італії ЄКПЛ за юридичною силою в ієрархії нормативно-правових актів займає місце на рівні із звичайними законами [11]. Втім, Конституційний Суд Італії тривалий час, за деякими винятками, розглядав ЄКПЛ як джерело права на рівні статутного законодавства [9]. Так тривало до 1990-х років, коли Конституційний Суд Італії (Corte costituzionale) змінив свою позицію і почав виокремлювати різницю між змістом та формою законів, які вводять в дію міжнародні договори [13]. Оскільки зміст Конвенції спрямований на захист прав, кодифікованих в Конституції Італії, суд вирішив за необхідне скорегувати і переглянути судову практику. Суд аргументував це у світлі аксіологічної спадкоємності між деякими положеннями Конвенції та положеннями Конституції, а також у світлі статті 2 Конституції, яка присвячена основним правам і звучить так: Республіка визнає та гарантує недоторканні права людини, як особистості, так і в соціальних групах, де виражається людська особистість. Республіка очікує виконання основних обов'язків політичної, економічної та соціальної солідарності [25].

Іншим поворотним моментом стала конституційна реформа 2001 року, під час якої статтю 117(1) Італійської Конституції було викладено у новій редакції: Законодавчі повноваження покладаються на державу та регіони відповідно до Конституції та обмежень, що випливають із законодавства Співтовариства та міжнародних зобов'язань [17] (Title V, Part II of our Constitution). Цю норму було змінено як частину більш глобальної реформи, загалом присвяченої відносинам між державою та регіонами. Як видно, хоч це положення і стосується законодавчої влади, але як підкреслюється у профільній літературі [14], саме воно стало підставою,

що спонукала італійських суддів відмовитися від використання норм внутрішнього законодавства, які суперечили ЄКПЛ [3].

Таким чином, був застосований розширений підхід, як наслідок прийняття рішення по справі Сіменталь [23], спрямований на вирішення колізій між національними правовими нормами та приписами законодавства ЄС, що мають пряму дію. Така судова практика спонукала Конституційний Суд Італії у 2007 році постановити два ключові рішення (№ 348 та 349) [14] аналізуючи, які можливо виокремити основні тези, які характеризують проблематику сприйняття рішень ЄСПЛ правовою системою Італії:

1) ЄКПЛ має вагоме значення для правового регулювання у Італії, за юридичною силою вона знаходиться між статутними та конституційними законами;

2) у деяких випадках Конвенція може виступати як «вбудована норма» [15] для перевірки конституційності первинних законів, оскільки конфлікт між ними та Конвенцією може призвести до непрямого порушення Конституції (стаття 117). Під інтерпонованою нормою (*norma interposta*) вчені розуміють ті норми, які є субконституційними з формальної точки зору, але якимось чином опосередковано згадуються конституційним положенням і, отже, здатні «доповнювати» конституційний текст. В певному сенсі, їх порушення може означати опосередковане порушення Конституції. Оскільки стаття 117 Конституції нагадує, що законодавець повинен поважати міжнародні зобов'язання, порушення Конвенції може призвести до опосередкованого порушення статті 117 Конституції Італії;

3) водночас, Конституційний суд Італії вказав, що зазначене вище не означає, що Конвенція має конституційну цінність; навпаки, сама ЄКПЛ повинна відповідати Конституції;

4) Конституційний Суд Італії також висловив думку, що ЄКПЛ не слід трактувати на одному рівні із законодавством ЄС;

5) Конституційна цінність, надана ЄКПЛ, передбачає необхідність тлумачення національного законодавства у світлі положень

Конвенції. Конституційний суд Італії підтвердив інтерпретаційне значення, яке надається прецедентній практиці ЄСПЛ, що зумовлено особливим характером самої Конвенції, яка була задумана як надзаконодавчий документ, через близькість між формулюванням її положень та мовою Конституції [3].

Попри наведене, Конституційному Суду Італії не вдалося уникнути конфлікту правових позицій із ЄСПЛ. Зокрема, мова йде про рішення у справі «Маджо проти Італії» [69]. Якщо не враховувати певні особливості критеріїв оцінки, то і ЄСПЛ і органи конституційного судочинства, розглядають обґрунтованість того публічного інтересу, через який були обмежені права заявника. В зазначеному рішенні ЄСПЛ не переконався в обґрунтованості (вагомості) такого публічного інтересу [111, с. 916]. Уряд Італії обґрунтовував дії своєї держави трьома інтересами: фінансовим, підтриманням законності, співрозмірністю соціальних виплат (усунення необґрунтованих виплат окремим заявникам, у тому числі). ЄСПЛ, своєю чергою, не дійшов висновку про обґрунтованість жодного із інтересів. В подальшому Конституційний Суд Італії у своєму рішенні від 19 листопада 2012 р. по справі № 264/2012 прокоментував рішення ЄСПЛ по справі «Маджо проти Італії» зазначивши, що якщо ЄСПЛ не переконався у обґрунтованості публічного інтересу, то Конституційний Суд Італії був впевнений у наявності і обґрунтованості такого, а саме – необхідності забезпечення співрозмірності та справедливості пенсійних виплат, адже недопустимо в публічних інтересах надавати однакові гарантії особам, які сплачують різні пенсійні внески [69]. Таким чином, втручання законодавця у спірних відносинах Конституційний Суд Італії вважав виправданим.

Варто підкреслити, що особливе значення має той факт, що на відміну від німецького Федерального Конституційного Суду, Італійський Конституційний Суд не наділений компетенцією щодо розгляду індивідуальних (конституційних) скарг [127].

Для Конституційного Суду Італії справа «Маджо проти Італії» не стала єдиним випадком конфлікту правових позицій. Наступним

таким випадком стало рішення Конституційного Суду Італії від 26 березня 2015 р. № 49. Відправною ж точкою розвитку подій у цій справі став конфлікт між Італійським Касаційним судом і ЄСПЛ щодо застосування італійських норм будівельного права, передбачених в абз. 2 ст. 44 Декрету президента Республіки № 380 від 6 червня 2001 р. Нормою національного права встановлювалося, що кримінальний суд, констатуючи порушення норм будівельного права, в якості санкції в остаточному рішенні застосовує конфіскацію незаконно збудованої споруди. У багатьох таких випадках із підстав порушення процесуальних норм, наприклад закінчення строку досудового розслідування, судові справи не доходили до вирішення по суті. У зв'язку з цим, Касаційний суд прийняв рішення, що наведену вище норму слід застосовувати навіть за відсутності обвинувального вироку кримінального суду, застосовуючи конфіскацію об'єкта незаконного будівництва, за умови, що встановлено відповідальність зацікавленої особи [40]. Такий підхід пояснюється тим, що відповідно до норм італійського права допустимо, щоб у кримінально-правовому рішенні, яке призводить до закінчення провадження, зокрема у випадках збігу строку, все ж встановлювалася відповідальність особи.

У своєму рішенні по справі «Варвара проти Італії» (Varvara v Italy) ЄСПЛ попри це встановив порушення абз. 1 ст. 7 ЄКПЛ, обґрунтувавши його тим, що «Суду не зовсім зрозуміло, як покарання призначене обвинуваченому, судовий розгляд справи якого не завершився засудженням, може відповідати статті 7 ЄКПЛ, яка проголошує принцип законності у кримінальних справах» [40]. Це стало підставою для двох звернень італійських суддів із запитом в Конституційний суд, які хоч і стосувалися одного і того ж предмету – приписів абз. 2 ст. 44 Декрету президента Республіки № 380 від 6 червня 2001 р., але за змістом були прямо протилежними. Касаційний суд клопотав про визнання неконституційними зазначених приписів, у тому контексті як їх інтерпретував ЄСПЛ, через порушення права на безпечне

довкілля. Водночас суд м. Терамо клопотав про визнання неконституційним тлумачення норми, надане саме Касаційним судом, оскільки воно суперечить висновкам ЄСПЛ. У цьому конфлікті Конституційний Суд Італії прийняв найбільш компромісне рішення про неприйнятність скарг, втім залишивши відкритим питання щодо юридичного конфлікту. Крім того, Конституційний суд Італії у цьому разі обґрунтував свій висновок тим, що необхідно розмежовувати усталену та неконсолідовану практику ЄСПЛ щодо певних правовідносин та виокремив критерії такої усталеної практики:

- 1) чи було прийняте рішення Великою Палатою ЄСПЛ чи тільки секцією;
- 2) чи є окремі думки суддів;
- 3) чи відрізняється рішення по справі новизною та чи містить суперечності із попередньою практикою;
- 4) чи враховані ЄСПЛ особливості національної конституційної ідентичності держави та її правової системи.

Конституційний Суд Італії висловив думку про те, що суди можуть не застосовувати рішення ЄСПЛ, якщо вони не є частиною консолідованої практики.

Така аргументація мала більш негативний ніж позитивний вплив на практику застосування рішень ЄСПЛ в Італійській правовій системі. Хоч в подальшому Конституційний суд Італії і підкреслив, що національні суди повинні враховувати рішення ЄСПЛ, щоб не допускати порушень ЄКПЛ, але все ж в його висновках чітко висловлювалася думка про можливість відхилення від правових позицій ЄСПЛ, якщо таке рішення не належить до так званої «консолідованої практики». Правова невизначеність спричинена такою позицією Конституційного Суду Італії значно посилюється нечіткістю критеріїв віднесення рішення ЄСПЛ до консолідованої практики.

Таким чином, Конституційний Суд Італії, визнаючи пріоритетне значення ЄКПЛ, все ж дотримувався думки про важливість

збереження національної конституційної ідентичності, навіть якщо це йде в розріз із тлумаченням норм Конвенції ЄСПЛ.

Конфлікт правових позиції став частиною правової практики у Великобританії, а саме конфлікт Верховного Суду Великобританії та ЄСПЛ. Визнаючи для себе обов'язковою юрисдикцію ЄСПЛ, Великобританія все ж притримується моделі збереження власної конституційної ідентичності та передбачає виняткові обставини, за яких рішення ЄСПЛ можуть не враховуватися. Правозастосовна практика у Великобританії виходить з необхідності врахування з боку ЄСПЛ особливостей національної правової системи і відповідних правових процедур. У справі *R v. Horncastle* суд відмовився слідувати правовим позиціям, сформульованим ЄСПЛ, який при визначенні правового сенсу положень національного законодавства не врахував їх специфіку [88]. Також Великобританія відмовилася від виконання рішення по справі *Hirst v. United Kingdom* [32] оскільки реалізація заходів, які вимагалися рішенням ЄСПЛ, на думку уряду, свідчила б про обмеження суверенітету британського парламенту. Що цікаво, справа стосувалася активного виборчого права засуджених. У цьому разі важко погодитися із обґрунтуванням обмеження прав людини так званім збереженням суверенітету Парламенту. Зазначений конфлікт, що мав місце ще у 2004 р. з точністю відтворився у відомій справі Анчугов і Гладков проти Російської Федерації [151].

Рішення ЄСПЛ у справі Анчугов і Гладков проти Російської Федерації стало першим, яке Конституційний Суд Російської Федерації дозволив не виконувати. Це спричинило один із найяскравіших конфліктів між ЄСПЛ та національною судовою установою. Ще у 2013 р. Європейський суд з прав людини визнав таким, що суперечить ЄКПЛ автоматичне і недиференційоване обмеження права голосу засуджених до позбавлення волі, що як наслідок є порушенням прав людини. А вже у 2016 р. Конституційний Суд Російської Федерації визнав неможливим надання навіть часткового права голосу засудженим у місцях позбавлення волі, мотивуючи це неконституційністю спірного рішення ЄСПЛ.

Необхідно підкреслити, що відповідно до ч. 4 ст. 15 Конституції Російської Федерації встановлює, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори Російської Федерації є складовою частиною її правової системи. Якщо міжнародним договором передбачено інакшу норму ніж законом, то застосовується норма міжнародного договору. Така норма за своєю суттю встановлює примат міжнародного права щодо внутрішнього законодавства, на відміну від Великобританії. Втім, невідзначеність місця та природи рішень ЄСПЛ в Російській Федерації призвела до певного роду маніпуляції із виконанням таких рішень та порушення принципу правової визначеності та передбачуваності правового регулювання. Показово, що до зазначеного вище рішення Конституційного Суду Російської Федерації були складені окремі думки суддів К. В. Арановського, В. Г. Ярославцева, С. М. Казанцева [115]. Так, К. В. Арановський вважав, що Мін'юст Росії не міг бути заявником по цій справі, а також вказав, що російський орган конституційного контролю надто категорично інтерпретував рішення ЄСПЛ. Крім того, він зазначив, що «обычно несомненное – лишь видимость и существует до поры, пока не открылись предвзятые заблуждения и отложенные разногласия, а бесспорная достоверность встречается редко. Но постановлению Конституционного Суда РФ от 19 апреля 2016 г. № 12-П нечем возразить в том, что в части избирательного права, равноправия и справедливости согласие между конвенционными и конституционными установлениями изначально установилось, продолжается и не исключает новых линий совместного их действия в российском правовом порядке. Только вряд ли это надо доказывать в итоговом акте конституционного правосудия, особенно когда тому сопутствуют риски и нет процессуальных поводов в виде допустимого обращения от надлежащего заявителя» [151].

Подібну точку зору висловив у свої окремій думці В. Г. Ярославцев. Посилаючись на практику Німеччини, він підкреслює, що Основний закон слід інтерпретувати, за можливості, таким

чином, щоб не виникав конфлікт з міжнародно-правовими зобов'язаннями. Своєю чергою С. М. Казанцев прямо вказав, що постанова ЄСПЛ може бути виконана на території Росії у тому разі, якщо законодавець надасть частині громадян, які перебувають у місцях позбавлення волі за вироком суду, активне чи пасивне виборче право, звузивши обмеження виборчих прав, які передбачені ч. 3 ст. 32 Конституції Російської Федерації, і тоді таке правове регулювання не могло б бути визнане таким, що порушує Конституцію Росії [126].

Таким чином, у цілому всі окремі думки суддів зводилися до наявності гіпотетичної можливості виконати рішення ЄСПЛ Російською Федерацією.

Вбачається, що такий конфлікт не виник би взагалі, якби не відмова Британії виконувати рішення «Херст проти Британії». Вбачається, що якби місце рішень ЄСПЛ в системі нормативно-правових актів було однозначно нормативно визначеним, то держави не мали б можливості маніпулювати виконанням таких рішень, обґрунтовуючи його необхідністю збереження національної конституційної ідентичності та відмовою від обмеження суверенітету.

Рішення Конституційного Суду Російської Федерації прямо порушило її міжнародні зобов'язання, що витікають із ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, адже членство держави в Раді Європи означає також обов'язок добросовісно виконувати рішення Європейського Суду з прав людини.

Представник президентської ради з прав людини в Конституційному Суді Російської Федерації Ілля Шаблінський підкреслив, що така практика Конституційного суду породжує потенційний ризик відмови Російської Федерації від визнання юрисдикції ЄСПЛ взагалі і тим самим позбавлення мільйонів громадян засобів міжнародного судового захисту [151].

Відмова держав-учасниць від виконання рішень ЄСПЛ є небезпечним явищем з точки зору забезпечення правової визначеності

як елемента верховенства права. Причому це негативно впливає не лише на права конкретної особи, рішення на користь якої не буде виконуватися, а й на рівні міжнародного співтовариства, адже така відмова ставить під сумнів саме визнання ЄСПЛ у якості міжнародної судової установи, рішення якої є обов'язковими для держав-учасниць ЄКПЛ.

Метою створення ЄСПЛ було забезпечення контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених в Європейській конвенції з прав людини. Попри популяризацію концепції національної конституційної ідентичності та примату національних культурних цінностей, самі доктринальні ідеї не скасовують міжнародних зобов'язань держав. Оскільки саме ЄСПЛ є єдиним офіційним інтерпретатором ЄКПЛ, відмова виконувати його рішення повинна розглядатися у міждержавному просторі саме як порушення зобов'язань з ЄКПЛ, що є неприпустимим для держав-учасниць міжнародного договору. Вбачається також, що за порушення ЄКПЛ до держави-учасниці повинні застосовуватися фінансові та економічні санкції з метою стимулювання її до виконання покладених на неї зобов'язань.

У розрізі запропонованого дисертаційного дослідження можна виокремити основні причини виникнення конфлікту правових позицій між конституційними судами та ЄСПЛ:

відсутність чіткого визначення у внутрішньому законодавстві держави місця рішень ЄСПЛ у системі джерел права;

відсутність політичної волі до виконання рішення;

конфлікт національних культурних цінностей та традицій із міжнародним стандартом;

відсутність фінансової можливості держави виконати рішення.

Враховуючи все наведене вище, можна запропонувати заходи для усунення в майбутньому конфліктів правових позицій органу конституційної юрисдикції та ЄСПЛ:

– однозначне визначення моделі співвідношення внутрішньодержавного права;

- нормативне визначення меж імплементації норм ЄКПЛ та практики ЄСПЛ у вітчизняне право;
- нормативне закріплення зобов'язання держави враховувати рішення ЄСПЛ при тлумаченні національного права і конституції;
- визначення місця рішень ЄСПЛ у ієрархії вітчизняних нормативно-правових актів за юридичною силою.

Вбачається, що такий комплекс заходів на внутрішньодержавному рівні буде достатнім для уникнення колізій між рішеннями ЄСПЛ та внутрішньодержавними органами конституційної юрисдикції. Крім того, необхідно постійно налагоджувати співпрацю між суддями ЄСПЛ та суддями національних судів, адже така взаємодія шляхом спільних тренінгів, круглих столів та різноманітних конференцій прийматиме формуванню порозуміння між національними правовими традиціями та європейською судовою правосвідомістю.

Саме налагодження міждержавного діалогу судових систем є одним із ключових елементів удосконалення імплементації міжнародних стандартів у вітчизняну судову та конституційну практику.

3.2. Рішення Європейського суду з прав людини як нормативно-ціннісний орієнтир в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України

Рішення ЄСПЛ виступають в якості нормативно-ціннісного орієнтиру та міжнародно-правового стандарту захисту прав людини. Вбачається, що міжнародно-правові стандарти своєю чергою є нормативним закріпленням мінімального рівня забезпечення правових цінностей.

У цьому контексті питання розуміння самого сенсу категорії правова цінність набуває особливої актуальності. Понад це, їх розуміння наділене певною специфікою у кожній соціальній

системі, трансформаційний етап суспільного розвитку може характеризуватися невизначеністю або «конкуренцією» цінностей. Водночас, така ситуація є звичайною для багатьох сучасних держав.

Єдиного підходу до визначення поняття цінності на сьогодні не існує, що спричинено багатоаспектністю означеної категорії. Правові цінності часто асоціюються з такими категоріями як «правова культура» та «правосвідомість суспільства», в яких вони знаходять діалектичне відображення. До цього можна додати і необхідність утвердження цінностей у правосвідомості окремої людини, оскільки саме на індивідуальному рівні формується повага до останніх, готовність їх відстоювати і захищати [143]. У найзагальнішому вигляді категорію «цінності» визначають через певні духовні та матеріальні об'єкти, що володіють позитивною або негативною значущістю. Втім, для розкриття змісту поняття «цінності права» така дифініція є надто широкою. Тобто, цінності з негативною значущістю не можуть належати до числа цінностей права. Такі явища та феноменти в праві виступають у ролі антицінностей, таких як злочинність, правовий нігілізм тощо.

Поряд із цим правові цінності є багаторівневою категорією, яка вміщує у собі різноманіття елементів. Водночас, найбільш доцільною, вбачається, позиція П. М. Рабіновича [142, с. 76] та К. В. Горобця [61, с. 47], які визначають цінності права як природні та суспільні блага, захищені і забезпечувані позитивним правом через їхню значущість і корисність для людини і суспільства. Вбачається, що саме зазначена дефініція розкриває сутність значущості об'єктів і явищ природної й соціальної сфер, які здатні слугувати засобами задоволення тих чи інших потреб суб'єктів і виявляють своє формальне вираження у позитивному праві. Таке розуміння розглянутої категорії видається придатним для позначення цінностей у якості змістовної складової категорії «нормативно-ціннісний орієнтир».

З іншого боку, термін «нормативний» означає закріпленість у визначеному порядку, загальнообов'язковість, він характеризує формальну, зовнішню складову категорії «нормативно-ціннісний орієнтир». Таким чином, можна зробити висновок, що нормативно-ціннісний орієнтир – це формальне вираження орієнтовного (мінімального) рівня забезпечення та захисту позитивним правом природних і суспільних благ [68, с. 58].

Ціннісні орієнтири не з'являються самі по собі, вони формуються і еволюціонують у процесі суспільно-історичного розвитку. Витоки поняття, яке згодом стали називати «правові цінності», беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї, наприклад, про цінність і недоторканність життя, про рівність людей містяться ще у прадавніх міфах і віруваннях. На сучасному етапі очевидним є природно-правовий підхід до розуміння «конституційних цінностей». Втім, кожна конституція може підкреслювати ці чи інші аспекти серед існуючих цінностей, які можна визнати «конституційними» і які можуть відрізнятися у різних націй. Крім того, конституційні положення тлумачаться відповідно до домінуючої ідеї часу, так що «основні права та вимоги демократичного процесу означають, навіть в межах однієї конституції, щось інше час від часу. Без системи конституційних цінностей, конституційна практика ризикувала б упередженим чином сприяти одній конкретній цінності та перевернути їх до чогось зовсім протилежного, легітимізувати несправедливість від імені конституційного права» [49, с. 169]. Очолити ієрархічний перелік цінностей повинні саме права людини, як цінності найбільш значущі й універсальні. Важливо, що права людини виступають одночасно в ролі цінності та засобу опосередкування і утвердження цінностей, наприклад, свободи, справедливості, рівності, людської гідності. Права людини як цінності водображають взаємозв'язок права з мораллю. Для сучасного суспільства дотримання прав людини виступає як одне із основних завдань державного механізму, саме тому вони знаходять своє закріплення

у нормах як внутрішнього законодавства, так і міжнародного права. Саме міжнародно-правові норми щодо регламентації забезпечення дотримання мінімального рівня прав людини виражають консолідовану волю держав про закріплення найзагальніших цінностей права. Таким чином вони утворюють міжнародний ціннісний вимір права, як обмеження суверенної волі держав у разі необхідності втручання останніх у права людини. Тобто, саме права людини виступають спільною цінністю для громадянського суспільства та правової держави.

Втім, окремі дослідники скептично ставляться до самої можливості соціального буття універсалістських прав та обов'язків, ставлячи на перше місце людську гідність у конкретній внутрішній системі цінностей окремої держави [62]. Водночас, з наведеним твердженням важко погодитися, оскільки незважаючи на складність імплементації та забезпечення, права людини знаходять своє відображення як на національному, так і на міждержавному рівні, в тому числі, як правові цінності. При цьому універсальність прав людини не є посяганням на національну конституційну ідентичність держав, функціонування національних правових систем і особливості суспільного ладу, натомість, права – це фундамент міжкультурного глобалізаційного діалогу, спосіб визначення тих ознак, які є спільними для його учасників і внутрішній сенс індивідуальної системи цінностей.

Тобто, еволюціонуючи у відповідності до потреб людства цінності отримали формальний вираз не тільки у нормах національного, а й міжнародного права. Поступово міжнародно-правові договори стали вмщати в собі мінімально допустимий обсяг забезпечення правових цінностей, що обов'язковий для національних правових систем. Рішення ЄСПЛ за своїм змістом є індикатором цінностей, які закладені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., адже вона є правовою основою його діяльності. ЄКПЛ встановила той мінімальний обсяг прав особи, які не можуть бути обмежені, держави-учасниці

не вправі закріплювати їх на нижчому рівні ніж цей мінімальний стандарт.

Як вказує Д. М. Супрун, ЄКПЛ містить у собі декілька вимірів правопорядку. Перший захищає права, що не можуть бути обмежені навіть під час війни або іншого надзвичайного стану: право на життя (ст. 2), право на особисту недоторканість – заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження чи покарання (ст. 3), заборона рабства (п. 1 ст. 4), право на незворотність закону про кримінальну відповідальність (ст. 7). Перелік цих прав прямо закріплений у ст. 15 ЄКПЛ. Другий вимір правопорядку включає в себе норми, які можна віднести до вторинних. Особливість значення цим нормам надається ЄСПЛ при автономному їх тлумаченні. До третього виміру правопорядку вчений відносить норми, які в розумінні ЄСПЛ забезпечують ефективний розвиток демократичного суспільства – принцип публічності та змагальності судового розгляду справ, право на вільні вибори, право на свободу слова тощо. Безперечно, вони також тісно пов'язані з первинними нормами. Згадані три виміри правопорядку, а також система інших гарантій, передбачених ЄКПЛ, утворюють у своїй єдності її правову систему [194, с. 16].

Всі ці положення мають аксіологічне значення. Основою формування і генезису цінностей є інтереси, потреби людини. ЄКПЛ втілила в собі мінімальний обсяг прав людини, який орієнтує держав-учасниць на відображення їх у національних правових системах. Чітко окреслені в тексті міжнародного договору права людини у такий спосіб отримують певний потенційний рівень.

Шляхом підписання ЄКПЛ держави-учасниці погодилися, крім іншого, на приведення власного внутрішнього законодавства у відповідність до її норм, забезпечення прав людини на рівні не нижчому ніж передбачено ЄКПЛ. При цьому рішення ЄСПЛ виконують роль певних роз'яснень щодо того, як слід розуміти ту чи іншу абстрактну норму. Будучи єдиним офіційним

інтерпретатором цього міжнародного договору ЄСПЛ часом не лише встановлює чи було порушення державою норми Конвенції, але й формулює нові правові позиції, які є не лише окремим джерелом права, але і містять певні стандарти забезпечення прав людини згідно із ЄКПЛ.

Найчастіше ЄСПЛ при формуванні правових позицій послуговується методами консенсусу, судового активізму, методу «балансування». Саме використання наведених методів при формуванні правових позицій перетворює рішення ЄСПЛ у нормативно-ціннісні орієнтири для національних судових установ, адже такий підхід до розгляду справ дозволяє говорити про те, що саме ЄСПЛ втілює норми ЄКПЛ у практичну площину [66].

ЄСПЛ, здійснюючи оцінку конкретної ситуації, досліджує внутрішнє законодавство, обставини дійсності, конкретні факти та співставляє їх із правовими цінностями міжнародного співтовариства. Така оцінка знаходить своє відображення у тексті рішень ЄСПЛ. Тобто, правові позиції суду вміщують у собі аргументацію, яка, крім іншого, ґрунтується на правових цінностях. Деякі норми права, як вітчизняного, так і міжнародного можуть мати нечітке формулювання, а окремі ситуації можуть взагалі залишатися без правового регулювання. Саме тому судді часом повинні аргументувати свою правову позицію за рахунок аксіологічних стандартів та моральних переконань, а також за правовою традицією держави щодо якої розглядається конкретна справа. Як зауважила з цього приводу М. М. Слабак: «У природі оцінювання, яке здійснюється ЄСПЛ, закладені саме аксіологічні основи, позаяк, коли правові норми залучаються в практичну діяльність, вони, природно, стають предметом переконань і ціннісних орієнтацій» [181]. Саме у цьому полягає метод балансування, адже одним із основних завдань ЄСПЛ є установлення справедливого балансу інтересів особи із потребами суспільства. У процесі досягнення цієї мети суддями ЄСПЛ зважуються відповідні зазначеним потребам та інтересам цінності, які за своєю природою

є нерівнозначними, формулюються певні принципи побудови ієрархії таких цінностей [106, с. 46].

Фактично орієнтиром ЄСПЛ при встановленні ієрархії цінностей для вирішення конкретної справи виступає ЄКПЛ, яка проголошує низку невід'ємних прав та основних свобод людини, об'єктами яких виступають відповідні цінності. ЄСПЛ доводиться знаходити баланс між цінностями та легітимною метою обмеження прав особи задля суспільної потреби. Непоодинокими є випадки, коли суспільна потреба суперечить інтересу особи, спричиняючи обмеження права, передбаченого ЄКПЛ. Наприклад, справа Фон Ганновер проти Німеччини [150]. У розглянутому випадку позивачка – принцеса Кароліна фон Ганновер неодноразово зверталася до судів Німеччини з метою досягти заборони на публікацію в пресі фотографій зі сценами повсякденних подій її приватного життя, які були зроблені без відома та дозволу заявниці. Позивачка стверджувала, що публікація цих матеріалів, єдиною метою яких було задоволення цікавості читачів, порушує її право на повагу до приватного життя та право на контроль за використанням власного зображення. Національні суди у Німеччині у задоволенні позовів заявниці відмовляли, вважаючи, що п. фон Ганновер, безсумнівно, є так званою «публічною особою» сучасності, з огляду на особливість її походження, а тому повинна «толерантно ставитися до оприлюднення фотознімків, на яких вона зображена у громадських місцях, навіть тоді, коли це ілюстрація епізодів її приватного життя...». Також суди обґрунтовували законність таких публікацій свободою засобів масової інформації та законним інтересом суспільства щодо фактів особистого життя публічних осіб [150].

Висновки ЄСПЛ у цій справі мали протилежний характер. Так, суд дійшов висновку, що розповсюдження спірних фотографій засобами масової інформації призвело до поширення відомостей про поведінку принцеси у сфері її приватного життя та уточнив, що до змісту цього поняття входять «елементи, пов'язані

з персональними даними про особу, наприклад, з її ім'ям чи зображенням», а також право на фізичну і психологічну недоторканість та особистий розвиток індивіда без стороннього втручання через взаємини з іншими людьми. [163, с. 112]. Вирішуючи дану справу ЄСПЛ встановив, що у публічних місцях «існує зона взаємодії з зовнішнім світом, яка належить до «приватного» осередку» (...), внаслідок чого особа, відома громадськості, отримує право сподіватися на приватність певного рівня [163]. Визначаючи співвідношення цінностей у розглянутому випадку, ЄСПЛ підкреслив важливість свободи висловлювань як основного принципу демократії, що базується на цінностях плюралізму, толерантності, відкритості поглядів і лібералізму, проте, надав перевагу захисту права особи на повагу приватного життя. В такий спосіб ЄСПЛ ситуативно встановив ієрархію цінностей для вирішення певної ситуації. Згідно з позицією ЄСПЛ, вирішальним чинником узгодження захисту конфліктуючих цінностей є врахування того, чи мало опублікування фотографій позивачки суспільний інтерес, наскільки важливим має бути такий суспільний інтерес, аби виправдати втручання у приватну сферу людини. Попередня практика ЄСПЛ свідчить про те, що підстава для втручання у приватне життя повинна бути передбачена законом, бути достатньо точною в описанні способу, мети, моменту початку й закінчення втручання, а також визначення його меж (*Buckley v. UK, X v. Germany*) [163, с. 188].

Вирішуючи наведену справу, ЄСПЛ також зробив загальний висновок про те, що національним судам не вдалося справедливо залагодити конфлікт інтересів, який виник у справі. Відтак, ЄСПЛ постановив, що мало місце порушення права на повагу до приватного життя принцеси у світлі гарантій, передбачених статтею 8 Конвенції [150]. Таким чином, ЄСПЛ сформулював нормативно-ціннісний орієнтир для національних судів щодо визначення пріоритетності прав та інтересів у аксіологічному вимірі права.

ЄСПЛ у своїх правових позиціях постійно вирішує конфлікти між цінностями та інтересами, які у конкретних ситуаціях можуть конкурувати між собою, внаслідок чого окремі отримують ситуативну перевагу, як то у наведеній вище справі. Встановлення ієрархії цінностей у відповідності до конкретних обставин спору у рішеннях ЄСПЛ є дієвим засобом подолання аксіологічних колізій, який може бути застосований національними судами, у тому числі КСУ, при формуванні їх правових позицій.

Рішення ЄСПЛ за своїм змістом становлять стандарт вирішення певної правової ситуації шляхом накладення на неї ціннісних орієнтирів права. Зазначене повинно враховуватися конституційними судами держав-учасниць ЄКПЛ при використанні рішень ЄСПЛ у формуванні власних правових позицій.

Наразі діяльність ЄСПЛ стає більш орієнтованою на виявлення дефектів національних правових систем, які потребують оновлення, актуалізується питання про легітимність такої правотворчої за своєю суттю діяльності. Втім, вбачається, що правотворча функція ЄСПЛ є об'єктивно обумовленою процесами європейської правової інтеграції держав, а також тим, що без суддівського активізму неможливо забезпечити ефективність захисту прав і свобод людини, що є безумовним пріоритетом для ЄСПЛ. При цьому, у практиці ЄСПЛ знаходять своє відображення публічно визнані правові цінності Європейського Співтовариства, які закріплюються ЄКПЛ.

Термінологічне словосполучення «судовий активізм» використовують ще з 1947 р. Нині воно міцно закріпилося у науково-категорійному апараті дослідників міжнародного та європейського права, але вживається у різних значеннях. Дискусія про судовий активізм міжнародних судів в основному фокусує увагу на їх інтерпретаційній та правотворчій активності, яка не передбачалася державами при створенні того чи іншого міжнародного суду. Прихильники теорії «обмеженої юридичної сили рішень ЄСПЛ», серед яких судді Конституційного Суду Російської Федерації,

все частіше наголошують на надмірному судовому активізмі з боку суддів ЄСПЛ та аргументують цим відмову від виконання РФ певних рішень ЄСПЛ, оскільки із стрімкою еволюцією практики ЄСПЛ, вона, на їх переконання перестає відповідати «духу ЄКПЛ».

Втім, варто зауважити, що діяльність Європейського Суду з прав людини у контексті «судового активізму» проявляється у кількох формах. Наприклад, О. Євсєєв зазначає, що «судовий активізм» має місце, по-перше, тоді, коли у Суду є кілька варіантів тлумачення у рамках його прецедентної практики, але Суд виходить за ці рамки. По-друге, коли ЄСПЛ здійснює пошук певних процесуальних процедур, коли Суд не відхилив подану скаргу як не відповідну критерію *ratione temporis* і відкрив провадження у справі [70].

У міжнародному судочинстві феномен «судовий активізм» характеризується певними особливостями. По-перше, незалежно від того, чи може інтерпретація розглядатися як судова активність, вона однозначно тісно пов'язана із самим текстом договору. По-друге, коли міжнародний суддя приймає рішення по справі, він має на власний розсуд здійснити інтерпретацію договору та водночас не відступити від загальних принципів інтерпретації міжнародного договору. По-третє, міжнародні судді повинні мати обмеження на здійснення своїх повноважень [143].

Позитивним моментом судового активізму безумовно є розширення судової компетенції та нові підходи до інтерпретації договорів. У контексті сучасних глибоких трансформацій, здійснюваних у напрямі об'єктивного міжнародного правосуддя, вбачається, що судовий активізм як спосіб усвідомлення справедливої природи права відображає певну тенденцію, що полягає в тому, що ЄСПЛ прагне підвищувати свою активність у захисті основоположних прав та об'єктивно відходить від формального (позитивістського) застосування правових норм.

ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що він дотримується інтерпретаційних засад Віденської Конвенції про право міжнародних

договорів 1969 р, які у контексті часом виникаючих конфліктів правових позицій конституційних судів держав-учасниць та ЄСПЛ набувають особливо значущого змісту. Аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що в основі методології інтерпретації лежить також метод консенсусу, тобто поєднання інтерпретації міжнародних договорів (ЄКПЛ) із практикою держав-членів (національною правовою системою), використання досить широких стандартів, аналіз конституційних інтерпретацій.

У цьому контексті слід звернути увагу, що інтерпретація міжнародних договорів щодо прав людини загалом та Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. повинна здійснюватися як ЄСПЛ, так і національними конституційними судами з огляду на об'єкт і мету договорів, тобто фокусування уваги на захисті прав конкретної особи із урахуванням намірів держав-членів при укладанні ЄКПЛ. Також мають місце особливості інтерпретації інституційного характеру, які створювали певні відмінності на різних етапах організаційної трансформації діяльності ЄСПЛ.

Застосування стандартів, розроблених Європейським судом із прав людини, розуміння процесу і механізмів інтерпретації, використовуваних задля їх встановлення, має фундаментальне значення для їх правильного забезпечення на національному рівні, особливо з урахуванням того, що на національному рівні саме Конституційний Суд України є одним із основних імплементаторів практики ЄСПЛ у внутрішню правову систему [178, с. 58].

З огляду на вищезначене, для розуміння значення рішень ЄСПЛ у якості нормативно-ціннісного орієнтиру для КСУ доцільно розглянути теорію європейського консенсусу як одну із основних ідеологічних компонентів у діяльності ЄСПЛ, що лежить в основі методу консенсусу. Європейський консенсус – це концепція, яка використовується ЄСПЛ, і впливає з еволюційного характеру тлумачення Європейської конвенції про права людини [83]. ЄСПЛ використовує цей метод як для аргументації широкого діапазону

розсуду, наданого державам-членам за відсутності консенсусу, (що призводить до стагнації розвитку прецедентного права), так і для встановлення нових стандартів, коли в більшості країн-членів є чітка тенденція динамічної інтерпретації Конвенції.

Застосування методу консенсусу – це прояв еволюційного підходу у діяльності ЄСПЛ. Серед причин використання методу консенсусу судді ЄСПЛ виокремлюють такі:

- 1) посилення легітимності ЄКПЛ у разі еволюційної інтерпретації;
- 2) необхідність переконання Договірних Сторін та ухвалення прийнятних судових рішень;
- 3) уникнення свавільного прийняття рішень (наприклад, коли судді надають перевагу власним моральним поглядам);
- 4) визначення обсягу свободи розсуду;
- 5) надання допомоги ЄСПЛ у вирішенні нових питань інтерпретації (Конвенції) або питань, що мають особливе значення чи є спірними [72, с. 236].

Здійснюючи інтерпретаційну діяльність, ЄСПЛ сприяє формулюванню «загальноєвропейського стандарту». Водночас текст ЄКПЛ не містить ні визначення, ні критеріїв його використання. Це термінологічне словосполучення розроблене на основі прецедентного права і може бути визначене тільки шляхом аналізу справ, в яких воно використовувалось, оскільки ЄСПЛ також не уточнював, що означає ця концепція.

Концепція зазвичай аналізується у контексті доктрини меж розсуду, але цей підхід не є вичерпним. «Загальноєвропейський стандарт» є збірним поняттям, як і межа розсуду. Спосіб його використання ЄСПЛ, його обсяг та визначальні чинники, включені до правових позицій ЄСПЛ, можуть відрізнятися, але робити його важливим засобом як для розвитку юриспруденції, так й для його стагнації [83].

ЄКПЛ має значення фундаментального міжнародно-правового акту і складає основу європейської системи захисту прав людини,

яка має консенсуальний характер. Внаслідок цього забезпечення діяльності ЄСПЛ та виконуваності його рішень державами-учасниками обумовлені рівнем сприйняття цього консенсусу окремими країнами та їх готовністю до адаптації «загальноєвропейського стандарту» у власну правову систему. ЄСПЛ має враховувати мінливі умови у договірних державах і реагувати, наприклад, на будь-який консенсус щодо стандартів, які мають бути досягнуті. Одним із відповідних факторів у визначенні сфери розсуду, наданої владі, може бути наявність взаєморозуміння між законами договірних держав.

Розробка «єдиного стандарту» прав людини безпосередньо пов'язана із нормативно-ціннісним характером ЄКПЛ. Вона має бути поступовим процесом, оскільки вся правова база, у принципі, заснована на згоді держав-членів. Таким чином, перш ніж розширювати захист певних прав і свобод, Європейський Суд перевіряє ситуацію у державах-членах, особливо, коли розглядаються делікатні питання, адже ігнорування національних традицій та ієрархії цінностей певної національної правової системи спричиняє виникнення концепцій спротиву імплементації практики ЄСПЛ та виконанню його рішень, таких як концепція «обмеженої юридичної сили рішень ЄСПЛ».

ЄСПЛ використовував різні термінологічні словосполучення для позначення теорії європейського консенсусу, наприклад, фразу «міжнародний консенсус між договірними державами Ради Європи» у справі *Lee v UK* 25289/94, 18 January 2001, § 95), або «будь-який європейський консенсус» у справі *Evans v. UK* (6339/05, 10 April 2007, §45), «загальний стандарт між державами-членами Ради Європи» у справі *T. v. UK* (24724/94, 16 December 1999, § 72), «загальноєвропейський стандарт» у справі *X, Y and Z v. UK* (21830/93, 22 April 1997, § 44), «загальна тенденція» – *Unal Tekeli v. Turkey* (29865/96, 16 November 2004, § 61). Втім, застосування різноманітних термінів жодними чином не вплинуло на змістовну характеристику цієї категорії, яка зазвичай використовується

для порівняльного огляду, який стосується наявності спільного бачення, особливо у законодавстві та практиці держав-членів, яку ЄСПЛ враховує при формуванні своїх висновків.

Як правило, у разі коли серед більшості держав ЄС, або на рівні ЄС, є консенсус, якому суперечить поведінка держави-відповідача у справі, яка перебуває у провадженні ЄСПЛ, то суд може встановити порушення і просити державу-відповідача узгодити поведінку із необхідним стандартом. Таким чином, рішення суду не лише вирішуватиме ситуацію по суті спору, а й міститиме стандарт поведінки для органів державної влади держави-відповідача та орієнтир для органів правосуддя при вирішенні подібних спорів у майбутньому.

ЄСПЛ при постановленні рішення повинен перевіряти наявність чи відсутність такого консенсусу, обирати матеріали та інструменти для обґрунтування своєї правової позиції. У справі *Demir and Baykaya v. Turkey* [5] ЄСПЛ недвозначно встановив, що для досягнення певного висновку він розглядає як відповідне національне законодавство та практику, так і елементи міжнародного права, що мають відношення до цього питання. Порівняльний аналіз, як було зазначено у справі *Bayatyan v. Armenia*, має на увазі не тільки порівняння ситуації у державах-членах, а й міжнародний контекст, оскільки консенсус за необхідними міжнародними стандартами є елементом, який розглядає Суд [4]. ЄСПЛ використовував європейський консенсус для значного числа спорів, які вирішував, з метою аргументації як наявності порушення ЄКПЛ державами, так і для доведення його відсутності.

Рішення Європейського Суду з прав людини вміщують не лише інтерпретацію конвенційної норми. ЄСПЛ враховуючи національні особливості кожної держави, вибудовує єдині стандарти захисту прав людини, які повинні орієнтувати держави учасниці на забезпечення належного рівня захисту таких прав у внутрішніх правових системах.

Однак, європейський консенсус – це лише презумпція. У тому разі, якщо у держави-відповідача є вагомі підстави для відхилення

від загального стандарту, існує можливість, що ЄСПЛ визнає їх допустимими [210]. Наразі існує лише один прецедент – справа «А., В. і С. проти Ірландії», в якому розглядалося питання правомірності обмеження доступу до абортів в Ірландії. Єдиною умовою, за якої дозволялося штучне переривання вагітності в цій країні, була загроза життю матері. В той же час в більшості європейських держав доступ до абортів є безперешкодним. Однак ЄСПЛ вказав, що такий підхід Ірландії зумовлений жорсткою моральною позицією її громадян. Саме тому Європейський Суд вирішив відступити від консенсусу і надати свободу розсуду державі-відповідачу [67].

Європейський консенсус є невід'ємною частиною практики Європейського Суду і виступає у якості певного способу взаємодії між ЄСПЛ та членами Ради Європи, адже ЄСПЛ звертається до спільної думки держав, а держави, своєю чергою, опосередковано впливають на його рішення, закріплюючи в своїх внутрішніх законодавствах загальні положення. Але це не означає, що рішення будуть прийматися без урахування особливостей справи. Консенсус є інструментом еволютивного тлумачення Конвенції, він розвиває її положення, що підвищує стандарти прав людини, які нерозривно пов'язані з безперервним соціальним розвитком.

У національній правовій площині основним гарантом прав людини є саме Конституція, а її основним інтерпретатором – Конституційний Суд України. П. Євграфов та В. Тихий зазначають, що відповідні конституційні норми щодо прав і свобод людини і громадянина та їх гарантії державами-учасницями, якщо не тотожні, то аналогічні конвенційним нормам [71, с. 83]. Однією із основних проблем, які постають перед конституційними судами держав учасниць є необхідність вирішення одночасно двох задач, а саме: виконання міжнародних зобов'язань щодо гармонізації вітчизняного законодавства із нормами ЄКПЛ та збереження і захист національної конституційної ідентичності. Ця проблема поєднує змістовні і процедурні аспекти. Досить часто проблеми імплементації ЄКПЛ пов'язані із відсутністю політичної волі,

що своєю чергою призводить до прогалин в організаційно-правовому механізмі застосування і впровадження конвенційних норм. Про відсутність політичної волі до виконання постанов ЄСПЛ в окремих державах-учасниках йде мова в Резолюції ПАРЕ № 2017 (2015) від 30.09.2015 р. Часто відсутність політичної волі законодавства прикривається відповідними скаргами до національних органів конституційного контролю з метою уникнення необхідності вносити зміни до національного законодавства. Прикладом є справа «Анчугова і Гладкова проти Російської Федерації», коли Мін'юст звернувся до Конституційного Суду аби уникнути внесення змін до національного законодавства.

З огляду на вищезначене, правові позиції ЄСПЛ необхідно застосовувати при тлумаченні відповідних норм конституцій держав-учасниць. У зв'язку з тим, що права і свободи людини є основою конституцій, а кожна з них є єдиним цілим, правотлумачення ЄСПЛ мають застосовуватись при тлумаченні й інших конституційних положень. Практика ЄСПЛ враховується і при тлумаченні законів держав-учасниць, адже вони, як й інші нормативно-правові акти, приймаються на основі конституцій і повинні їм відповідати. Отже, практика ЄСПЛ має методологічне значення та є ефективним інструментом національного судового тлумачення норм права, передусім тих, що стосуються прав людини.

Аналогічно нормам ЄКПЛ сформульовано багато норм Конституції, в першу чергу положення про правову державу і права людини. Недарма саме ці положення зосереджені в першому і другому розділах Основного закону, що мають особливий порядок зміни. Основи конституційного ладу і правового статусу людини і громадянина виступають фундаментальними опорами публічного правопорядку. Перед КСУ постають питання про конституційність того чи іншого закону, іноді їх вирішення пов'язане із подоланням не лише політичної волі, але і значного суспільного тиску чи навіть тиску з боку органів публічної влади.

Яскравим прикладом такої ситуації є рішення КСУ у справі № 13-р/2020 [147] за конституційним поданням 47 народних депутатів України питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України. Судді Конституційного Суду визнали такою, що не відповідає Конституції, статтю 366-1 Кримінального кодексу, яка передбачала відповідальність за декларування недостовірної інформації. Зазначене рішення викликало значний обсяг критики і з боку органів державної влади, і з боку громадянського суспільства, яку навряд можна назвати співрозмірною. Замість того, аби вжити заходів щодо зміни положень, які були визнані неконституційними, були вжиті заходи дискредитації КСУ. У засобах масової інформації поширювались новини про неконституційність рішення КСУ [150].

З початку так званої конституційної кризи, викликаной шокуючим Рішенням Конституційного Суду України № 13-р/2020, народні депутати та Президент станом на ранок 10 листопада 2020 р. зареєстрували 24 законопроекти. 14 з них стосувались поновлення антикорупційної інфраструктури, повноважень НАЗК або відповідальності за недостовірне декларування, 7 – безпосередньо діяльності Конституційного Суду, а 3 – обох сфер. Усі ці документи повинні були розв'язати проблеми, що виникли 27 жовтня [82]. Крім того, був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» від 04.12.2020. Його метою було визначено усунення прогалини в законодавстві у зв'язку з рішенням Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020 та передбачення законом притягнення до кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації та за неподання суб'єктом декларування декларації особи,

уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Втім, якщо проаналізувати текст рішення КСУ, його важко назвати неаргументованим з точки зору юридичної техніки. Показово, що у тексті свого рішення КСУ для аргументації власного рішення застосовує правові позиції ЄСПЛ, використовуючи їх змістовно-казуїстичним та відсильним способами. Наприклад, у п. 7 рішення від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020: «Вирішуючи цю справу, Конституційний Суд України враховує те, що незалежність суддів від інших органів державної влади має вирішальне значення в будь-якій демократії».

У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на важливості дотримання принципу поділу державної влади та невторчання виконавчої та законодавчої гілок влади у справи судової гілки влади, що є важливим фактором забезпечення реальної незалежності судової гілки влади та безпосередньо суддів. Зокрема, увага акцентується на важливості забезпечення незалежності судової влади від виконавчої (§ 95 рішення у справі «Рінгейзен проти Австрії» (Ringeisen v. Austria (Merits) від 16 липня 1971 року (заява № 2614/65) та на дотриманні принципу поділу влади (§ 40 рішення у справі «Сасілор-Лормін проти Франції» (Sacilor-Lormines v. France від 9 листопада 2006 року (заява № 65411/01). Крім цього, поняття поділу влади між виконавчою та судовою гілками набуває дедалі більшого значення у практиці цього суду (§ 78 рішення у справі «Стаффорд проти Сполученого Королівства» (Stafford v. the United Kingdom від 28 березня 2002 року (заява № 46295/99).

У контексті тлумачення терміна «встановлений законом», який вживається у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), зазначається, що вплив виконавчої влади на судову суперечить принципу, відповідно до якого судоустрій у демократичному суспільстві не повинен залежати від розсуду виконавчої влади (§ 34, § 37 рішення

у справі «Гуров проти Молдови» (Gurov v. Moldova від 10 жовтня 2006 року (заява № 36455/02).

Вимога пункту 1 статті 6 Конвенції про те, що трибунали повинні бути незалежними та неупередженими, безпосередньо пов'язана з концепцією поділу влади. Стаття 6 Конвенції нероздільна з поняттям незалежності суддів, а жорстке та видиме розділення між законодавчою та виконавчою владою з одного боку, та судовою владою держави – з іншого, є необхідним для забезпечення незалежності та неупередженості суддів, а отже, і довіри широкої громадськості до судової системи. Компроміс у цій сфері не може не підірвати цю впевненість (пункти 2, 7 Окремої думки судді Маргарити Цаци-Ніколовської до рішення у справі «Клейн та інші проти Нідерландів» (Kleyn and Others v. The Netherlands від 6 травня 2003 року (заяви №№ 39343/98, 39651/98, 43147/98 та 46664/99).

Європейський суд з прав людини акцентував, що при визначенні того, чи може орган вважатись «незалежним», особливо від виконавчої влади, слід, зокрема, враховувати спосіб призначення його членів, тривалість їх роботи, термін повноважень, наявність гарантій проти зовнішнього тиску та питання, чи показує орган видимість незалежності (§ 34 рішення у справі «Похоска проти Польщі» (Pohoska v. Poland від 10 квітня 2012 року (заява № 33530/06), а сам термін «незалежний» у пункті 1 статті 6 Конвенції містить два елементи, а саме: незалежність судів від виконавчої влади та їхня незалежність від сторін процесу (§ 74 рішення у справі «Лео Цанд проти Австрії» (Leo Zand v. Austria від 12 жовтня 1978 року (заява № 7360/76)» [147].

Тобто, Конституційний Суд України прямо вказує, що для вирішення спірного питання він орієнтується на загальноєвропейський стандарт, який вміщений у правових позиціях ЄСПЛ. Самі ж рішення у такому разі виступають нормативно-ціннісним орієнтиром для КСУ [178]. Такі випадки орієнтування Конституційного Суду України на правову позицію ЄСПЛ щодо конкретного питання

є непоодинокими. Зокрема, таким прикладом орієнтації органу конституційної юрисдикції на практику ЄСПЛ є Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. Відповідно до пп. 2.3 пункту 2 мотивувальної частини даного Рішення, Конституційний Суд України враховує приписи чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практику тлумачення і застосування цих договорів міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема Європейським судом з прав людини. Оскільки стаття 29 Конституції України кореспондується зі статтею 5 ЄКПЛ, то конституційний суд орієнтується на тлумачення та застосування вказаної статті ЄКПЛ Європейським судом з прав людини при розгляді цієї справи. Суд мотивує свої висновки прямими посиланнями у мотивувальній частині на рішення ЄСПЛ. Тобто, Конституційний Суд орієнтує власне бачення конституційності вітчизняного законодавства у світлі стандарту, встановленого ЄСПЛ при тлумаченні Конвенції.

В якості іншого прикладу можна навести справу, у якій Європейський Суд вирішив, що конституційний суд, зокрема Німеччини, порушив право на судовий розгляд протягом розумного строку. І насправді, велика кількість конституційних скарг розглядалася у Конституційному суді Німеччини протягом достатньо довгого строку з тих чи інших підстав. Конституцією Німеччини право на судовий розгляд конституційної скарги протягом розумного строку не закріплене, а з огляду на складну судову систему, Німеччина частково схильна до затримок у розгляді справ судами. У справі Сюрмелі проти Німеччини, ЄСПЛ вказав на те, що Німеччина має організувати судову систему таким чином, щоб забезпечити ефективну імплементацію статті 6 Конвенції. Як було вказано, навіть Конституційний суд не досягнув успіху у тому, щоб стати зразковою інституцією для усієї судової гілки влади. І потрібно відзначити, що справи, у яких ЄСПЛ наголосив на проблемі із затримками під час розгляду спорів, стали предметом

розгляду самого Конституційного суду Німеччини і знайшли реалізацію у практичній площині у такий спосіб, щоб зменшити строк розгляду справ. З рештою конституційним судом було виконано рішення ЄСПЛ, який вказав на необхідність реалізації належного рівня забезпечення прав заявника [54].

Звернення до конституційних цінностей і до людської гідності бачимо у рішенні КСУ від 23 травня 2018 р. № 5-р/2018, у якому відображаючи сучасні тенденції розвитку права, вказано, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване ст. 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. У цьому рішенні КСУ підкреслив значення конституційних цінностей і людської гідності як системоутворюючих цінностей, джерела прав людини. У тексті рішення КСУ прямо вказує: «Положення статей 3, 21, 46, 48, 68 Основного Закону України корелюють із міжнародними та європейськими стандартами щодо «гідного людського життя», «мінімальних вимог існування в умовах, гідних людини», прав людини «не зазнавати голоду» та на «захист від бідності», якими має керуватися соціальна держава» [148].

Таким чином, очевидним є прямий вплив рішень ЄСПЛ та норм міжнародного права на формування правових позицій конституційних судів. Вбачається, що застосування практики ЄСПЛ у якості нормативно-ціннісного орієнтиру є одним із засобів уникнення конфлікту правових позицій між органом конституційної юрисдикції та ЄСПЛ.

Рішення ЄСПЛ поступово вдосконалюють національну правову систему та перетворюють Україну на все більш прогнозовану юрисдикцію, не кажучи вже про позитивний вплив рішень ЄСПЛ на практику складення та аргументування рішень судами України. Безпрецедентним є рішення ЄСПЛ за запитом НАБУ до ЄСПЛ щодо зняття міжнародного імунітету з Георгія Логвінського,

колишнього народного депутата та чоловіка судді ЄСПЛ Ганни Юдківської. Так, ЄСПЛ підкреслив, що НАБУ порушило Конвенцію про імунітети та привілеї Ради Європи та принципи неупередженого розслідування, поставивши на передній план забезпечення дотримання прав людини як правових цінностей, і наголосив на необхідності дотримання Україною міжнародних зобов'язань [226].

Імплементация європейських правових цінностей та норм у внутрішній правотворчий процес повинна мати комплексний характер, який передбачає їх взаємодію з політичними, економічними й духовними аксіомами, що забезпечуватиме системність у розбудові української держави. Більшість науковців дійшли згоди, що найважливішими загальноєвропейськими цінностями є такі:

«– різноманітність: у культурному, етнічному, регіональному, національному, лінгвістичному і релігійному вимірах;
– свободи та права людини;
– добробут, ринкова економіка та приватна власність;
– мир та безпека;
– представницька парламентська демократія і верховенство права;
– відповідальність і соціальна справедливість;
– солідарність, толерантність і плюралізм;
– збережені культурні традиції, громадянське суспільство і патріотизм» [109, с. 30].

Оскільки ЄСПЛ є єдиним офіційним інтерпретатором ЄКПЛ, то саме його тлумачення правових цінностей, що знаходять своє відображення в ЄКПЛ, розкриває необхідний мінімальний рівень їх забезпечення державами-учасницями.

Варто зауважити, що за останні роки Конституційний Суд України став частіше звертатися до правових позицій ЄСПЛ у своїх рішеннях, що, безумовно, є позитивною тенденцією. Ним використовується практика ЄСПЛ не тільки для додаткової аргументації власних правових позицій, вироблених на підставі

Конституції України, а й для роз'яснення змісту й значення конституційних положень, а також законодавчих приписів, конституційність яких перевіряється.

Рішення ЄСПЛ виступають у якості нормативного-ціннісного орієнтиру для суддів та сутнісних елементів аксіологічного виміру права. Цілком очевидно, що і ЄКПЛ, і рішення ЄСПЛ є обов'язковими для судів конституційної юрисдикції і мають пріоритет перед національним правом. Враховуючи обов'язковість рішень конституційних судів, їх правові позиції, сформульовані з урахуванням положень Європейської конвенції, інших міжнародно-правових договорів у сфері прав людини сприяють імплементації міжнародного права у національні правові системи. Використовуючи у мотивувальних частинах своїх рішень рішення ЄСПЛ конституційні суди інтерпретують закладені у них цінності у національну правову практику. Вони орієнтують законодавця, суди загальної юрисдикції та інші правозастосовні органи, а також приватних осіб на загальновизнані європейські правові принципи й цінності.

Таким чином, дослідження міжнародного досвіду застосування конституційними судами рішень ЄСПЛ при формуванні правових позицій дало змогу зробити наступні висновки:

1. Конфлікт правових позицій ЄСПЛ і конституційного суду держави є досить поширеним явищем у сучасних правових системах і така ситуація має більш негативний характер ніж позитивний. До причин виникнення таких конфліктів належать: відсутність чіткого визначення у внутрішньому законодавстві держави місця рішень ЄСПЛ у системі джерел права; відсутність політичної волі до виконання рішення; конфлікт національних культурних цінностей та традицій із міжнародним стандартом; відсутність фінансової можливості держави виконати рішення.

2. Конституційним судом Німеччини обґрунтована концепція «обмеженої правової сили рішень Європейського суду з прав людини» або ж доктрини принципової стійкості до рішень ЄСПЛ

(Principled Resistance to ECtHR Judgments). Слідом за Конституційним судом Німеччини концепцію «обмеженої правової сили рішень ЄСПЛ» стали використовувати конституційні суди Італії та Іспанії, Конституційна рада Франції і Верховний суд Великобританії. Зазначене пояснюється загостренням в деяких державах проблеми збереження національної конституційної ідентичності і традиційних цінностей, що обумовили виникнення в їх внутрішніх правових системах блокуючого внутрішньодержавного консенсусу як підстави для визнання за державами права на відмову від застосування тих рішень ЄСПЛ, які створюють ризики для їх фундаментальних національних конституційних цінностей.

3. Основними заходами для запобігання в майбутньому конфліктів правових позиції органу конституційної юрисдикції та ЄСПЛ є: нормативне визначення моделі співвідношення внутрішньодержавного права; нормативне визначення меж імплементації норм ЄКПЛ та практики ЄСПЛ у вітчизняне право; нормативне закріплення зобов'язання держави враховувати рішення ЄСПЛ при тлумаченні національного права і конституції; визначення місця рішень ЄСПЛ у ієрархії вітчизняних нормативно-правових актів за юридичною силою.

4. Нормативно-ціннісний орієнтир – це формальне вираження орієнтовного (мінімального) рівня забезпечення та захисту позитивним правом природних і суспільних благ.

5. Використання методів консенсусу, судового активізму та методу «балансування» при формуванні правових позицій перетворює рішення ЄСПЛ у нормативно-ціннісні орієнтири для національних судових установ.

6. ЄСПЛ у своїх правових позиціях вирішує конфлікти між цінностями та інтересами, які у конкретних ситуаціях можуть конкурувати між собою, внаслідок чого окремі отримують ситуативну перевагу. Встановлення ієрархії цінностей у відповідності до конкретних обставин спору у рішеннях ЄСПЛ є дієвим засобом

подолання аксіологічних колізій, який може бути застосований національними судами, у тому числі КСУ, при формуванні їх правових позицій.

7. Рішення ЄСПЛ за своїм змістом становлять стандарт вирішення певної правової ситуації шляхом накладення на неї ціннісних орієнтирів права. Зазначене повинно враховуватися конституційними судами держав-учасниць ЄКПЛ при використанні рішень ЄСПЛ у формуванні власних правових позицій.

ПІСЛЯМОВА

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України та надання нашій державі статусу кандидата до вступу в ЄС піднесли на новий рівень необхідність імплементації європейських цінностей у вітчизняну правову систему. Дослідження та вдосконалення практики застосування КСУ у своїй інтерпретаційній діяльності правових позицій ЄСПЛ. В монографії розкрито ряд науково значущих питань та автором зроблені такі основні наукові узагальнення та пропозиції.

Періодизація розвитку інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України в теорії та практиці включає такі етапи:

- передісторія – до жовтня 1990 року. Характеризується фактичною відсутністю сучасного розуміння вітчизняної системи конституційного тлумачення, функціонуванням радянської моделі, зародженням ідей необхідності трансформації вітчизняної моделі інтерпретації права до європейської, закінченням періоду проголошення необхідності створення Конституційного Суду України;

- становлення – із 24.10.1990 до 16.10.1996 р. У цей період починається формування сучасного бачення теорії тлумачення Конституції, приймається низка законодавчих актів, найбільш значущим серед яких є Конституція України 1996 р.; особливістю цього етапу є розбудова інститутів конституційного контролю і тлумачення Основного Закону, підготовка значної кількості проектних робіт у цих сферах;

- розвиток – із 16.10.1996 р. і до 13.07.2017 р. Для цього періоду характерним є розквіт наукової думки щодо інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України та його правового становища в цілому;

- вдосконалення – сучасний період, що починається із 13.07.2017 р. і триває до сьогодні. Суттєві зміни законодавства,

що регулює правове становище Конституційного Суду України, закріплення в Конституції України євроінтеграційного курсу держави ставлять перед науковцями та практиками нові суттєві виклики та актуалізують потребу у необхідності врахування Конституційним Судом України у своїй діяльності не лише внутрішньодержавного права, а й практики міжнародних судових установ та норм міжнародного права.

Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України є ширшою за надання офіційного тлумачення норм Конституції України, вона охоплює також тлумачення під час перевірки конституційності нормативних актів, публічних (внутрішніх та міжнародних) договорів (та під час розгляду конституційних скарг). З точки зору юридичної техніки інтерпретаційна діяльність являє собою саме процес тлумачення норм права із застосуванням різних способів та прийомів правової герменевтики. Конституційний Суд України, здійснюючи інтерпретаційну діяльність, повинен обмежуватися з'ясуванням змісту та ідей, закладених в інтерпретованих нормах, а не надавати їм нового, викривленого змісту.

Рішення Європейського суду з прав людини є джерелом конституційного права України, яке має складну, комплексну природу, поєднуючи у собі властивості одночасно правоінтерпретаційного акту та судового прецеденту. При цьому, застосуванню у якості джерела права підлягають не лише рішення, постановлені Європейським Судом щодо України, але й відносно усіх держав-учасниць ЄКПЛ. Нормативний характер рішень Європейського Суду з прав людини чітко проявляється у процесі формування загальноєвропейських стандартів у галузі прав людини.

Під принципами застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України в інтерпретаційній діяльності слід розуміти ті основні засади та імперативні, стійкі ідеї, якими керуються судді Конституційного Суду України при застосуванні рішень ЄСПЛ у процесі здійснення інтерпретаційної

діяльності КСУ. Принципи інтерпретаційної діяльності КСУ та принципи застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності співвідносяться як загальне та конкретне. На застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності поширюються загальні принципи інтерпретаційної діяльності КСУ, тому їх можна також назвати загальними принципами застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності, до цих принципів належать: верховенство права, правова визначеність, верховенство конституції, динамічність інтерпретації, справедливність, пряма дія прав та свобод і принцип зв'язаності правом (принцип самообмеження Конституційного Суду України). До спеціальних принципів застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності слід віднести принцип дружнього ставлення до міжнародного права, принцип субсидіарності застосування рішень ЄСПЛ, «належності» застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності та принцип «автономності» інтерпретації із застосуванням рішень ЄСПЛ, принцип діалогу суддів. Запропоновано внесення доповнення до Закону України «Про Конституційний Суд України», які б передбачили можливість зміни рішення КСУ у разі визнання його таким, що суперечить ЄКПЛ. Тобто, у разі якщо міжнародною судовою установою буде встановлено, що рішення КСУ суперечить ЄСПЛ, надати можливість КСУ переглядати таке рішення, у разі висловленої ініціативи зацікавлених сторін, за нововиявленими обставинами.

Встановлено, що від обрання способу застосування рішень ЄСПЛ КСУ у своїй інтерпретаційній діяльності залежить якість отриманого в її результаті тлумачення. Найбільш доцільним з точки зору юридичної техніки та доступності для розуміння тексту судового рішення є казуїстично-змістовний спосіб використання рішень Європейського Суду з прав людини КСУ при здійсненні інтерпретаційної діяльності. Пропонується доповнити ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» такою нормою: «ч. 2 Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової

практики Європейського суду з прав людини. Судді при застосуванні рішень ЄСПЛ для формування власної правової позиції при написанні відповідних судових рішень зазначають норму Європейської конвенції з прав людини, реквізити відповідних рішень Європейського суду з прав людини, розкриваючи зміст названих рішень, їх зв'язок із нормами ЄКПЛ та Конституції України».

Для ефективної реалізації цієї норми необхідно забезпечити належний рівень знань практики ЄСПЛ суддями Конституційного Суду України, тому варто запровадити обов'язкове підвищення кваліфікації. Програма підвищення кваліфікації повинна включати теми, пов'язані із юридичною технікою застосування рішень ЄСПЛ, ознайомлення із відповідною практикою ЄСПЛ у співвідношенні поділу на підтеми згідно із статтями ЄКПЛ, обмін досвідом із суддями ЄСПЛ та суддями зарубіжних країн. Організацію таких навчань можна віднести до компетенції Національної школи суддів України, оскільки у цієї установи наявний відповідний досвід та можливості.

Конфлікт правових позицій ЄСПЛ і конституційного суду держави – поширене явище у сучасних правових системах. До причини виникнення конфліктів належать: відсутність чіткого визначення у внутрішньому законодавстві держави місця рішень ЄСПЛ у системі джерел права; відсутність політичної волі до виконання рішення, конфлікт національних культурних цінностей та традицій із міжнародним стандартом, відсутність фінансової можливості держави виконати рішення. Водночас така ситуація має негативний характер.

Виокремлено шляхи запобігання виникненню конфлікту правових позицій Конституційного Суду України та ЄСПЛ, а саме: нормативне визначення моделі співвідношення внутрішньодержавного права; нормативне визначення меж імплементації норм ЄКПЛ та практики ЄСПЛ у вітчизняне право; нормативне закріплення зобов'язання держави враховувати рішення ЄСПЛ при тлумаченні національного права і конституції; визначення місця

рішень ЄСПЛ у ієрархії вітчизняних нормативно-правових актів за юридичною силою.

Нормативно-ціннісний орієнтир – це формальне вираження орієнтовного (мінімального) рівня забезпечення та захисту позитивним правом природних і суспільних благ. Використання методів консенсусу, судового активізму та методу «балансування» при формуванні правових позицій перетворює рішення ЄСПЛ у нормативно-ціннісні орієнтири для національних судових установ. Встановлення у рішеннях ЄСПЛ ієрархії цінностей у відповідності до конкретних обставин спору є дієвим засобом подолання аксіологічних колізій, який може бути застосований національними судами, у тому числі КСУ, при формуванні їх правових позицій. Застосування стандартів, розроблених Європейським судом із прав людини, розуміння процесу і механізмів інтерпретації, використовуваних задля їх встановлення, має фундаментальне значення для їх правильного забезпечення на національному рівні, особливо з урахуванням того, що на національному рівні саме Конституційний Суд України є одним із основних імплементаторів практики ЄСПЛ у внутрішню правову систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alter K. J., Helfer L. R., Madsen M. R. International Court Authority. 2018. URL: <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198795582.001.0001/oso-9780198795582> DOI: 10.1093 /oso/9780198795582.001.0001
2. Bogdandy von A., Schill S. Overcoming absolute primacy: Respect for national identity under the Lisbon Treaty. *Common Market Law Review*. 2011. Vol. 48. №. 5. October. P. 1417–1453. URL: <https://iow.eui.eu/wp-content/uploads/sites/18/2013/04/24-Von-Bogdandy-Background18-Overcoming-Absolute-Primacy.pdf>
3. Breuer Marten. Principled Resistance to ECtHR Judgments – A New Paradigm? Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften e.V., to be exercised by Max-PlanckInstitut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Heidelberg. 2019. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-662-58986-1> DOI: 10.1007/978-3-662-58986-1_1
4. Case of Bayatyan v. Armenia (Application no. 23459/03). URL: <https://co-guide.org/jurisprudence/case-bayatyan-v-armenia-application-no-2345903>
5. Case of Demir and Baykara v. Turkey. (Application no. 34503/97). Judgment. Strasbourg. 12 November 2008. Court of Human Rights : website. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22it%22:\[%22001-89558%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22it%22:[%22001-89558%22]})
6. Case of Görgülü v. Germany (Application no. 74969/01) FINAL 26/05/2004. Judgment. This version was rectified in accordance with Rule 81of the Rules of Court on 24 May 2005. Strasbourg. 26 February 2004. European Court of Human Rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-61646&filename=001-61646.pdf>
7. Case of Loizidou v. Turkey. (Application no. 15318/89). Judgment. Strasbourg. 18 December 1996. European Court

of Human Rights : website. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58007%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58007%22]})

8. Case of Marckx v. Belgium. (Application no. 6833/74). Judgment. Strasbourg. 13 June 1979, European Court of Human Rights: : website. URL: <https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/1979/2.html>

9. Case of N.F. v. Italy. (Application no. 37119/97). Judgment. Strasbourg. 2 August 2001. Final. 12/12/2001. URL: <https://www.legislationline.org/documents/id/5042>

10. Case of Tyrer v. The United Kingdom. (Application no. 5856/72). Judgment. Strasbourg. 25 April 1978. European Court of Human Rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-57587&filename=CASE%20OF%20TYRER%20v.%20THE%25UNITED%20KINGDOM.pdf>

11. Convenzione di Roma, n. 5 del 1950. Legge 4 agosto 1955, n. 848. URL: <http://www.privacy.it/archivio/legge1955848.html>

12. Coors C. Headwind from Europe: The New Position of the German Courts on Personality Rights after the Judgment of the European Court of Human Rights. German Law Journal. Vol. 11. Is. 5. 01 May 2010. P. 527–537. doi: 10.1017/S207183220001868X. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/headwind-from-europe-the-new-position-of-the-german-courts-on-personality-rights-after-the-judgment-of-the-european-court-of-human-rights/C55EC33E6708D4042E395471E1883189>

13. Cozzi A., Sykiotou A., Rajska D., Krstic I., Filatova M., Katic N., Bard P., Bourgeois S. Comparative study on the Implementation of the ECHR at the National Level. Belgrade, 2016. 192 p. URL: <https://rm.coe.int/16806fbc14>

14. Dal Monte F., Fontanelli F. The Decisions No. 348 and 349/2007 of the Italian Constitutional Court: The Efficacy of the European Convention in the Italian Legal System. German Law Journal, 2008. 9 (7), 889–932. doi: 10.1017/S2071832200000195. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/decisions-no-348-and-3492007-of-the-italian-constitutional->

court-the-efficacy-of-the-european-convention-in-the-italian-legal-system/8396AD34658AD57FC960601A8573755E

15.Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României. Rolul Europei într-o societate polarizată (2014; București) Rolul Europei într-o societate polarizată: Conferința Internațională: București, 9–10 mai 2014 / org. de Universitatea Titu Maiorescu, Asociația Română de Drept și Afaceri Europene. București : Editura Hamangiu, 2014. URL: https://www.utm.ro/wp-content/uploads/2017/04/volum_conferinta_internationala_drept_2014.pdf

16.Dupuy P.-M. International Law and Domestic (Municipal) Law. Oxford Public International Law : website. URL: <https://opil.oup.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1056>

17.Executive Branch. Signed in convention September 17, 1787. Ratified June 21, 1788. Portions of Article II, Section 1, were changed by the 12th Amendment and the 25th Amendment. URL: <https://constitutioncenter.org/interactive-constitution/article/article-ii>

18.Federal German Constitutional Court. Press release no. 92/2004 of 19 October 2004 on the order of 14 October 2004 (2 BvR 1481/04). URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2004/10/rs20041014_2bvr148104en.html

19.Grimm D., Wendel M., Reinbacher T. European Constitutionalism and the German Basic Law // Albi A., Bardutzky S. National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law. T.M.C. Asser Press, The Hague. P. 407-492. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-6265-273-6_10. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-94-6265-273-6_10

20.Interview with Judge Luzius Wildhaber, President of the New European Court of Human Rights, Russian Politics & Law. 37:5, 55-57. DOI: 10.2753/RUP1061-1940370555. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2753/RUP1061-1940370555>

21.Italian Constitutional Court, Decision No 166/2017. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/doc/recent_judgments/O_24_2017.pdf

22. Jacobsohn G. Constitutional Identity. 2010. 388 p.
23. Judgment of the Court of 9 March 1978. – Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA. Reference for a preliminary ruling: Pretura di Susa – Italy. Discarding by the national court of a law contrary to Community law. Case 106/77. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61977CJ0106>
24. Kommers D. P. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 2nd ed. Durham and London : Duke University Press, 1997. 620 p.
25. Legge costituzionale n 3 “Modifiche al titolo V della parte seconda della Costituzione” of 18 October 2001, Gazzetta Ufficiale No 248 of 24 October 2001. URL: <https://www.parlamento.it/parlam/leggi/01003lc.htm>
26. Lord Hoffman. The Universality of Human Rights. Judicial Studies Board Annual Lecture, 19 March 2009. Judiciary UK Website. URL: https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2014/12/Hoffmann_2009_JSB_Annual_Lecture_Universality_of_Human_Rights.pdf
27. Macdonald R., Matscher F., Petzold H. The European System of the Protection of Human Rights. Dordrecht ; Boston : M. Nijhoff, 1993. 940 p.
28. Manasyan A. The Idea of Constitutional Identity in the Modern Constitutional Thought. Pravo. Журнал Высшей школы экономики. 2018. № 3. P. 81–98. DOI: 10.17323/2072-8166.2018.3.81.98. URL: <https://law-journal.hse.ru/data/2018/10/29/1141970277/%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%8F%D0%BD.pdf>
29. Polzin M. Constitutional Identity as a Constructed Reality and a Restless Soul. German law Journal. 2017. № 7. P. 1595–1615.
30. Polzin M. Constitutional identity, unconstitutional amendments and the idea of constituent power: The development of the doctrine of constitutional identity in German constitutional law. International Journal of Constitutional Law. 2016. № 14. P. 411–438.
31. Popelier P., Lambrecht S., Lemmens K. Criticism of the European Court of Human Rights. Shifting the Convention System: Counter-dynamics at the National and EU Level. 2016. P. 177–197.

Lautsi v Italy Appl No 30814/06 (ECtHR, 18 March 2011). URL: <https://intersentia.com/en/criticism-of-the-european-court-of-human-rights.html>

32. Prisoners to get the right to vote. The Guardian : website. URL: <https://www.theguardian.com/uk/2010/nov/02/prisoners-vote-european-court-human-rights>

33. Protocol No. 15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Strasbourg, 24.VI.2013. European Court of Human Rights : website. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_ENG.pdf

34. Rosenfeld M. The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community (Discourses of Law). 2009. 344 p.

35. Shaping Rights in the ECHR: The Role of the European Court of Human Rights in determining the scope of Human Rights / Ed. by E. Brems and J. Gerards. London : Cambridge University Press, 2013. 370 p. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11880/1/Serdyk.pdf>

36. Sprawa SK 45/09 | 16 XI 2011 Sygn. akt SK 45/09 WYROK w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej Warszawa, dnia 16 listopada 2011 r. Trybuna Konstytucyjny: Oznaczenie zgodności art. 36, art. 40, art. 41 oraz art. 42 Rozporządzenia Rady (WE) nr 44/2001 z dnia 22 grudnia 2000 roku w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych art. 8, art. 32, art. 45, art. 78, art. 176 Konstytucji RP. URL: <http://ipo.trybunal.gov.pl/Sprawa?&pokaz=dokumenty&sygnatura=SK%2045/09#sprawaForm:tabView:metryka>

37. Staatsrecht III: Auswärtige Gewalt, Bezüge des Grundgesetzes zu Völker und Europarecht / Bearbeitet von Prof. Dr. Heiko Sauer. 4. Aufl. München. 2016. URL: <https://beckassets.blob.core.windows.net/product/toc/16435595/sauer-staatsrecht-iii-9783406695445.pdf>

38. Stefanetti and Others v Italy Appl Nos 21838/10 et al. Judgment 15.4.2014 [Section II]. European Court of Human Rights / Information Note 173 – April 2014. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2014_04_173_ENG.pdf

39. Tomuschat C. The Effects of the Judgments of the European Court of Human Rights According to the German Constitutional Court. German Law Journal. Vol. 11. Is. 5. 01 May 2010. P. 513–526. doi: 10.1017/S2071832200018678. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/effects-of-the-judgments-of-the-european-court-of-human-rights-according-to-the-german-constitutional-court/A5B4C7767C9528DE81945807C3C82E32>

40. Varvara v. Italy – 17475/09. Judgment 29.10.2013 [Section II] Court of Human Rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=002-9217&filename=002-9217.pdf&TID=ihgdqbxnfi>

41. Авакьян С. А. Государственно-правовые институты: понятие и формирование. Советское государство и право. 1977. № 2. С. 19–25.

42. Бернхардт Р. Европейский суд по правам человека в Страсбурге: новый этап, новые проблемы. Государство и право. 1999. № 7. С. 57–62.

43. Бессарабов В. Г. Европейский суд по правам человека. Москва : Юрлитинформ, 2003. 170 с.

44. Білак М. В. Формування Конституційним Судом України правових стандартів людиноцентричної спрямованості. Альманах права. 2017. № 8. С. 63–66.

45. Блажківська Н. До питання про місце рішень Європейського суду з прав людини у національній правовій системі. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 4. С. 226–230.

46. Боботов С. В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ). Москва : РПА МЮ РФ, 1994. 124 с.

47. Боброва Н. А. Конституционный строй и конституционализм в России : монография. Москва : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 264 с.

48. Боднар А. М. Res interpretata: юридическая сила постановлений Европейского суда по правам человека для государств, не являющихся сторонами в деле. Сравнительное конституционное обозрение. 2011. № 3. С. 82–114.

49. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2018. 422 с.

50. Бурмагин С. В. Проблемы применения решений Европейского суда по правам человека при рассмотрении уголовных дел судами Российской Федерации. Всероссийский криминологический журнал. 2018. № 2. С. 299–309. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-primeneniya-resheniy-evropeyskogo-suda-po-pravam-cheloveka-pri-rassmotrenii-ugolovnyh-del-sudami-rossiyskoy-federatsii> (дата обращения: 19.06.2021).

51. Буткевич О. В. Міжнародне право ХХІ ст.: утвердження концепції живого права. Альманах міжнародного права. Одеса, 2010. Вип. 2. С. 37–47.

52. Вей С. Принципи конституційної інтерпретації і самообмеження конституційного судді. Вісник Конституційного Суду України. 2002. № 2. С. 57–60.

53. Взаємні здобутки Європейської Комісії «За демократію через право» і органів конституційної юстиції та проблеми тлумачення у конституційному судочинстві : зб. матеріалів і тез Міжнар. онлайн-конф. (м. Київ, 25 червня 2020 р.) Київ : ВАІТЕ, 2020. 178 с. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_konferenciya_25.06.2020.pdf

54. Виконання рішень Європейського суду з прав людини у Німеччині. URL: <https://precedent.in.ua/2015/05/29/vykonannya-rishen-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny-u-nimechchyni/>

55. Висновок № 11 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про якість судових рішень. (м. Страсбург, 18 грудня 2008 р.). Council of Europe : website. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-11-2008-on-the-quality-of-judicial-decisions-/16806a1fbc>

56. Витрук Н. В. Право, демократия и личность в конституционном измерении (история, доктрина и практика) : избранные труды (1991–2012 гг.). Москва : НОРМА, 2012. 687 с.

57. Гаврилов Д. А. Правоприменительное толкование : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Волгоград, 2000. 235 с.

58. Галль фон Каролина, Кюс Лиза. Применение международного права судами Германии. Сравнительное конституционное обозрение. 2017. № 6. С. 78–86. URL: http://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_1066.htm

59. Гараджаев Д. Я. Конституционный контроль в обеспечении принципа правовой определенности. Юридичний вісник. 2015. № 3. С. 253–259. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/1671>

60. Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини. Форум права. 2012. № 4. С. 243–249. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20531/Goncharenko.pdf>

61. Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 218 с.

62. Гришук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти : монографія. Вид. 2-е доопр. і доп. Київ : Ваіте, 2020. 530 с. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gryshchuk_konstytucijny_cinnosti_2_1.pdf

63. Грушевський М. С. Проект української Конституції // Михайло Сергійович Грушевський. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів : Світ, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 69–73. URL: <http://hrushevsky.nbu.gov.ua/item/000040064>

64. Гудима Д. Європейський суд з прав людини: реформування триває (Протокол № 15 до Конвенції). Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3. С. 15–22.

65. Гультай М. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на здійснення конституційного судочинства: шляхи оптимізації. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. С. В. Ківалова ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 311–324.

66. Дело «А, В и С (А, В and С) против Ирландии» (жалоба № 25579/05). Постановление. г. Страсбург, 16 декабря 2010 г. Прецеденты Большой Палаты Европейского суда. 2020. № 8 (40). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-206381&filename=CASE%20OF%20A,%20B%20AND%20C%20v.%20IRELAND%20-%20\[Russian%20translation\]%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-206381&filename=CASE%20OF%20A,%20B%20AND%20C%20v.%20IRELAND%20-%20[Russian%20translation]%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co.pdf)

67. Драгоманов М. П. «Вільна Спілка» – «Вольный Союз». Спроба української політикосоціальної програми / пер. Т. Андрусяка // Політична програма «Вольный Союз» – «Вільна спілка». Львів, 1998. С. 121–188.

68. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини : навч. посіб. 2-е вид. Київ : Алерта, 2014. 488 с.

69. Европейский Суд по правам человека (II Секция). Дело «Маджо и другие против Италии» [Maggio and Others v. Italy] (Жалоба № 46286/09 и др.). Постановление Суда от 31 мая 2011 г. (извлечение). URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/70030828/70030828.htm>

70. Евсеев А. П. Судебный активизм в Великобритании. Верховенство права як основа сучасного конституціоналізму. Харьков : Права людини, 2013. С. 139–140.

71. Євграфов П., Тихий В. Правотлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства. Вісник Конституційного Суду України. 2005. № 6. С. 83.

72. Євсеев О. П. Як Європейський суд «судить» історію (до питання про суддівський активізм). Проблеми законності. 2015. Вип. 129. С. 233–241.

73. Єзеров А. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. Юридичний вісник. 2014. №. 6. С. 38–46.

74. Заблоцька Л. Г. Ейхельман Отто Оттович // Юридична енциклопедія : в 6 т. Київ : Українська енциклопедія, 1999. 1320 с.

75.Заморська Л. І. Конституційно-правові норми як специфічний вид правових норм у сучасній теорії права. Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. 2010. Вип. 48. С. 3–9.

76.Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 227 с. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5929/Zvieriev_Dysertatsiia.pdf?sequence=14&isAllowed=y

77.Зеров К. «Бурмич та інші проти України» – скарги на невиконання або несвоєчасне виконання рішень українських судів будуть безпосередньо до КМ Ради Європи (Стаття 6, 13, стаття 1 Протоколу 1 Конвенції, Заяви № 46852/13 та інші). Протокол : юридичний інтернет-ресурс. URL: [https://protocol.ua/ua/burmich_tp_inshi_proti_ukraini_skargi_na_nevikonannya_abo_nesvoechasne_vikonannya_rishen_ukrainskih_sudiv_budut_besposeredno_bezposeredno_do_komitetu_ministriv_radi_evropi_\(stattya_6_13_stattya_1_prookolu_1_ekpl_zayavi_46852_13_ta_inshi\)/](https://protocol.ua/ua/burmich_tp_inshi_proti_ukraini_skargi_na_nevikonannya_abo_nesvoechasne_vikonannya_rishen_ukrainskih_sudiv_budut_besposeredno_bezposeredno_do_komitetu_ministriv_radi_evropi_(stattya_6_13_stattya_1_prookolu_1_ekpl_zayavi_46852_13_ta_inshi)/)

78.Інтернет-конференція Совета Европы и Европейского Суда по правам человека «Европейские стандарты защиты прав человека». Гарант-Интернет : вебсайт. URL: <http://www.garweb.ru/conf/coe/20020212/index.htm>

79.Кадикало О. І. Офіційне тлумачення норм Конституції і законів конституційними судами (на прикладі України та країн СНД) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 Київ, 2010. 197 с.

80.Кадикало О. І. Проблеми тлумачення норм права в умовах розвитку української державності. Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України. 2005. № 2. С. 212–218.

81.Калинский И. В, Червонюк В. И. Пределы имплементации решений ЕСПЧ и феномен диффузии европейского (международного) права. Вестник экономической безопасности. 2017. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/predely-implementatsii-resheniy-espch-i-fenomen-diffuzii-evropeyskogo-mezhdunarodnogo-prava> (дата обращения: 19.06.2021).

82. Калітенко О. Як депутати пропонують виходити з конституційної кризи: аналіз законопроектів. Transparency International : website. URL: <https://ti-ukraine.org/news/yak-deputaty-proponuyut-vyhodyty-z-konstytutsijnoyi-kryzy-analiz-zakonoproiektiv/>

83. Карвацька С. Б. Інтерпретаційна практика Європейського Суду щодо міжнародних договорів з прав людини: особливості, принципи та методи. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. Вип. 2. С. 214–219. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/51.pdf

84. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества : Текст лекций. Ярославль, 1996. 137 с.

85. Кирилюк Д. Чи визнається в Україні судовий прецедент? Юридичний журнал. 2006. № 4. С. 78–81.

86. Кірюшин А. А. Суди під час вирішення тотожних спорів мають враховувати саме останню правову позицію Великої Палати Верховного Суду (ВС/ВП № 755/10947/17 від 30.01.2019). Протокол : юридичний інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/vs_vp_sudi_pid/

87. Клименко К. О. Правозастосування в судовому адміністративному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2008. 20 с.

88. Клишас А. Поправки в Конституцию и конституционная идентичность. URL: http://ombudsman.midural.ru/news/show/id/4261/news_category/64

89. Ковлер А. И. Соотношение европейского конвенционного и национального конституционного права – обострение проблемы (причины и следствия). Российский ежегодник Европейской Конвенции по правам человека. Вып. 1: Европейская конвенция: новые «старые» права. Москва : Статут, 2015. С. 19–65.

90. Козюбра М. І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів. Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки». 2004. Т. 26. С. 3–9.

91. Колісник О. В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини.

Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук праць. Вип. 474 : Правознавство. Чернівці, 2008. С. 46–51.

92. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація, місце і роль у правовій системі України / Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. С. 689–704.

93. Колосов Ю. М., Кузнецов В. И. Международное право : учебник. Москва : Международные отношения, 1994. 450 с.

94. Конституційне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ, 2000. 216 с.

95. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30.01.1937. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text

96. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки № 888-IX від 20.04.1978. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>

97. Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки. Постанова XI Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 1929 р. ВР України : офіційний вебсайт. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html> 97

98. Конституція України : Конституція, Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

99. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). Історичний документ, Конституція від 29.04.1918. База даних «Законодавство України» /

ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18/card2#Card99>

100. Кравец І. А. Российский конституционализм: Проблемы становления, развития и осуществления. С-Петербург : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 159 с.

101. КСУ визнав конституційним Указ Президента «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» (оновлено). Конституційний Суд України : офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/ksu-vyznav-konstytuciynym-ukaz-prezydenta-pro-dostrokovu-grupnennya-povnovazhen-verhovnoyi>

102. Курс конституционного права Украины. Т. 1. Общая часть: Основы теории конституционного права : учебник / под. ред. М. А. Баймуратова и А. В. Батанова. Харьков : Одесей, 2008. 672 с.

103. Кучин М. В. Прецедентное право Европейского суда по правам человека. Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2004. 231 с.

104. Лучин В. О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 317 с.

105. Мазур М. В. Акти органів судової влади як джерело конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2009. 20 с.

106. Мазур М. В., Тагієв С. Р., Беніцький А. С., Кострицький В. В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навч. посіб. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.

107. Мак Брайд Дж. Принципи, що визначають тлумачення та застосування Європейської конвенції з прав людини / Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. Київ : ВІПОЛ, 2004. 960 с.

108. Мартинюк Р. Правова природа та юридичні характеристики актів Конституційного Суду України. Підприємництво, господарство і право. 2008. № 1. С. 3–6.

109. Марусик Я. Шлях України до європейської інтеграції. Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 7. С. 27–31.

110. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права. Вісник Конституційного Суду України. 2015. № 4. С. 118–121.

111. Международное право / сост. В. Бергманн. 2-е изд. Москва : Инфотропик Медиа, 2015. Кн. 2. 1072 с.

112. Метлова И. С. Решения Европейского суда по правам человека в системе источников права : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Москва, 2007. 24 с.

113. Мироненко О. М., Усенко І. Б. Конституція СРСР 1936 / Енциклопедія історії України : Т. 5 : Кон – Кю / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2008. С. 89–91. URL : <http://history.org.ua/LiberUA/ehu/5.pdf> 113

114. Мішина Н. В. Офіційне тлумачення Конституції України: проблеми і перспективи (на матеріалах інституту органів самоорганізації населення). Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. Одеса, 2009. Вип. 36. С. 88–93. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/122/app-36_Mishyna_N_V_%2888-93%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

115. Мнение судьи К. В. Арановского к постановлению Конституционного Суда Российской Федерации от 19 апреля 2016 года № 12-п по делу о разрешении вопроса о возможности исполнения в соответствии с Конституцией Российской Федерации постановления Европейского суда по правам человека от 4 июля 2013 года по делу «Анчуглов и Гладков против России» в связи с запросом Министерства юстиции Российской Федерации. КонсультантПлюс : вебсайт. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_197028/38e91a5ec1b1e4600c24a7991cb67144c0df1755/

116. Молибога М. П. Класифікація тлумачення норм права. Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. 2010. Вип. 5. С. 76–83.

117. Монжаль П.-И. Могут ли быть оспорены европейские основные права? Российское правосудие. 2015. № 5 (109). С. 39–50.

118. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм : монография. Москва : Госюриздат, 1960. 512 с.

119. Нечепорук Д. Критика компетенції Конституційного Суду України у частині тлумачення норм Конституції та законів України. Юридичний журнал. 2010. № 1. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3414>

120. Низельская О. В. Место решений Европейского суда по правам человека в правовой системе Российской Федерации. Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2017. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mesto-resheniy-evropeyskogo-suda-po-pravam-cheloveka-v-pravovoy-sisteme-rossiyskoy-federatsii> (дата обращения: 17.04.2020).

121. Никорак О. Доктринальні підходи визначення конституційної ідентичності. Український часопис конституційного права. 2018. № 4. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2018/doktrynalni-pidkhody-vyznachennia-konstytutsiinoi-identychnosti/>

122. Новітнє вчення про тлумачення правових актів : навч. посіб. з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що спеціальну підготовку / відп. ред., кер. авт. кол. В. Г. Ротань. Харків : Права, 2013. 752 с.

123. Обов'язковість судових рішень у практиці ЄСПЛ. Українське право : інтернет-портал. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/sbsv-yainsvfkheftsvesvysh-ukuyere-ts-tuankhyshchk-zhfto

124. Общая теория права и государства : учеб. для юрид. вузов / под ред. В. В. Лазарева. Москва : Юристъ, 1994. 359 с.

125. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 160 с.

126. Особое мнение судьи С. М. Казанцева по делу о разрешении вопроса о возможности исполнения решения Европейского суда по правам человека от 4 июля 2013 года «Анчугов и Гладков против Российской Федерации». КонсультантПлюс : вебсайт. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_197028/4cd0ab722c3c6af609f2ed527b060953a3625a5d/

127. Парис Д., Еллерс-Фрам К. Два новых проблемных решения Конституционного суда Италии 2015 года: суд подтверждает своё (сдержанное) отношение к международному праву. Институт Макса Планка по зарубежному публичному и международному праву : вебсайт. URL: https://dpp.mpil.de/07_2018/07_2018_163_185.pdf

128. Петрів І. М., Бальцій Ю. Ю. Удосконалення механізмів реалізації функцій Конституційного Суду України як органу державної влади з особливим статусом. Економіка, управління та адміністрування. 2020. № 2 (92). С. 95–100. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2020-2\(92\)-95-100](https://doi.org/10.26642/ema-2020-2(92)-95-100)

129. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 238 с.

130. Попко Є. В. Юридична природа актів Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2015. 20 с.

131. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 24 червня 2011 року; справа № 2а-5686/11/2670. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/16589223>

132. Постановление Федерального Конституционного Суда ФРГ от 14 окт. 2004. URL: http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20041014_2bvr148104en.html / перевод на русский язык опубликован в бюллетене Конституционного Суда РФ «Зарубежная практика конституционного контроля». 2004. Вып. 86. 2004. С. 11–29.

133. Применение российскими судами норм Европейской конвенции и решений Европейского суда. URL: <http://www.hrights.ru/text/b22/Chapter2%206.htm>

134. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду кримінальних та цивільних справ № 13 від 19 грудня 2014 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text>

135. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України № 228 від 2 липня 2014 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF>

136. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. База даних «Законотворчість» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

137. Про Конституційний Суд України : Закон України від 03.06.1992 р. № 2400-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2400-12>

138. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%20422/96-%D0%B2%D1%80#Text>

139. Про проект нової Конституції України : Постанова Верховної Ради України від 08.10.1993 р. № 3494-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3494-12#Text>

140. Пушкар П. Реформування Європейського суду з прав людини та розвиток його прецедентної практики стосовно України. Практика Європейського суду з прав людини : Рішення. Коментарі. 2004. № 2. С. 228.

141. Рабінович П. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. 1999. № 1. С. 358–365.

142. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.

143. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навч. посіб. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 364 с.
URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/phd_1_copy.pdf

144. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011. База даних «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>

145. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Центральної виборчої комісії щодо офіційного тлумачення положень частин одинадцятої та тринадцятої статті 42 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України») від 25.03.1998 р. № 3-рп/98. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-98#Text>

146. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>

147. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відпо-

відності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27.10.2020 р. № 13-р/2020. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>

148. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22.05.2018 р. № 5-р/2018. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>

149. Рішення КСУ щодо скасування е-декларування є необґрунтованим і свавільним, – юристи. Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ : вебсайт. URL: <https://rpr.org.ua/news/rishennia-ksu-shchododskasuvannia-e-deklaruvannia-ie-neobgruntovanyim-i-svavilnym-iurysty/>

150. Рішення Палати у справі «Ганновер проти Німеччини» : рішення Європейського суду з прав людини від 26 червня 2004 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_324

151. Романовский Г. Б. «Дело Анчугова и Гладкова» и решения Конституционного Суда РФ, органов конституционного контроля зарубежных стран. Lex russica. 2017. № 2. URL: <https://lexrussica.msal.ru/jour/article/view/284>

152. Савенко М. Співвідношення судової практики Конституційного Суду України із судовою практикою Європейського суду з прав людини. Вісник Конституційного Суду України. 2006. № 1. С. 30–42.

153. Савчин М. В., Марчук Р. В. Конформне тлумачення Конституції та забезпечення єдності правової системи в діяльності Конституційного Суду України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 11. С. 44–52.

154. Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с. URI: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/23405>

155. Савчин М., Марчук Р. Основні принципи діяльності КСУ по тлумаченню Конституції України. Часопис Київського університету права. 2009. № 2. С. 84–89.

156. Севостьянова Н. І. Національні правозахисні установи та Європейський суд з прав людини. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 вересня 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 407–414. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9622>

157. Селезньов В. Є. Ефективність виконання рішень Європейського суду з прав людини як основний фактор уніфікації норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 вересня 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 196–202. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9620>

158. Селіванов А. Доктрина компетенції конституційного правосуддя в Україні: повнота і дієвість. Право України. 2013. № 12. С. 111–121.

159. Селіванов А. Самообмеження компетенції Конституційного Суду України як умова застосування конституційної юрисдикції. Публічне право. 2018. № 3. С. 47–58.

160. Селіванов А. Теоретичні і практичні погляди на тлумачення Конституційним Судом України норм законодавства. Право України. 1999. № 10. С. 37–40.

161. Сергієнко Н. Взаємодія міжнародного та національного права в практиці Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. 2004. № 6. С. 116–125.

97%D0%90%D0%9F%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%96%D0%96%D0%AF%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf#page=62

169. Синицин П. М. Конфлікт правових конституційного суду та Європейського суду з прав людини: зарубіжний досвід. Право та закон: теорія, методологія, практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 квіт. 2021 р.). URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2227%3A190420212045&catid=277%3A2-042021&Itemid=342&lang=en

170. Синицин П. М. Окремі аспекти застосування Європейської конвенції з прав людини шляхом використання рішень Європейського суду з прав людини конституційними судами. Конституційно-правові академічні студії. 2017. № 4. С. 12–18. URL: <http://konstlegalstudies.com.ua/wp-content/uploads/2020/08/4-2017.pdf#page=12>

171. Синицин П. М. Поняття інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України. Юридична наука: виклики і сьогодення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 7–8 червня 2019 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 33–38.

172. Синицин П. М. Практика конституційних судів щодо застосування рішень Європейського суду з прав людини: конкуренція правових позицій. Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 3. С. 157–162.

173. Синицин П. М. Принципи застосування рішень Європейського суду з прав людини в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». 2020. Т. 31 (70). Ч. 1. № 2. С. 52–57. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_1/12.pdf

174. Синицин П. М. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело конституційного права України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 5. С. 19–23.

175. Синицин П. М. Розмежування понять «конституційне провадження» і «конституційне судочинство». Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 р.) : у 2 т. Т. 1. Одеса : Юридична література, 2016. С. 343–345.

176. Синицин П. М. Способи застосування Конституційним Судом України рішень Європейського суду з прав людини. Актуальні проблеми розвитку науки, освіти та суспільства : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 23 липня 2021 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2021. 50 с.

177. Синицин П. М. Сутність і межі інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України. Право і суспільство. 2019. № 3. С. 74–80.

178. Синицин П. Практика Європейського суду з прав людини як нормативно-ціннісний орієнтир у діяльності конституційних судів. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. Vol. 4. Iss. 1. P. 54–60.

179. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

180. Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. Київ : МП Леся, 2007. 715 с.

181. Слабак М. М. Классификация ценностей в праве (по материалам практики Страсбургского суда). Науковий вісник : зб. наук. пр. Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія «Юридична». 2014. № 3. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsv/03_2014/14smmpss.pdf

182. Сліденко І. Д. Тлумачення Конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду. Одеса : Фенікс, 2003. 234 с.

183. Сліденко І. Д. Еволюційна трансформація системи охорони та інтерпретації конституції радянського типу в європейську модель: причини та значення. Актуальні проблеми політики. 2000. Вип. 9. С. 109–111.

184. Сліденко І. Д. Тлумачення Конституції в Україні: : питання теорії і практики в контексті світового досвіду : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.02. Одеса, 2001. 227 с.

185. Слінько Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України. Форум права. 2013. № 3. С. 596–601. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2013_3_98.pdf

186. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 4 : І–М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с. URL: <http://sum.in.ua/s/interpretacija>

187. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 7 : Поїхати–Приробляти / гол. редкол. І. К. Білодід. 1976. 723 с. URL: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>

188. Словник-довідник Європейського Союзу / за ред. Ю. Марченко. Київ : К.І.С., 2001. 152 с.

189. Справа «Ейрі проти Ірландії» : Рішення Європейського суду з прав людини. Страсбург, 9 жовтня 1979 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_332

190. Справа «Щокін проти України» (Заяви № 23759/03 та № 37943/06). Страсбург, 14 жовтня 2010 року. ОСТАТОЧНЕ. 14/01/2011 від 14.10.2010. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text

191. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Заява № 40450/04). Страсбург, 15 жовтня 2009 року. Остаточне 15/01/2010. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479

192. Субсидіарність. Вікіпедія. Вільна енциклопедія : вебсайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B1%D1%81%D0%B8%D0%B4%D1%96_%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C

193. Супрун Д. М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2002. 22 с.

194. Тацій В. Я., Тодика Ю. М. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України. Вісник Конституційного Суду України. 2002. № 2. С. 60–64.

195. Тацій В., Тодика Ю. Питання меж тлумачення КСУ і законів України. Вісник Академії правових наук України. 2001. № 4. С. 31–40.

196. Терехова Л. Применение постановлений Европейского суда по правам человека в практике российских судов. Вестник ОмГУ. Серия «Право». 2016. № 2 (47). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-postanovleniy-evropeyskogo-suda-po-pravam-cheloveka-v-praktike-rossiyskih-sudov>.

197. Терлецький Д. С. Контроль як функція судової влади. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 4. С. 202–206.

198. Терлецький Д. С. Офіційне тлумачення Конституції України в контексті конституційної модернізації. Південноукраїнський правничий часопис. 2011. № 3. С. 15–17.

199. Тесленко М. Правова природа актів Конституційного Суду України. Право України. 2000. № 2. С. 6–9.

200. Тесленко М. Про місце Конституційного Суду України в системі вищих органів державної влади. Право України. 1999. № 12. С. 33–36.

201. Тихий В. В. Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень. Вісник Конституційного Суду України. 2001. № 1. С. 38–41.

202. Тихий В. Дія рішень Конституційного Суду України в часі. Вісник Конституційного Суду України. 2001. № 5. С. 51–54.

203. Тихий В. Захист конституційних прав і свобод Конституційним Судом України за зверненнями фізичних та юридичних осіб. Вісник Конституційного Суду України. 2001. № 2. С. 67–71.

204. Тихий В. Проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина за конституційними зверненнями. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2001. Вип. 2. С. 164.

205. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : монографія. Харків : Факт, 2003. 276 с.

206. Тодика Ю. Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики. Харьков, 2000. 380 с.

207. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 21 жовтня 2010 р.; Справа № 2а-4637/10/2670. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12053648>

208. Ухвала Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указів Президента України про призначення перших заступників, заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади України, виданих протягом липня-грудня 1996 року та січня 1997 року : Ухвала Конституційного Суду України від 10.03.1998 р. № 1-уп/98. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001u710-98#Text>

209. Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 20 с.

210. Хаббибулина Л. М. Европейский консенсус как аргумент Европейского суда по правам человека. URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2017/data/10907/uid138847_report.pdf

211. Хабриева Т. Я., Чиркин В. Е. Теория современной конституции. Москва : НОРМА, 2005. 320 с.

212. Цвік М. Про систему юридичних актів. Вісник Академії правових наук. 2002. № 4 (31). С. 14–24.

213. Цимбалістий Т. О. Конституційна юстиція в Україні : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 200 с.
214. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учеб. пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 381 с.
215. Честнов И. Л. Теория государства и права : учеб. пособие. Ч. 2. Теория права. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2017. 116 с.
216. Чистякова Ю. В. Тлумачення норми права Конституційним Судом України в контексті досвіду інших правових систем. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 5. С. 26–29.
217. Шаповал В. Офіційне тлумачення як функція Конституційного Суду України (проблеми теорії). Вісник Конституційного Суду України. 1999. № 3. С. 52–57.
218. Шевчук С. В. Принцип субсидіарності у діяльності Європейського суду з прав людини та необхідність узгодження судової практики. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 вересня 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 82–89. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9624>
219. Шевчук С. В. Самообмеження Конституційного суду: доктрина політичного питання. Демократія та право: проблеми взаємовпливу та взаємозалежності : тези доп. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 26 жовтня 2007 р.). Харків : Право, 2008. С. 28–35.
220. Шевчук С. В. Способи тлумачення Конституції: порівняльний досвід. Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми : зб. наук. пр. членів Товариства конституційного права з нагоди десятої річниці Конституції України, Конституційного Суду України та самого Товариства / відпов. ред. П. Ф. Мартиненко, В. М. Кампо. Київ : Купріянова, 2007. С. 33–37.

221. Шевчук С. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 2008. 434 с.

222. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 39 с.

223. Шевчук С. С. Концепція «суддівського активізму» у контексті судової правотворчості. Юридичний журнал. 2008. № 12. С. 100–105.

224. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія. Київ : Реферат, 2007. 640 с.

225. Шевчук С. Узгодженість практики ЄСПЛ та Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. 2011. № 4–5. С. 122–130.

226. Шенк О., Толочко В. 5 рішень ЄСПЛ 2020 року, на які варто звернути увагу. Юридична Газета online : website. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/5-rishen-espl-2020-roku-na-yaki-var-to-zvernuti-uvagu.html>

227. Эбзеев Б. С. Толкование Конституции и иных законов Российской Федерации Конституционным Судом / Теория государства и права: Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Москва : Юрист, 1997. С. 451–458.

228. Юдківська Г. Еволюція ролі Європейського суду з прав людини – на шляху до процедуралізації фундаментальних прав. Вісник Верховного Суду України. 2011. № 7 (131). С. 19–22.

229. Як рішення ЄСПЛ змінюють законодавство в сфері доступу. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/news/publications/yak-rishennia-yespl-zminiuiut-zakonodavstvo-ievropeiskykh-krain-v-sferi-dostupu>

Наукове видання

Синицин Павло Миколайович

**ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Монографія

Обкладинка В. Савельєва

Верстка Ю. Ковальчук

Технічний редактор Ю. Назарова

**ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО**

Підписано до друку 14.11.2022 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 11,04. Наклад 300.
Замовлення № 041м/0623.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.